

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА
ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ У ДОКУМЕНТАХ ТА
МАТЕРІАЛАХ
(до 120-річчя з дня народження)

Національний авіаційний університет
Консисгорія Української Православної Церкви в Канаді
Канадський Інститут Українських Студій при Альбертському Університеті
Посольство Чеської Республіки в Україні

National aviation university
Ukrainian Orthodox Church of Canada
Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta
Embassy of Czech Republic in Ukraine

Universidad nacional de aviacion
Iglesia Ucrariana Ortodoxa de Canada
Instituto Canadiense de Estudios Ucrrianos Universidad de Alberta
Embajada de la Republica Checa en Ucrania

**НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА
ЖИТТЯ І ТВОРЧИСТЬ У ДОКУМЕНТАХ ТА МАТЕРІАЛАХ
(ДО 120-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

**NATALENA KOROLEVA
LIFE AND WORK IN DOCUMENTS AND MATERIALS
(TO 120th BIRTH ANNIVERSARY)**

**NATALENA KOROLEVA
VIDA Y OBRA EN DOCUMENTOS Y MATERIALES
(EN SU 120 ANIVERSARIO)**

Київ 2008

УДК 940.3 (477) (092) Наталена Королева
ББК Ш5 (4Укр-4Чея)6-4я 1 Наталена Королева
Т 985

Укладач д-р. іст. наук, проф. **Ірина ТЮРМЕНКО**

Рецензенти: о. **ЮРІЙ МИЦИК**, д-р іст. наук, проф. Національного університету
“Києво-Могилянська академія”
ТЕТЯНА БЕВЗ, д-р іст. наук, ст. наук. спів. Інституту політичних і
етносотціальних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України

Рекомендовано до друку Вченою радою Гуманітарного інституту
Національного авіаційного університету
протокол № 7 від 22 травня 2008 року

Т 985 Наталена КОРОЛЕВА. Життя і творчість у документах та матеріалах
(до 120-річчя з дня народження): Збірка документів / Уклад. та автор
передмови І. Тюрменко. – Київ: Дельфін, 2008. – 88 с.

ISBN

Збірка документів містить раніше не опубліковані джерела до життя і творчості української письменниці іспанського походження Наталени Королеви. Колекція епістолярної спадщини віднайдена в архівних фондах Канади. Унікальним документом є передмова письменниці до її ненадрукованої повісті “Шляхами життя” з архівозбірні чеського міста Мельніка. Пропоновані документи і матеріали дають змогу зазирнути в особисте життя Н.Королеви в еміграції, зрозуміти її духовний світ та зацікавити її творчою спадщиною.

In a collection of documents there are sources of life and work of Ukrainian writer with Spanish roots Natalena Koroleva that were not published before. The collection of epistolary heritage found in Canadian archives. Unique document in this collection is a preface written by N. Koroleva to her narrate “Life roads” from the archive in Czech town Melnik (also was never published). These documents and materials allow us to have a look at private life of N. Koroleva during her emigration, and to better understand her spiritual world. They also refer readers to her creative legacy.

En una colección de documentos existen datos de la vida y obra de la escritora ucraniana de raíces españolas Natalena Koroleva, nunca antes publicados; esta es la colección de herencia epistolar hallada en archivos canadienses. Un documento unico en esta colección es el prefacio escrito por N. Koroleva de su "Caminos de vida", del archivo del poblado checo de Melnik (nunca antes publicado). Estos documentos y materiales nos permiten tener una vision de la vida privada de N. Koroleva durante su emigracion y comprender mejor su vida espiritual. Ellos tambien refieren a sus lectores a su legado creativo.

ISBN

ББК Ш5 (4 Укр-4 Чея) 6-4я 1 Наталена Королева
Т 985

© І.Тюрменко, 2008

“АТЛАНТИДА” НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВИ

Не так багато жіночих імен знає українська історія, а тим більше українська література. І все ж особливе місце з-поміж них належить Наталені Королеві (1888-1966) – українській письменниці та громадській діячці, аристократці по духу, вихованню і по народженню, ерудитці та інтелектуалці, яка написала близько 80-х літературних творів, вільно володіла шістьма іноземними мовами [1]. Її ім'я зване в середовищі української інтелігенції, однак мало відоме широкому читацькому загалу. Творчий доробок письменниці – це оригінальна літературна спадщина, жанрові особливості якої майже не розвинуті в українській літературі. Незаявленість і своєрідність тем історичної белетристики, намагання переплести різні світи та цивілізації у долі героїв, сила людських почуттів і характерів – це те, що вирізняє творчість Н.Королеви з-поміж вітчизняних прозаїків. За романтичною спрямованістю творів Н.Королеву інколи порівнюють із Лесею Українкою. Однак можна без перебільшення стверджувати, що вона могла б позмагатись у віртуозності, пластичності та завершеності історичних образів з І.Ле, П.Загребельним, В.Скляренком. Життя цієї непересічної жінки – драматичне, епатажне і загадкове – не може не дивувати і не захоплювати сучасників.

Доля безжалісно закидала Наталену до різних країн. Вона на собі відчула жорстокий подих Першої світової війни, отримавши п'ять поранень, тиф і декілька разів запалення легень. Двічі дивилася смерті у вічі, проте не боялась війни, яка *“так само неминуча як і смерть”*. Відчула й гіркоту розчарування в українському емігрантському середовищі, в якому перебувала з 1919 р. Опинившись у Празі, Королева так і не знайшла свого порозуміння з українською елітою: *“[...] і наскільки милим і симпатичним був мені український народ, – зазначала вона, – настільки розчарувала мене [...] еміграційна інтелігенція тим, що враз, не знаючи мене, поставилась до мене ворожо, коли довідалась, що я – “не попівна” і не “хуторянка”. Для української інтелігенції я була лише “лукава полька” або “погана ляшка”, як мене титулувала в вічі одна молода, дуже талановита поетка [2]. І ніколи, нікому з них не прийшло на думку запитати, хто я, чому серед них ...” [3].*

Саме на празький період життя письменниці припадає пік її літературної активності. За невеликий проміжок часу (1920 – початок 1940-х років ХХ ст.) [4] письменниця створила переважно більшість своїх різножанрових творів – нариси, романи, оповідання, переклади, словники, замітки, статті, казки, байки. Її твори виходили друком в різноманітних західноукраїнських (переважно львівських), закарпатських, віденських українських друкарнях, публікувалися в чеських журналах. У 30-х – на початку 40-х років ХХ ст. побачили світ

найвагоміші праці Н. Королеви: збірки легенд “Во дні они” (1935), “Інакший світ” (1936); повісті “1313” (1935), “Без коріння” (1936), “Предок” (1937), “Сон тіні” (1938), “Легенди старокиївські” (1942-1943). У 1961 р. в Чикаго видано її повість “Quid est veritas?”, завершену ще 1939 р. З огляду на тенденції розвитку сучасної літератури, творчість Королеви цілком вписується в історичну белетристику або “археологічний роман”. Дивовижне поєднання в літературних сюжетах героїки з драматизмом людської долі, містики, історії й світових легенд з власним баченням історичних і біблійних подій, зав'язаних на авантюристичності й фатальному збігові життєвих обставин, додають творам письменниці шарму неоромантизму та фентезі.

Наталені Королеві “пощастило” більше, ніж багатьом емігрантам з України, чиї імена були “забуті” за радянської доби. На відміну від тих українських діячів, згадувати яких було заборонено, ім'я Н.Королеви потрапило до Української радянської енциклопедії 1980 р. [5, т. 5, с. 419]. Хоча письменниці було присвячено кілька рядків, однак навіть така коротенька інформація стала поштовхом до “відкриття” творчості Королеви. Певною мірою її вороття до українського читача було загальмоване політичними подіями, що сталися у Чехословаччині в 1968 р.

До джерел творчого доробку письменниці час від часу зверталися переважно українські літературознавці. “Першовідкривачем” Королеви за часів “хрущовської відлиги” став критик і літератор О.Бабишкін, який після знайомства з Королевою в Чехії певний час листувався з нею. Епістолярна спадщина, датована кінцем 50-х – початком 60-х років ХХ ст., розставляє акценти та уточнює деякі деталі життя Королеви, допомагає повніше відтворити її особистісний портрет. Однак через політичні обставини листи Н.Королеви були надруковані із значним запізненням – у 1993 р. [6, с. 176-184].

Творчість Н.Королеви вивчав В.Шевчук, який у 1987 р. присвятив їй невеликий літературно-біографічний нарис, що побачив світ лише 1990 р. [7, с. 378-385]. І все ж справжнє повернення Наталени Королеви в Україну розпочалося з 1988 року. В цьому неабияка заслуга проф. Олекси Мишанича, який розпочав системне дослідження літературних творів письменниці [8, с. 314-319; 9, с. 83-112; 10, с. 354-356]. Саме О.Мишанич відкрив той неповторний індивідуальний художній світ Н.Королеви, який дає підстави вважати її доробок окрасою не лише української, а й європейської літератури [11, с. 82-83].

На жаль, спадщина Наталени Королеви досі не досліджена належним чином в сучасній історіографії. Чи не єдиною ґрунтовною науковою розвідкою поки що залишається бібліографічний покажчик, у якому систематизовано бібліографію творів письменниці та літературу

про неї (літературно-критичні статті, рецензії, хронікальні матеріали тощо). Надзвичайно цінним є архівний показник вітчизняних колекцій, у яких міститься інформація про характер документів і матеріалів що стосуються життя й творчості письменниці [12]. Водночас слід наголосити, що попри ґрунтовність здійсненої роботи, зазначений показник неодмінно доповнюватиметься тими архівними джерелами, що залишилися поза увагою укладачів бібліографічної розвідки. Слід включити документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) [13]. Йдеться, зокрема, про листування подружжя Королевих з І.Огієнком.

Новим пластом джерел є колекції документів, що містяться в канадських архівосховищах. Насамперед, це листування Н.Королеви з митрополитом Іларіоном, яке зберігається в архіві Української Православної Церкви в Канаді (м. Вінніпег) та листування з багаторічним другом родини Королевих – О.Кошицем, що знаходиться в Осередку української культури і освіти (м. Вінніпег) [14]. Поки що недосяжними, а тому й невідомими залишаються документи з архівів Чеської Республіки. Надзвичайно цікавою знахідкою можна вважати рукопис передмови Н.Королеви до її ненадрукованої праці “Шляхами життя”, що його віднайшов в Державному окружному архіві м. Мельніка п. Далібор Статник на прохання радника посольства Чеської Республіки в Україні п. Петра Вагнера.

Інформаційний матеріал означених джерел містить багато цікавих фактів і сюжетів з біографії письменниці, які можуть допомогти знайти відповіді на запитання, що сьогодні бентежать дослідників творчості української письменниці. Як і чому Наталена Королева почала в Чехословаччині писати українською, зберігши вірність своєму вибору до кінця життя? Адже її твори іспанською або французькою зробили б її зною в Європі. Де пролягає межа в тлумаченні історичних образів П.Пілата, Варавви, Аскольда, Роксолани? Це – сміливість гіпотетичного передбачення і політ творчої думки на підставі реальних подій та історичних фактів чи витвір літературних фантазій? Саме пропоноване листування та рукопис передмови до повісті “Шляхами життя” певною мірою висвітлюють таємниці літературної творчості та біографії самої письменниці.

У житті Н.Королеви, яке скидається на легенду, несподівано переплелися містика, авантурні пригоди й жорстока реальність. Таємниці навколо походження її роду залишають нез’ясованими багато біографічних фактів. Хоча саме генеалогія стала чи найбільшим важелем у формуванні особистості письменниці і, відповідно, визначила специфіку її літературної творчості. Родовід Королеви бере початок по батьківській та материнській лініях із глибини століть європейської історії. В ньому відбилися долі різних народів: іспанців, вікінгів, слов’ян, можливо навіть римлян і маврів. Так само і в творчості

Королеви змішались епохи, країни, нації, однак незмінним лишається внутрішній світ літературних героїв, котрі так само як і предки письменниці, були сповнені бажання служити ідеалам добра й справедливості і правили за взірць моральності, честі й гідності.

Батьківський рід Королеви походив від вікінга Вільфреда Швена та данської принцеси Сванельд (у перекладі обидва імені означають Лебідь, що знайшло відображення у родинному гербі). Рід Швенів осів в Україні, взявши згодом прізвище Дуніних-Борковських (за даними Н.Королеви, Дунін походить від імені предка Королеви, вихідця з Данії, а Борковський, імовірно, від назви земель, укритих “борами”). Рід Дуніних-Борковських був тісно пов’язаний з українською елітою і брав активну участь у політичному житті, хоча з часом полонізувався. Зокрема, Василь Дунін-Борковський – чернігівський полковник, згодом генеральний обозний, – боровся за гетьманську булаву, проте програв І.Мазепі начебто через свою скупість, оскільки козаки знали, що він “не поставить могоричу” [15]. Іван Борковський обіймав посаду білоцерківського полковника; Адам Дунін-Борковський загинув у 23 роки під час польського повстання 1863 р. Тоді ж царський уряд позбавив родину Борковських графського титулу й конфіскував частину маєтків.

Батько Наталени – Юрій-Адріан – виховувався у Франції, але був небайдужий до української культури. Власне, саме йому Королева завдячує своєю прихильністю до України: *“Мій тато Адріан, – згадувала письменниця, – стихійно любив все українське. Мав велику бібліотеку (у Києві), де були всі українські автори: пригадую деталь: всі книжки були в блакитних з золотом палятурках. Батько був дуже спокійний, стриманої вдачі, але незмінно поправляв кожного, хто називав наш рід “польським”. Він казав: “Поляки живуть на “Коронних землях”, “Малоросія” ж по той бік Дніпра, починаючи з Чернігівщини. Ми ж з споконвіку живемо на Україні, то ж і рід наш – “рід український”. Такі репліки я пам’ятаю від малих літ”* [16]. У цих словах, сказаних у 30-х роках минулого століття, помітне бажання прикрасити минуле, адже вже на схилі літ, відвертіша Королева зауважила, що батько надовго відмовився від неї через смерть матері під час пологів. Він вирушив у подорож, навіть не бажаючи побачити новонароджену Наталену. *“Я розійшлася з батьком і його дружиною (йдеться про другу дружину, чешку за походженням, Людмилу з Лосів – І.Т.) досить рано. У мені не було ворожості, але я з ними не почувалася, як у своїй родині”, – із сумом констатувала Королева у передмові до ненадрукованої повісті “Шляхами життя”. Отже, не варто перебільшувати вплив батька на Королеву, однак не можна забувати, що родина Дуніних-Борковських мала досить сильні проукраїнські настрої.*

По матері Наталена Королева походить зі старовинного іспанського роду Лачердів Медіначеллі (такий варіант написання прізвища письменниці подає в передмові до повісті “Шляхами життя” – І.Т.). Королева вважала неточними згадки про угорське коріння родини. Водночас вона не відкидала припущення, що один з її предків був мавром, хоча жодної ознаки цього не залишилося в материнському гербі. Королева інтуїтивно відчувала генетичну близькість до мавританської культури, історії, добре володіла арабською. “Я народилася із іменем Кордова і мавританська Кордова відбилася на мені [...]. Я не можу цього змінити, як не можу змінити свого почерку – нерозбірливого й дивного – я його зіпсувала в молодості, коли писала арабськими літерами. Я давно вже забула арабську. Понад 45 років нею не займаюся, і незважаючи на це, мій почерк нагадує більше арабське письмо, ніж європейське”, зазначала Н.Королева. Можна припустити, що арабська в'язь вплинула не лише на почерк письменниці, а й заповонила свідомість, визначила її внутрішній світ та стиль буття.

Потребують уточнення псевдоніми Королеви. Так, укладачі бібліографічного покажчика “Наталена Королева” подають різні варіанти псевдонімів: “Ковалевська-Короліва Н., Ковалівська-Королева Н., Ковалівська-Короліва Н. та Королева-Ковалевська Н.” тощо. Дослідник Я.Поліщук стверджує, що старе “Кармен де Кастро” “за новими документами” змінено “на Н.Ковалевську” [17]. Слід ретельніше дослідити походження таких варіантів псевдонімів. Ми ж зазначимо, що у листі В.Старого та Н.Королеви від 14 квітня 1922 р. до І.Огієнка, що міститься у фонді “Митрополита Іларіона” в архіві Української Православної Церкви в Канаді, є досить цікавий автограф Н.Королеви. Письменниця підписалася як Н.Королевська-Королів. Почерк Королеви досить нерозбірливий, що може призводити до хибного прочитання її прізвища як Ковалевська. Річ у тім, що літера “в” у Королеви дуже схожа на “р”, що й могло спричинити плутанину під час розшифровки текстів рукописів. Після одруження у 1922 р. письменниця, ймовірно, шукала літературний псевдонім. Досить довга форма, застосована нею на початковому етапі, згодом була спрощена до Королеви. Слід зазначити, що зустрічається й інший, значно коротший варіант, а саме: Королівова (тобто дружина свого чоловіка Короліва). У рукописі передмови до повісті “Шляхами життя” зазначений саме такий псевдонім.

Історик за фахом, доктор з археології, Королева намагалася перевірити будь-яку інформацію. Однак літературна уява письменниці плела фантасмагоричне мереживо з міфу, легенди, загадки й реальності, у якому втрачалось відчуття часу. Парадокс полягав у тому, що в такому вимірі жила й сама Королева. Романтика, історична казка та історична дійсність мали для неї однакове значення. Сама

письменниця пояснювала це тим, що вивчаючи арабську мову, вона з дитинства полюбила й арабську літературу за її своєрідність та оригінальність: *“Мавританські автори, не важливо, історики вони чи ні, пишуть інакше, ніж їхні європейські колеги. Європа займається лише голими фактами. У маврів завжди історичні події переплетені з поезією, казкою, легендою. І мавританський автор надає цьому стільки ж уваги, скільки й історичним фактам. Для автора-мавританця немає появ і його цікавить усе однаково і він вірить легенді, фантасмагорії так само, як історичним фактам”*.

У сюжетну канву своїх творів Королева вплітала життєписи багатьох історичних діячів, різноманітні історичні факти й події. Вона також активно залучала перекази, легенди, оповіді тощо. Саме так вона досліджувала, зокрема, постать Понтія Пілата. Письменниця досить ґрунтовно опрацювала документи про нього в іспанських анналах, з яких, про що свідчить лист її чоловіка Василя Короліва-Старого до О.Кошиця від 4 травня 1938 р., вона довідалась про спорідненість її роду з родом римського прокуратора: *“Наталія написала повість на актуальну й свіжу тему: “Квод ест верітас”?, в якій спробувала дати біографію свого далекого родича – Понтія Пілата. Щоб не було у Вас якоїсь помилки в думанню, поясню, що слово “родича” вжив я в звичайному сенсі – як “крєвняка”, а не в якомусь метафоричному. Бо ж написавши “Предка” й розшукуючи архівні данні про рід Лячерда Медина Челі, наскочила вона в еспанських аналах на данні, що свідчать про покревний зв’язок роду Медина Челі таки з самісеньким Понтієм”* [18].

Однак сама Королева про цей зв’язок не згадувала. Ймовірно, вона вважала ці дані недостатньо перевіреними, а тому ніколи не говорила і не писала про спорідненість родів. Перебуваючи в Іспанії, письменниця ретельно вивчила документальні джерела, а також перекази, легенди про Пілата. Надавши їм художньої форми, вона зосередилась на внутрішньому стані душі прокуратора. Її, безперечно, цікавили емоційні, душевні переживання Пілата в момент, а надто після засудження на смерть Ісуса Христа. Можливо, вона не хотіла, щоб її бачення образу Пілата, бажання змінити думку читача про нього, по-іншому подивитись на цю людину або навіть і виправдати його вчинок, пояснювали крєвним зв’язком. Без сумніву, Н.Королева прагнула донести до читача “свою правду” про римського прокуратора.

У тлумаченні Королеви, Пілат – це шукач істини, який намагається спокутувати свій гріх за будь-яку ціну. Він страждає, що віддав Ісуса на розп’яття, його мучить голос сумління. Королеву цікавить внутрішній стан людини, яка за законами християнства вчинила один із найбільших гріхів. “Злочин” Пілата зумовлений певними обставинами тогочасного життя, вважає Н.Королева. Інакше прокуратор вчинити просто не міг. Письменниця реабілітує людину, яка

заслуговує на прокляття. Цим Королева фактично кидає виклик догматичному тлумаченню біблійних образів, добре розуміючи, що її твір, та й вона сама, можуть так само як Пілат бути засудженими християнським світом. *“З Пілатом ще гірше, – писала Королева в листі до О.Бабишкіна від 19 вересня 1960 р., – Бо за всяку ціну хочуть в ньому бачити “злочинця з трагедії” (який в опері співає басом!). Я ж студювала багато матеріалів, й в самій Террогані, в Еспанії, звідки Пілат родом. Був це неуперечний виконавель закону – який би закон не був, але коли це був закон – Пілата не можна було ні підкупити, ні умовити. Навіть його вороги – за його життя називали “Справедливим” [19].*

У творах Н.Королеви на християнську тематику простежується ідея зображення Понтія Пілата як поборника права й законності. Одним із елементів такої концепції є образ Варавви. Зокрема, в нарисі “Лепрозний” письменниця намагалася знайти відповідь, ким насправді був Варавва: розбійником, чи повстанцем, за якого заступився народ? Власне, вона не дає однозначної відповіді. Королева схиляється до думки, що народ заступився за розбійника, наголошуючи, що той, однак, захищав інтереси пригноблених.

З приводу тлумачення образу Варавви у Н.Королеви навіть зав’язалася дискусія з І.Огієнком. *“Королева протирічить сама собі, – писав І.Огієнко, – бож зве його кілька разів розбишакою, таким і змальовує його в нарисі. Але інтуїтивне твердження, що Варавва оступився за гноблених, та й з багаттями довго не розмовляв, свідчить про те, що Н.Королева спинялася над питанням, чого то народ так завзято вимагав від Пілата відпустити їм власне Варавву. Вважаю Варавву за повстанця проти римської влади. В світлі цього погляду стають зовсім ясні два євангельські факти, а саме: 1) чому народ, що завжди йде проти звичайних розбишак, так уперто домагався звільнення Варавви, – бож він був народним месником у його очах проти чужої влади, і 2) чому Пілат бажав звільнення Ісуса, а замордування Варавви: з римського погляду небезпечніший був повстанець” [20].* Можливо, Королева намагалася реабілітувати Понтія Пілата, а тому і не дала однозначної відповіді на запитання: ким же насправді був Варавва?

В автобіографії Н.Королева зверталася до однієї з родинних легенд, за якою остання по лінії батька жінка помре вигнанкою, на чужині, спокутуючи за гріхи прабабці Сванельд, яка добровільно покинула рідний край і поїхала на чужину з вікінгом Вільфредом. *“Ця остання в роду буду я”, – зауважувала Н.Королева, підсумовуючи драматичне та сповнене пригод життя. У певному сенсі вона мала рацію. Народившись в Іспанії, письменниця за волею обставин опинилася в Україні, але вимушена була у злиднях доживати свій вік на чужині, торгуючи пивом у Празі. Її найбільшою трагедією, її болем*

стала відірваність від рідної іспанської землі, насолодитися смаком якої вона сповна так і не змогла. Н.Королева наче краяла своє серце на частини, вважаючи своєю батьківщиною Іспанію, а поживним джерелом для душі та витонченого духовного світу – Україну. Саме тут знаходився куточок її “грецької Аркадії – країни Психеї-Аркадійки” [21]. І цей внутрішній голос, голос предків кликав її на допомогу знедоленому українському народу, який мусив звільнитися від рабства, відродити приспану шляхетність, призабуту героїку. Інтуїтивне відчуття своєї духовної місії назавжди поєднало Н.Королеву з українською культурою. Та й обставини життя фатальним чином штовхали письменницю в обійми саме українського буття.

Отже, Кармен Альфонса Фернанда Естрелья Наталена народилася 3 березня 1888 р. в с. Сан-Педро у Північній Іспанії¹. Мати Королеви – Марія Клара Кастро Лачерда Медіначеллі Фернандес де Кородова і Фідеро² померла під час пологів. До 5-ти років дівчинку виховувала бабуся Теофілія, мати її батька, в родовому маєтку на Волині. Однак після смерті бабусі брат по матері забрав Наталену до Іспанії, а згодом віддав на виховання до монастиря Нотр-Дам-де-Сіон, що у французьких Піренеях. Там у дівчинки виявився неабиякий інтерес і хист до історії, літератури, філософії, медицини, мов. Під час перебування у своїх іспанських родичів Наталена навчилася стріляти, їздити верхи, фехтувати. Майбутня письменниця добре володіла французькою, іспанською, латиною, знала італійську, арабську мови, з дитинства пам’ятала українську й польську.

Батько оженився вдруге на Людмилі з Лосів, яка походила зі стародавнього чеського роду. В 1904 р. 16-річну Королеву родина викликала до Києва, де у батька були маєтності. За бажанням мачухи Наталену віддали на навчання до Інституту шляхетних дівчат, про що вона писала в повісті “Без коріння”. Письменниця згадувала, “*що то були кошмарні часи, яких навмисне не вигадаси*”: чиношанування, невігластво, гнітючий дух покори. Але Королева витримала випробування і за два роки, добре опанувавши російську мову, закінчила Інститут. Це була освічена, самодостатня й обдарована особистість, яка понад усе цінувала свободу, творчість і пізнання нового.

¹ Місце народження ще потребує уточнень, оскільки у листі до О.Кошиця від 9 листопада 1936 р. Н.Королева пише, що вона “трохи знає мову землі, на якій народилась” (можливо, у переносному сенсі, як письменниця). У згаданій передмові до рукопису “Шляхами життя” Королева визначає своїм місцем народження Іспанію.

² Досить несподіванно у ненадрукованій передмові до повісті “Шляхами життя” Королева згадує про андалузьку Кордову, як місце походження її роду та родинне прізвище матері – “Кордова”. Раніше про це письменниця не згадувала, про це не йшлося також і в історіографічній літературі.

Формування ж української вдачі письменниці відбувалося досить повільно, скоріше підсвідомо, зокрема, через споглядання дивовижної природи, спілкування з людьми, вивчення побуту, традицій. Атмосфера в родині також виховувала почуття гідності й любові до землі предків, з якої походив батьківський рід. На письменницю справило неабияке враження знайомство з композитором М.Лисенком, художником С.Світославським та тоді ще молодим диригентом О.Кошицем, з яким, як пригадувала згодом письменниця, в неї було бажання розмовляти українською мовою: *“чи гадала я тоді, що колись писатиму нею, як рідною, хоча ще й тоді пнулаь нею Вам відповідати. Пригадую навіть першу фразу, сказану мною при Вас по українському у Люброгаєвих. Говорила тоді я /з м-ль Асту, з Нат. Адр. та ще з якимсь гостем Люброгаєвих/ по французькому. Потім згадали когось й запитали мене, як я ставлюсь до тієї особи? А я не знаю чому – відповіла по українському: “На перехід ненавиджу! І, здається, ці слова стали приводом, що Ви заговорили зі мною, при чому Ваше перше запитання було: де “я так гарно” навчилась мови? До того ж часу ми теж здибувались, та Ви не звертались до мене, гадавши, що я француженка, й, що натурально, не тямлю укр. слова...”*. І все ж з усією відвертістю, притаманною сильній особистості, Королева зізнавалась: *“За молодих літ я себе за українку не вважала. І, хоч я здибалася з багатьма українцями, однак не знайшлось нікого, хто підштовхнув би мене до національної самосвідомості. Лише в дозрілому віці, скоштувавши огонь світової війни та революції, й близько зійшовшись з українським народом, відчула я свою національну приналежність й, мовляв лише на “на старі коліна” вернулась додому – тобто в лоно українського народу”* [22].

А тим часом хитросплетіння долі змусило Королеву втекти від нелюбого нареченого – офіцера російської армії – на навчання до Петербурга, де вона закінчила Археологічний інститут і отримала ступінь доктора археології. Невдовзі письменниця вступила до Петербурзької Академії мистецтв, по закінченні якої мала виставки в Петербурзі й Варшаві. Знехтувавши усталеними канонами тогочасного шляхетського життя, вона вступила до французького Михайлівського театру в Петербурзі, співпрацювала з паризьким театром “Theatre Gimnase”, що гастролював у Петербурзі, виступала на оперних сценах Венеції й Парижа. Участь в археологічних розкопках Помпеї та Єгипту, подорожі до Іспанії, Італії, Франції, Близького Сходу подарували Н.Королеві відчуття повноти та сенсу життя. Адже саме на цей час припадає злет її творчої енергії, а улюблена праця стала потужним чинником реалізації її непересічних здібностей, створюючи дивний, щасливий і манливий світ, її “Атлантиду”, в якій вона почувалася комфортно й затишно. Наталена Королева заявила про себе як про талановиту й обдаровану особистість.

Перша світова війна внесла свої корективи в особисте життя письменниці. Смерть батька, поліцейський нагляд та обшук у квартирі змусили 26-річну Н.Королеву працювати сестрою милосердя в Червоному Хресті російської армії. За три роки перебування на фронті письменниця отримала п'ять поранень. Вона практично оглухла на одне вухо внаслідок переміщення центру слуху; через ушкоджену ногу почала накульгувати. З *“такими каліцтвами годі було думати про сцену”*, – згадувала на схилі літ Королева. Друзі, зважаючи на її вміння живо й образно розповідати, пророкували їй літературну кар'єру [23]. Перший літературний досвід Н.Королева мала вже в шістнадцять років, коли у французьких виданнях почали з'являтися її поодинокі твори. Однак цей ранній доробок письменниці фактично ще не досліджений.

Професійно займатися літературною діяльністю Н.Королева почала вже в Чехословаччині у 1919 р. Вона залишилася зовсім самотня, без рідних і близьких, без грошей й маєностей (перший чоловік Наталени, громадянин Ірану, вояка “дикої дивізії” російської армії, – Іскандер Гакгаманіш ібн Куруш із династії Ахеменідів – помер на війні; втратила Королева й мачуху, з якою мала намір дістатися Чехословаччини). Знаючи шість мов (за даними М.Васьківа – вісім), Королева влаштувалася до Міністерства освіти Чехословаччини, а незабаром познайомилася з доктором Василем Королівим, з яким невдовзі й побралася. Разом подружжя придбало невеликий маєток у Мельніку, що біля Праги. Там письменниця прожила до кінця життя.

Василь Королів, з яким Наталена мала багато спільних зацікавлень з літератури, мистецтва, давніх пам'яток суттєво вплинув на її подальшу творчу долю. Власне, він не лише надихнув дружину зайнятися літературою, а й допоміг реалізувати її письменницький талант у царині саме української літератури. Почала Королева з невеликого шкільного чесько-українського словника, якого склала на замовлення Міністерства освіти за редакцією проф. С.Смаль-Стоцького. 15 січня 1921 р. було надруковано оповідання “Гріх”, яке поклато початок її україномовній літературній діяльності.

Однак прискіпливий дослідник творчості Королеви не може не помітити, що найбільш плідними стали 1935-1939 роки. Це був особливий час у житті письменниці. За короткий термін з-під її пера вийшло стільки бестселерів, скільки не виходило ні до, ні після цього періоду. Це були ідейно й сюжетно довершені праці. Саме вони є найціннішим доробком Королеви, з яким вона яскраво вписалася в українську літературу.

В.Шевчук, не маючи достатньо фактів, щоб пояснити причини такого плідного чотириріччя, небезпідставно, писав, що цей феномен потребує докладного дослідження [24]. Листування В.Старого з О.Кошицем проливає світло на такий сплеск творчої енергії Наталени.

Молодість Наталени, надзвичайно яскрава, сповнена мандрів та авантурних пригод, надій і мрій, пізнання нового, вже минула. Від того щасливого, до певної міри безтурботного, світу не залишилось нічого. Бурхливі спогади час від часу бентежили її душу; відчуття плинності часу породжувало в її свідомості яскраві картини різних історичних епох. Вісь часу, занурена в історичну давнину, наповнювала світлом її зранену душу. Туга за минулим, у якому залишилось відчуття щастя, втім, як і походження її імені (Наталена – від фр. Noel, що означає Різдво, а отже – свято [25]), дарувало надію на чудесну містерію, воскресіння та матеріалізацію її манливих мрій.

Чехія подарувала їй прихисток, сімейний затишок, відданого, люблячого чоловіка. Але життя наче призупинилося, почало обертатися навколо маленького Мельніка, що під Прагою, де була невеличка хатинка без зручностей, свійська птиця, кролі й голуби, проте не було шаленого ритму, спалаху емоцій, відчуття повноти й смаку життя. *“Наталя, – згадував В.Королів-Старий, – що частенько лягала на канапку “відпочить” після читання чи фортепіанних екзерсисів, – ми нині констатуємо, що в добі розквіту демократизму, коли люди не повинні працювати більше скількохось там годин, – за 14 років не мали в загалі часу”* [26].

Усі спогади Н.Королеви, це – її минуле, безтурботна молодість, “Атлантида”, в якій було затишно, а головне – щасливо. У цьому минулому, в його деталях, образах, відчуттях, безоглядному оптимізмі, звичному й прийнятному способі життя перебувало подружжя Королевих, опинившись в еміграції. Все навколо було чужим і незнайомим. Сталася зміна епох, ламалися усталені цінності, мораль, звичаї, а пережитий психологічний стрес не давав змоги прийняти нову добу, а з нею й ті зміни, що сталися. Подружжя не бачило для себе перспективи, не знаходило себе, *“лишившись існувати поза добою”*. Нові люди, ідеї, традиції, чужа культура, навіть технічні новинки не приносили задоволення. Розуміння незворотності плину часу додавало гіркою трагізму та відкидало на маргінес суспільного життя. Єдиним порятунком стали мрії. У тих мріях оживала Королева, в тих мріях розквітала її творчість, без якої завмирала свідомість, припинявся коловорот життя. *“Тепер сподіваюсь, – писала Н.Королева до О.Кошиця в листі від 9 листопада 1936 р., – що на Святих може матиму спроможність вислати Вам ще одну книжечку, бо ж в тому волюмчику, мабуть і Ви пізнаєте “тінь минулого” та згадаєте часи колишні, часи молодості. Може згадаєте й деякі забуті деталі з тієї “Атлантиди”, що ще зберігається десь в мріях – тих найтриваліших деталей життя”*.

Мрії, спогади – це був той рятівний круг, що допомагав сховатися від складних реалій життя, це була втеча в інший, метафізичний, але такий близький і, одночасно, манливий світ. *“І коли*

ми, – писав у листі від 13 березня 1930 р. до О.Кошиця В.Королів-Старий, – з огидою обтрушуємось від сучасної реальності, тобто, спокійно кажучи від нормального, але для другої, не нашої доби, життя, і, мов у теплу ароматну ванну після болота, холодного й слизького, поринаємо у наші згадки, – то ми тільки й почуваємо, що ми живемо. Тобто, з боку на нас дивлячись, що ж бачимо? – Не реальне життя, а мовляв, мрії навиворіт. Оце, над чим ми, будши хлопчиками, посміхалися, чувши від старших, що “за їхніх часів було ліпше”. А тепер пристаючи на Наталіну думку, я знаю, що найреальніше в світі – це мрії”. Мріяло подружжя і про повернення. Таке сподівання прозвучало в листі до О.Кошиця від 4 травня 1938 р.: “А вчора, коли ми послушали, що робилося в Римі при зустрічі дуче і фюрера /вчора було чути кожне слово/, то надія зростає, що може й нас сподобити Господь побачити ще раз рідну землю”. Власне, у своєму прагненні повернутися в Україну, В.Королів не був самотній. Майже вся українська еміграція покладалася на допомогу Німеччини у боротьбі з більшовизмом.

У Чехії подружжя жило досить осібно: “два-три приятеля, – підсумовував В.Королів, – що не змінились в новій добі, лишившись, як і ми, ігуанадами, кілька старих, на нашу думку – справді хороших книжок, галереї дорогих нам образів, збірки хвилюючих наші серця мелодій, і т.д. – що дає нам по своїй уподобі відтворювати нашу добу, ту минувшину, що так смішна й незрозуміла модерному поколінню й так дорога нам”. У 1930 р. подружжя навіть кинуло палити, відмовившись від старої звички: В.Королів – “по 36-х роках”, Н.Королева – “по 20-х безперервного смоктання”. Після важкої фізичної праці біля хати, догляду за кролями і птицею, приготування “мавританських та бразильських обідів” та щоденної “боротьби за існування”, коли подружжя покладало “великі надії на щойно почату бочку квашеної капусти “местного производства” [...], на пів-повну ще бочку солоних огірків, на дві п'ятьохлітрових бляшанки прованської олії та на три слоїки [...] сушеної риби”, справжньою розрадою для Королевих ставала творча праця, яка давала духову наснагу, помагала психологічно витримати емігрантські будні, зберігаючи той внутрішній стрижень, який був “пружиною всього життя”: “пишемо, малюємо, фантазуємо, багато читаємо /маємо зо 20 часописів/ – і взагалі перебуваємо в стані, коли абсолютно день-у-день жадної найменшої хвилинки вільної”. До фізичного життя ставимо найменчі вимоги, а радості, що маємо, то переважно духові”, – зазначав В.Королів [27].

Справді, робота над літературними творами стала для Н.Королеви духовною розрадою, її щастям, новим життям і порятунком від зневіри та байдужості. З 1935-1938 рр. вона написала “шість томів белетристики”. За 1938-1939 рр. Н.Королева надрукувала три оповідання та закінчила великий роман про Понтія Пілата [28]. “Праці

було, – писав Королів-Старий до О.Кошиця в листі від 13 січня 1939 р., – і не сказати! Скільки треба було перестудіювати літератури! Умовляв її щоб відпочила. А вона каже: не встигну! – і знов розпочала нову річ – про війну /на підставі своїх спогадів, як сестри на передових позиціях, що їх ми з Вами не бачили/”.

Входження Наталени Королеви в українське літературно-емігрантське середовище не було легким. Звісно, повз увагу критиків не пройшла і не могла пройти її письменницька діяльність. Тогочасна критика дратівливо поставилася до неукраїнської тематики, своєрідної манери письма, не сприймала містифікації біографічних сюжетів, недотримання догматичного тлумачення біблійних образів, перебільшення фантазійно-містичного та пригодницького елементів тощо. Її, не українку за походженням та освітою, з українською літературою пов'язувала українська мова, через яку Королева намагалася вдихнути в українську літературу елементи аристократизму та європеїзму, власне, саме того, чого так бракує їй і сьогодні.

Письменниця порушувала канони життя української еміграції, яка, на її думку, заривалася “до свого маленького “комашинника”, до свого “куточка” [...] Живе тільки цим “своїм”, малесеньким “світом”, його дрібними подіями, плітками, загадками ... І немає більшої, пекучішої образи для такої людини, як коли хтось скаже йому, що поза межами цього, його “світу” є ще якесь життя ... Та ще й більше життя, цікавіше!” [29]. Королеву не влаштовувала замкненість еміграційного середовища. Вона прагнула вийти, бодай у творчості, за межі апатії, песимізму, всього того, що знищує надію, енергію та пружину всього життя. Тому так активно шукає письменниця власний, неповторний шлях в літературі. Звісно, що на тлі “маленького” еміграційного світу її позиція сприймалася як виклик. Вже після виходу перших творів “Во дні они” та “1313” соціалісти “мішали з багном Наталіне наймення”, “роздєливалі под орєх”, мало не кажучи, що вона й малограмотна й може оперувати тільки такими глибокими цитатами, як напр., – “Ну, що, як?” – сказав поет” – зазначав В.Королів у листі до О.Кошиця від 22 лютого 1937 р. [30]. Письменник навіть звертався по допомогу до О.Кошиця з проханням перекласти “пару Наталіних оповідань на англійську мову, що б пустити в американську пресу: най бо знають [...], що і по українському щось пишеться”. Однак, “слави” їй не бракувало, адже письменниця мала численні українські літературні премії та першу нагороду Українського католицького собору за переклад з давньокастильської творів Св. Терези з Авілі [31]. З притаманною їй амбітністю, Королева все ж мріяла про світове визнання. Про це чи не прозоро натякає Королів-Старий в листі до О.Кошиця від 13 січня 1938: “Не йде про якусь там амбіцію, але ж про службу справі, бо ж вона (Н.Королева – І.Т.) навмисне пише річі майже “виключно на експорт”. А Вашім кіноробам

(йдеться про американську кіноіндустрію – І.Т.) *перекажіть, що як хочуть, то зробимо їм лібрето на такий фільм, щоб обійшов світом, то ж саме в цім напрямі й можна написати лібрето з “українським колоритом”* [32]. Звісно, – це був не лише реальний шлях довести, що українська література здатна вийти із замкненого кола, а й задоволення амбітних прагнень безпосередньо подружжя Королевих.

Василь Королів-Старий (1879-1941) за фахом лікар, ветеринар, але більше знаний в українській культурі як громадський діяч, видавець, письменник, перу якого, за неповними даними, на 1938 р. належало 113 книг і кілька тисяч статей [33]. Однак В.Королів багато втратив в еміграції. Його дипломи, як згадував письменник у листі до О.Кошиця від 4 травня 1938 р., не були визнані. Він, на відміну від Наталени, лише з часом навчився писати чеською, але за твердженням Королеви, *“говорив завжди так, що я мусила “перекладати” чехам його “чеську” мову”*.

Реалізувати себе повною мірою в літературі письменник так і не зміг: *“приходять старі коліна, – зазначав Королів-Старий у листі до О.Кошиця від 9 січня 1931 р., – з юнацьких літ, я – принаймні – тільки й робив, що на українській ниві, аж перед смертю нема мені мого поля, мушу кинути свою працю й робити виключно те, щоб забезпечити собі фізичне існування”* [34]. Тому в еміграції Королів-Старий, маючи неабиякий хист до живопису, починає заробляти малярською справою, *“намалювавши, за його словами, першу церкву в 55” років* [35]. Королів розписував католицькі та греко-католицькі храми, одночасно *“мазюкав всіма можними способами. Комуś обкладинку на книгу, або часопис, комуś ілюстрації, подарунок францисканцям, проект чи портрет Васильянам, замість гонорару – дантистові і т.д.”* [36].

Уже на чужині, немолодий Королів-Старий цілком прагматично “зробив ставку” на обдаровану Наталену, навертаючи письменницю писати не французькою, а лише українською мовою [37]. Власне, він виступав промоутером письменниці, її продюсером, прокладаючи їй дорогу в українській літературі та допомагаючи дружині зробити творчу кар’єру. На цю думку наводить багато згадок В.Старого про допомогу у переписуванні творів Королеви, а також натяк на спільну роботу над сюжетами, про що свідчить наведена вище цитата з листа В.Короліва до О.Кошиця від 13 січня 1938 р., де вживається множина, а не одина, якщо взяти до уваги авторство лише Н.Королевої, у створенні лібрето для фільму з *“українським колоритом”*. Навіть з огляду на факт її певної літературної “мовчанки” вже після смерті чоловіка, можна висловити припущення про визначну роль Короліва-Старого в літературній діяльності письменниці. Власне, це не приховувала і сама Н.Королева. У передмові до видання “Легенди київські” (1942) вона присвятила В.Короліву такі слова: *“Моєму дружині В.Короліву-*

Старому, що вивів мене з інших далеких шляхів на шлях українського письменства”.

Відчутно вплинув Королів-Старий на вироблення літературного стилю та манери письма Наталени. *“Дружина “вчив” мене “літературній праці” й українській мові”,* - зазначала вона [38]. Справді, стилістика творів Королеви барвіста, розлога, колоритна, інтелектуальна, але як для історичного белетристичного роману з претензією на бестселер, трохи заскладна.

На вживання письменницею застарілих правописних норм натякав І.Огієнко в листуванні, яке бурхливо розпочалось 1957 р., і так само несподівано обірвалось 1958 р. Проте Н.Королева відкинула всі закиди Іларіона, підкресливши, що не збирається приставати на американські правила письма, посилаючись на академічні *“Правописні словники”*, якими вона користувалась [39]. Схоже, що Н.Королева, з її високою самооцінкою та розумінням власної непересічності, сприймала зауваження І.Огієнка скоріше як образу, а не як добру пораду. Чітких пояснень зневажливого ставлення до думки відомого мовознавця поки що не виявлено ні в епістолярії письменниці, ні у її спогадах. Можливо, тут далася взнаки недовіра до *“мовознавчого авторитету”* І.Огієнка, якого критикувала галицька інтелігенція в 30-х роках, переважно на сторінках львівської газети *“Діло”* та журналу *“Назустріч”*, за намагання запровадити єдиний правопис для західно-і східноукраїнських земель [40]. Можна припустити, що Королів-Старий, як письменник, також не розумів необхідності введення єдиних правописних норм, що й зумовлює поділ української мови на *“зрозумілу”* і *“незрозумілу”*: *“Майже не здибуємось з сватками та землячками, – писав Королів-Старий в листі до О.Кошиця від 13 березня 1930 р., – бо ж ні їхніх думок, ні поводження, ні навіть “фасону говоріння” не поділяємо [41], бо не розуміємо. От так доживаємо, як самодини Тебаїдські” [42].* Безперечно, що мовний авторитет В.Старого, під впливом якого виробився літературно-художній стиль Н.Королеви, мав не останнє значення. У цьому зв'язку, лише зазначимо, що проблема правописних норм не подолана і сьогодні з огляду на існування мови української діаспори та власне сучасної української мови, поширеної в Україні. Мабуть, з огляду на ці розбіжності, В.Шевчук все ж таки наголошував на певній книжності мови Наталени Королеви, хоча це і не завадило письменниці посісти належне їй місце в літературному пантеоні [43].

Стосунки подружжя Королевих з українською еміграцією в Чехословаччині не склалися. Про це, чи не в кожному листі до О.Кошиця, писав Королів-Старий. На цьому наголошувала і сама письменниця в листуванні з митрополитом Іларіоном. *“Зворушив мене Ваш лист, аж до сліз, по смерті Дружини, українці мене цілком відциурались. Ось вже 15 років Дружина вмер 10/XII 1941 р. [44] – не*

голоситься до мене ніхто". Живу як Робінзон на безлюдному острові – навіть без "П'ятниці", – з сумом зазначала Н.Королева в листі до І.Огієнка від 15 жовтня 1957 р. [45]. Коло друзів подружжя було досить обмеженим. Серед найближчого оточення Королів-Старий виділяв Є.Чикаленка, О.Вілінського, О.Кошиця, з якими пов'язувалось давнє знайомство ще з часів дореволюційного Києва та багато спільних культурно-громадських інтересів.

Переймаючись занепадом "національної культури" в еміграції, подружжя повністю присвятило себе праці на ниві культури. Подружжя Королевих цілковито відійшло від політики. Їх не влаштовували "моральні крахи", підкуп, брехня, зрада, які ставали нормою політичного життя українських емігрантів. *"Колись ми всі були так порядні, лояльні й праведні, що покійний Є.Чикаленко навіть зрадив щиро, як хтось (не називаю!) в редакції "Ради" прокрався, то ж й у нас, як у людей!"*, – писав В.Королів у листі від 2 січня 1933 р. до свого друга О.Кошиця [46]. *"Прогресуюче охаміння", як вважав В.Королів, було пов'язане перш за все із страшними умовами життя емігрантів. Із сумом зазначав письменник, що відомий український актор М.Садовський помер, "з голоду, бо мав лише 100 рублів пенсії на місяць, за які міг купити всього три хліби".* Багато емігрантів не мали житла, роботи, а відтак, зазнавали того морального каліцтва, що змушувало Королевих триматися осторонь від тих духовно скалічених людей, які у минулому були друзями й однодумцями. Подружжю навіть дорікали за придбану хату, куплену ціною неймовірних заощаджень. *"За це нам загрожують уврати платні з академії, а разом з тим дано зрозуміти, що ні я ні дружина не сміємо десь інде підробити, бо тоді й зовсім платні позбавлять"* [47]. Якщо до цього додати суперечності ідеологічного характеру всередині українського руху, то стає зрозумілим, чому Королів-Старий *"по кілька тижнів міг не виходити з власної садиби, а Наталя за рік була в Празі двічі"* [48]. Щоб не піддатися моральній деградації, не втратити свій духовний світ, подружжя активно реалізовувало власну концепцію "виживання" в умовах еміграції. Порятунком для них, і особливо для Н.Королеви, став той спалах творчої потуги, що допомогла письменниці зберегти себе, своє "Я", а відтак, – і свою "Атлантиду".

Феномен Наталени Королеви, що виявився у її бурхливій літературній діяльності, можна пояснити не лише драматичними умовами життя в еміграції, за яких чи не єдиним порятунком від песимізму та туги була творчість, а й поглядами письменниці на роль жінки в суспільстві. Можна без перебільшення стверджувати, що Н.Королева активно пропагувала ідею гендерної рівності, намагаючись не лише відстояти права жінок, а й осмислити причини другорядності їх становища в сімейному та суспільному житті. Сама Наталена являла собою приклад незламності, незалежності в боротьбі за щастя. Вона

розглядала стосунки з чоловіками лише на паритетних засадах. Саме тому Королева відмовилась від шлюбу, влаштованого її батьками, епатувала рафіноване російське дворянське суспільство тим, що, знехтувавши традиціями шляхетного стану, стала оперною співачкою. Усім своїм життям вона утверджувала право жінки на особисту свободу та рівне з чоловіком місце у суспільстві. Королева вважала, що там, “де починається подружжя, там закінчується жіноча рівноправність. Це без винятку. Цілком категорично [...] Очевидно варіанти можливі, коли в подружжі “мужня жінка” та “фемінізований чоловік”. Але такі явища вже межують з сексуальною патологією” [49].

Письменниця вважала, що жінка, не може піклуватися чоловіком, “як мати дитиною”. Чи досить цього, що б заповнити життя чоловіка?”. Ні, - відповідала вона [50]. Дружина має залишатись особистістю зі своїми інтересами, духовним світом, правом на самореалізацію. Тільки самодостатня дружина зможе подарувати щастя чоловікові та дітям. Чи віднайшла баланс стосунків Н.Королева у своєму подружньому житті? Здається, що так. Принаймні, вона спромоглася реалізувати свій творчий потенціал. “Родинне життя, – на думку Н.Королеви, – є хвильками відпочинку, милого, може, навіть, і необхідного... Але щоб було “метою” цілого життя? Та ще й чоловіка, мужа? Коли не кожній жінці це може видатися “повним життям” [51].

Слід віддати належне В.Короліву, який був свідомий того, що Наталена з її енергією, талантом, різноманітними здібностями має розвиватися творчо, що їхній родинний затишок багато в чому залежить від того, чи зможе вона самореалізуватись, інакше їхнє подружнє життя було б приреченим. Тому Королів-Старий брав на себе не лише турботи по хатньому господарству, а й був помічником і порадиником у літературній діяльності письменниці: “Наталія сиділа за скриптами, а я мов божевільний переписував. Переписав я за два тижні 10 друкованих аркушів [52]”, – зазначав він у листі до О.Кошиця від 22 лютого 1937 р. [53]. Подружжя доповнювало один одного, допомагало один одному, створюючи ту цілісність, яка примножувала їхні сили, додавала наснаги, бажання жити та потужного творчого імпульсу. Саме непересічність особистості Н.Королеви, а не лише її жіноча привабливість, стала тим стрижнем, навколо якого склалося їх доволі вдале, навіть незважаючи на нестатки, подружнє життя.

Н.Королеву можна назвати цілком успішною жінкою. Не маючи власних дітей, вона виховала двох названих синів. Один із них самовільно втік на Першу світову війну, і про нього відомо лише те, що без жодних протекцій, він у 18 років дослужився до рангу старшини, мав відзнаки за хоробрість (це, певно, був син її першого чоловіка Іскандера Гакгаманіш ібн Куругі – І.Т.).

Другого сина Н.Королева виховала вже після Другої світової війни, зовсім самотня, без чоловіка, на чужині, маючи пенсію в 300 крон та учнів з іспанської та італійської мов. Про цей епізод у житті письменниці відомо з її автобіографії, написаної 1958 р. на прохання митрополита Іларіона. У сусідського хлопчика Войти, який залишився сиротою після смерті батька, не склалися стосунки з мачухою, яка хотіла, щоб хлопець кинув школу і почав працювати. Королева взяла його до себе на виховання, давши можливість довчитися. Так хлопчина і залишився у Н.Королеви. З часом Войта одружився, і письменниця віддала молодому подружжю дві кімнати й кухню, а сама перейшла в кімнату Войти.

Названий син допомагав уже літній Королеві по господарству та фактично доглядав її: *“Войта, – писала Н.Королева в автобіографії, – поправив дах, бо тікло до кімнати, покрасив [...] верхівку. Заплатив за каналізацію і водовід [...]. Я платила тільки за електрику, що випаляю в себе та куповане вугілля, бо мушу мати тепло. Грошево помагати вони мені не могли. Тільки Морженка (дружина Войти – І.Т.) давала мені обід, прала білизну, прибирала щодва місяці “грунтовно” мою кімнату, мила вікна й підлогу”* [54].

Як насправді склалися стосунки Королеви з Войтом невідомо. У фонді митрополита Іларіона УПЦК залишились лише уривки з автобіографії Королеви, та й вони були переписані рукою Іларіона. Почерк Королеви вкрай нерозбірливий, тому ймовірні помилки чи неточності, на що звертав увагу сам Іларіон. Приблизно в той самий час, коли писалася автобіографія, письменницю відвідав дослідник з України О.Бабишкін. На жаль, він залишив короткі спогади про Королеву. Такі ж уривчасті відомості подає В.Шевчук. Так само як і О.Бабишкін, він не згадує про Войта, зазначаючи лише, що письменниця була самотня, жила під старість у бідності, продаючи у Празі пиво. Отже, спогади Н.Королеви щодо її стосунків з названим сином ще потребують дослідження. Адже сімейні архіви, рукописи, особові матеріали про неї можуть відкрити нову, досі невідому сторінку життя письменниці в Чехословаччині.

Життя Королеви в повоєнній Чехословаччині овіяне таємницею. Вона майже ні з ким не контактувала, практично не видала нічого нового, а остання автобіографічна повість “Шляхами і стежками життя” ще залишається у рукописі. Саме про неї згадує О.Мишанич, зазначаючи, що принципової ідеї письменниця не висунула. Наталена Королева так і не дочекалась братиславського видання своїх повістей, хоча верстку вона встигла вчитати ще за життя. Померла письменниця 1 липня 1966 року у Мельніку, де й була похована поряд з Василем Королівом-Старим. Збулось старе родове пророцтво про смерть на чужині вигнанкою. Проте можна із впевненістю стверджувати, що ім'я та творча спадщина цієї дивовижної української

письменниці незламної сили волі та аристократичного духу не забути. Вони, хоча і повільно, але невідворотно повертаються із небуття.

Посилання й коментарі:

1. Тут ми посилаємось на твердження самої Н.Королеви, яке вона висловила в листі до О.Бабишкіна від 28 липня 1957 р. // Всесвіт. – 1993. – № 2. – С. 178.
2. Ймовірно, йдеться про О.Телігу.
3. Мишанич О. Дивосвіти Наталени Королеви // Повернення. Літературно-критичні статті й нариси. – К.: Обереги. – 1997. – С. 90.
4. Писати українською мовою почала з 1919 р., уклавши на замовлення Чехословацького міністерства освіти невеликий чесько-український словник за ред. С. Смаль-Стоцького.
5. Українська радянська енциклопедія: В 12 тт. Вид. 2-е. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії. – 1980. – Т. 5. – С. 419.
6. Бабишкін О. Несподіване, щасливе знайомство // Всесвіт. – 1993. – № 2. – С. 176-184.
7. Шевчук В. Загадковий і манливий світ Наталени Королеви // Дорога в тисячу років. – К.: Рад. письменник, 1990. – С. 378-384.
8. Мишанич О. Мрія і любов Наталени Королевої // Україна. Наука і культура. – К.: Академія наук УРСР, Т-во “Знання” Укр. РСР, 1990. – С. 314-319.
9. Мишанич О. Дивосвіти Наталени Королеви. – С. 83-112.
10. Мишанич О. Наталена Королева (1888-1966) // Історія української літератури ХХ ст.: У 2 кн. – Кн. 1: Перша половина ХХ ст. Підручник / За ред. В.Г. Дончика. – К.: Либідь, 1998. – С. 354-356.
11. Див.: Мишанич О. Дивосвіти Наталени Королеви. – С. 82-83.
12. Наталена Королева. Бібліографічний покажчик / Уклад.: К. Костишина; науков. ред. О. Мишанич; автор передмови В. Передерій. – Л.: Видавн. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 108 с.: іл., порт. – (Українська бібліографія. Нова серія. Чис. 12)
13. Листи І.Огієнка до Ковалівської-Королевої // ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 2, спр. 41.
14. Архів Української Православної Церкви в Канаді (Вінніпег), ф. “Митрополит Іларіон”, кор. 8; Осередок української культури і освіти, ф. “О.Кошиць”, box. 8.
15. Див.: Омельченкова М. Наталя Королева // Свобода. – Ч. 215. – 16 верес. – 1935.
16. Див.: Омельченкова М. Названа праця.
17. Наталена Королева. Бібліографічний покажчик, с. 100; Поліщук Я.О. Наталена Королева та Митрополит Іларіон (спільність концепції віри) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник: Серія історична та філологічна. Вип. IV – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2007. – С.101.

18. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада), ф. "О.Кошиць", box 8, f/f. "Королів Старий та Королева Наталя. 1938-1939". Що стосується місця походження П.Пілата, то в літературі це питання залишається маловивченим.
19. Бабишкін О. Названа праця. – С. 184.
20. Огієнко І. Хто був Варавва. Історичний нарис // Наша культура. – 1937.– Ч.1 (21).– С. 49- 51.
21. Див.: Мишанич О. Дивосвіти Наталени Королеви. – С. 90.
22. Омельченкова М. Названа праця.
23. Див.: Лист Наталени Королеви до Митрополита Іларіона від 15 жовтня 1957 р. // Архів Української Православної Церкви в Канаді (Вінніпег), ф. "Митрополит Іларіон", кор. 8; Див.: Бабишкін О. Названа праця. – С. 184.
24. Див.: Шевчук В. Названа праця. – С. 381.
25. Таке тлумачення власного імені дає сама письменниця, вважаючи, що воно не пов'язане з іменем святої // Див.: Бабишкін. Названа праця. – С. 179.
26. Лист В.Короліва-Старого до О.Кошиця б/д. 1939 р. // Осередок української культури і освіти (Вінніпег), ф. "О.Кошиць", box 8, f/f. "Королів-Старий та Королева Наталя. 1938-1939".
27. Лист В.Короліва-Старого до О.Кошиця 13 березня 1930 р. // Осередок української культури і освіти (Вінніпег), ф. "О.Кошиць", box 8, f/f. "Королів-Старий та Королева Наталя. 1930-1931".
28. Йдеться про роман Н.Королеви "Quid veritas", опублікований 1961 р.
29. Бабишкін О. Названа праця. – С. 179.
30. Лист В.Короліва-Старого до О.Кошиця від 22 лютого 1937 р. // Осередок української культури і освіти (Вінніпег), ф. "О. Кошиць", box 8, f/f. "Королів-Старий та Королева Наталя. 1936-1937".
31. Названий лист В.Короліва-Старого до О.Кошиця від 22 лютого 1937 р. Рукопис перекладу "Дорога досконалості" Св. Терези Великої, зроблений Н.Королевою, було відзначено нагородою Українського католицького собору 1936 р. у Львові.
32. Лист В.Короліва-Старого до О.Кошиця від 13 січня 1939 р. // Осередок української культури і освіти (Вінніпег), ф. "О.Кошиць", box 8, f/f. "Королів-Старий та Королева Наталя. 1938-1939".
33. Лист В.Короліва-Старого до О.Кошиця від 13 липня 1939 // Осередок української культури і освіти (Вінніпег), ф. "О.Кошиць", box 8, f/f. "Королів-Старий та Королева Наталя. 1938-1939".
34. Лист В.Короліва-Старого до О.Кошиця від 9 січня 1931 // Осередок української культури і освіти (Вінніпег), ф. "О.Кошиць", box 8, f/f. "Королів-Старий та Королева Наталя. 1930-1931".
35. Названий лист В.Короліва-Старого до О.Кошиця 13 січня 1938.
36. Лист В.Короліва-Старого до О.Кошиця від 29 листопада 1936 // Осередок української культури і освіти (Вінніпег), ф. "О.Кошиць", box 8, f/f. "Королів-Старий та Королева Наталя. 1936-1937".
37. Бабишкін О. Названа праця. – С. 179.
38. Бабишкін О. Названа праця. – С. 178.

39. Див.: Лист Наталени Королеви до Митрополита Іларіона від 27 липня 1958 р. // Архів Української Православної Церкви в Канаді (Вінніпег), ф. "Митрополит Іларіон", кор. 8, папка "Наталена Королева".
40. Див. Тюрменко І.І. Державницька діяльність (митрополита Іларіона) // Передмова Н.І. Миронець. – К., 1998. – С. 120-123.
41. Ймовірно, мова йде про ту частину української еміграції, яка більше спиралася на східноукраїнські мовні традиції.
42. Названий лист В.Короліва-Старого до О.Кошиця від 13 березня 1930 р.
43. Див.: Шевчук В. Названа праця. – С. 385.
44. За твердженнями Наталени Королеви її чоловік Василь Королів-Старий помер після того, як повернувся з гестапо, куди його викликали на допит.
45. Лист Наталени Королеви до Митрополита Іларіона від 15 жовтня 1957 р. // Архів Української Православної Церкви в Канаді (Вінніпег), ф. "Митрополит Іларіон", кор. 8, папка "Наталена Королева".
46. Лист В.Короліва-Старого до О.Кошиця від 2 січня 1933 р. 15 жовтня 1957 р. // Осередок української культури і освіти (Вінніпег), ф. "О.Кошиць", box 8, ff. "Королів-Старий та Королева Наталя. 1932-1935."
47. Лист В.Короліва-Старого до О.Кошиця від 9 березня 1933 // Осередок української культури і освіти (Вінніпег), ф. "О.Кошиць", box 8, ff. "Королів-Старий та Королева Наталя. 1932-1935".
48. Названий лист В.Королева Старого до О.Кошиця від 13 березня 1930р.
49. Омельченкова М. Названа праця.
50. Див.: Бабишкін О. Названа праця. – С. 179.
51. Бабишкін О. Названа праця. – С. 179.
52. Йдеться про повість Н.Королеви "Сон тіні".
53. Названий лист В.Короліва-Старого до О.Кошиця від 22 лютого 1937 р.
54. Автобіографічний уривок з листа Н.Королеви від 15/X 1957 р. до митрополита Іларіона, переписаний його рукою. о.Ю.Мицик оприлюднив коротенький сюжет з уривку автобіографії у розшифровці митрополита Іларіона (Див.: Листування Митрополита Іларіона (Огієнка) / Упорядник о. Ю. Мицик. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – С. 286). У пропонованому виданні подається більш повна версія.

ВІД УКЛАДАЧА

Досі незнана широкому загалу, Наталена Королева залишила інтелектуально багатий, неповторний, певною мірою екзотичний літературний доробок. Українському читачеві ще потрібно “відкрити” романтично-пригодницький світ письменниці, яким не лише наповнювались її твори, а який становив сенс її життя. Збірка документів має на меті привернути увагу дослідників до джерел її творчості та присвячена 120-річчю з дня народження (1888-1966). Іспанська грандеса Наталена Королева сповна присвятила себе служінню українській культурі.

Пропонована колекція документів поділена на три групи. До першої групи увійшло листування родини Королевих (переважно Василя Короліва-Старого) й Олександра Кошиця з архівної колекції Осередку української культури і освіти (м. Вінніпег, Канада), до другої – листування Наталени Королеви й митрополита Іларіона (Івана Огієнка), що зберігається в архіві Української Православної Церкви в Канаді (м. Вінніпег, Канада). *Опрацювати їх стало можливим завдяки науковій стипендії Івана Коляски, наданій CIUS (Канадській Інститут Українських Студій при Альбертському Університеті).* Листи першої та другої груп укладені в хронологічній послідовності для того, щоб встановити перебіг життєвих колізій дописувачів та, по змозі, простежити розвиток взаємостосунків. Ми намагалися подати листи з автентичною точністю в тих випадках, коли вони наповнювались змістовними сюжетами з життя респондентів. Особлива увага приділялась як подружжю, так і самій Наталені Королеві. Малоцікаві епізоди було виключено. В такому разі пропущений текст листа позначався – дужками [...]. У квадратні дужки із знаком запитання [...?] бралися також нерозшифровані сюжети листів або їхні зіпсовані частини. Листи містять археографічну легенду, в якій зазначено особливості тексту, формат листа (машинописний, або рукописний), підписи та інші специфічні нотатки на листі.

Надзвичайно змістовними й колоритними є листи В.Короліва-Старого до О.Кошиця. Кожний з них сприймається як літературний твір – коротенька новела про перебування подружжя в Чехословаччині. З притаманним В.Старому почуттям гумору, в листах розкривалась “філософія життя” письменника, давалися оцінки українській еміграції та пропонувалися “рецепти” виживання в умовах чужої культури.

Листи ставали для письменника криком душі, ниточкою, що єднала його із світом. Річ у тім, що проблема чеської мови була для В.Короліва надзвичайно болючою. Він не опанував її на рівні літературної, а власне побутова чеська мова, якою володів, не давала можливості бути затребуваним чеською культурою. Мало друкувався він і в україномовних виданнях. Тому висловитися В.Королів міг у

листах. Для нього вони були не просто підтримкою стосунків з нічого не значущими фразами, запитаннями або переліком якихось другорядних епізодів життя. Листи ставали чимось більшим, ніж обмін інформацією. Це була можливість поринути у той “загублений” світ, який був для В.Короліва, як письменника, втрачений з моменту еміграції. Тому і виливалися почуття на папері, тому і створювалися ці “маленькі” літературні шедеври. Розуміючи самотність, оригінальність епістолярію В.Короліва, ми намагалися зберегти той неповторний стиль письма, яким володів Василь Королів-Старий. Хоча сучасного читача не можуть не дивувати заскладні фрази перевантажені маловживаними словами, елементами старого правопису, зарозумілими фразеологізмами і словосполученнями. Застосовуючи в деяких випадках російську мову, письменник намагався розставити акценти, протиставити або навпаки показати переваги української мови. Тому ці сюжети листів не перекладались українською мовою.

На жаль, листів самої Королеви дуже мало. Їх усього п'ять: 2 – до О.Кошиця та 3 – до митрополита Іларіона. Якщо листи до О.Кошиця машинописні, то до – Іларіона рукописні. Почерк Наталени Королеви нерозбірливий, чорнила розпливлася на папері, що вкрай ускладнило працю над документами. На це, власне, скаржився і сам митрополит Іларіон, намагаючись, зокрема, опублікувати автобіографію Королеви, написану нею власноруч. Ми використали уривок, розшифрований митрополитом Іларіоном. Треба зважити на ймовірність помилок, зроблених Іларіоном при розшифровці тексту автобіографії. На жаль, повна автобіографія датована 19 січня 1958 р., яка нами повністю скопійована, ще чекає свого часу.

До третьої групи належить невеличкий, але надзвичайно цінний документ – рукопис передмови до ненадрукованої повісті “Шляхами життя” – віднайдений в Державному окружному архіві м. Мельніка директором цього архіву п. Д.Статником і ласкаво переданий для збірки. Цей документ є, певною мірою, підсумком-сповіддю творчого життя письменниці. Написаний чеською мовою, він дозволяє уточнити окремі сюжети біографії Н.Королеви, які раніше або не згадувались, або містифікувались. Певно, Королева вирішила пролити світло на деякі таємниці своєї літературної діяльності.

На завершення висловлюю щире подяку *Дирекції CIUS* за надану можливість опрацювати архівні фонди Канади; архіваріусам *Володимиру Сенчуку* (архів Української Православної Церкви в Канаді, м. Вінніпег), *Глорії Романюк* (архів Осередку української культури й освіти, м. Вінніпег, Канада) та *Мирону Момрику* (Національний архів Канади, м. Оттава), котрі надавали фахову допомогу у пошуку необхідних документів; Голові Консисторії Української Православної Церкви о. *Богдану Гладьо* за духовну опіку, практичну допомогу і

сприяння в дослідницькій праці; п. *Марії Корчевич* за підтримку та допомогу у копіюванні матеріалів.

Велику вдячність висловлюю п. *Петру Вагнеру* – раднику Посольства Чеської Республіки в Україні та п. *Далібору Статніку* – директорові Державного окружного архіву м. Мельніка за передану до публікації автобіографічну передмову до ненадрукованої повісті Н.Королеви “Шляхами життя”; *Яні Дуровій* – асистенту-перекладачу торговельно-економічного відділу Посольства Чеської Республіки в Україні за фаховий переклад цього документа українською мовою.

Ірина ТЮРМЕНКО

**АРХІВ ОСЕРЕДКУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ
ВІННІПЕГ, КАНАДА**

**ЛИСТУВАННЯ ПОДРУЖЖЯ КОРОЛЕВИХ З
ОЛЕКСАНДРОМ КОШИЦЕМ**

№ 1

**Лист Василя Короліва-Старого до Олександра Кошиця
з новорічним вітанням та порадою
не повертатися до радянської України
24 січня 1930 р., Мельнік**

24/1 1930

Любий Маестро, Пане Олександрє!

По довгій перерві закортіло мені сит ихог сказати Вам кілька теплих слів.

То ж всамперед вітаємо Вас з новим роком й бажаємо здоровля та задоволення.

Перед роком чулись ми, що кличуть Вас кати на Україну й ніби захитали вони Вашу думку та розколисали серце. Був у нас намір просити Вас ще раз поміркувати раніш як зважитись. Та ж мало ми віримо нині словам ізустним і тому вирішили, що спробую ліпше я, на нашу відповідальність, тим же своїм словом, тільки друкованим, поставити Вам на дорозі бодай маленький планбончик, так, ніби, сховати чоботи хлопцеві, що кортить йому на непевну сковзалку. І дав я до “ЛНВ” статтю про Вас, яка – в інших настроях – мабуть би Вам сподобалась і через кордони далекі простягли б Ви мені за неї свою руку. Але ж тоді, знаю, Ваша геніальна правиця затряслась проти мене в кулак. Та ж я того не бачив, Ваших натхненних проклять не чув, то й не вважаю, що вони були. Одначе – не мав чого озиватись, щоб не нагадувати про “чоботи”. Та от тепер відібрав я звістку сумну, що й другого мого Любого Маестро – Миколу Карповича вже позбавлено його мрії – спокійно вмерти на своїй землі. Може й Ви вже чули, що вже кілька місяців /чи не з-пів року?/ тренірують його лукаві кати за ґратами ЧК до останньої подорожі до тих земель, ідеже [...] ні печаль, ні воздыхание, а жизнь безкінечная. Але ж, помисливши, якої печалі і воздыханія заживає безщасний мрійник нині, і закортіло мені сит ихог сказати Вам, Любий Маестро, оцих кілька слів щирих: подякуйте нам, що взяли Вам перед роком “чоботи”, бо ж і самі нині бачите, що не минули б Вашої горлянки обкладки люті. Бо ж, Пане-Брате, самому часом можна забути про своє минуле, так інші мають на чуже ліпшу пам'ять. А вже де-де, як на нашій вбогій Україні “чорт не спить”?! ...

Ото ж, бажаючи Вам широ здоровля й добробуту, воліємо ліпше бачити Вас хворим на ностальгію за Тарасівкою чи-не дай Боже-й жебраком у чужому місці, до чого й ми певно йдемо, як товаришувати сьогодні з Садовським.

Хто ж як не Ви з попереднього досвіду знаєте, що Вам з ним важко вкупі вжитися? Я напевно Вам кажу: ще важче було б вкупі з ним вмирати.

Ну, то живіть же собі на здоровля й най Вам буде сатісфакцією за прикrostі нинішнього існування свідомість, що “ми нехибно йшли” й “ми не маємо зерна” компромісу з своїм сумлінням. Сердечно Вас обнімаю. Наталя тисне руку.

1930. 24/1.

163-Мельник-III.ЧСР

Ваш серцем В. Королів-Старий

(Машинописний оригінал. Підписано: “Ваш серцем В.Королів-Старий”. Вгорі, в правому куті – печатка О.Кошиця, за формою нагадує еліпс. На ній написано по колу: Alexasndr Kochitz. У центрі печатки – арфа).

№2

Лист Василя Короліва-Старого до Олександра Кошиця про життя в еміграції та спогади про минуле 13 березня 1930 р., Мельнік – Нью-Йорк

13/3 1930

Високоповажний і Любий Пане Олександрє!

Було нам дуже приємно отримати від Вас ласкавого листа. З нього ми побачили, що десять років перебування Вашого по заглянях, поза морями-окіанами і т.д./ власне, й сам не знаю, де вже можна бути “далі”, як Ви бували / не дуже Вас змінили. Пишете Ви так само дотепно, як і за часів, щоправда ліпших, загалом беручи, але вже давно минулих. Минулих, як минула наша колись безтурботна молодість, наш безоглядний оптимізм, наша віра в людей і т.д. Навіть скажу більше, як минуло для нас все те, що було зав’язано з нашою добою, котру ми переживали, таким чином, лишилися існувати поза добою. А переживши свою добу, пережили ми одночасно і все об’єктивне, і навіть суб’єктивне, що було з нею зав’язане. Отож пережили ми певний історичний період нашої Батьківщини, період, що вже не вернеться знову, пережили певне епоху існування дорогого нам Києва, котрий уже не є й ніколи не буде таким, як ми його знали, коли любили: пережили ми всіх – майже без винятку – приятелів, друзів і просто милих нам людей, котрі або ж з ложа Аврамового безстороннім оком подивляються на нас і дивуються нашим хвилюванням та запальності, або до непізнання змінились, вискочили з своєї доби і

перейшовши в чужу – своєчасну, модерну. Отже, милий Приятелю, що є на світі білому такого, з чим ми були б серцем пов'язані тісно й нерозривно? – Лише наші персональні згадки? – Витягнені з пам'яті, як витягнені з столу чийсь листи, любі нам ідеї. І коли ми, з огидою обтрушуємось від сучасної реальності, тобто, спокійно кажучи від нормального, але для другої, не нашої доби, життя, і, мов у теплу ароматну ванну після болота, холодного й слизького, поринаємо у наші згадки, – то ми тільки й почуваємо, що ми живемо. Тобто, з боку на нас дивлячись, що ж бачимо? – Не реальне життя, а мовляв, мрії навиворіт. Оте, над чим ми, будши хлопчиками, посміхалися, чувши від старших, що “за їхніх часів було ліпше”. А тепер пристаючи на Наталіну думку, я знаю, що найреальніше в світі – це мрії.

Але яка зо всього цього консеквенція, просе пана добродзся! – Ми, наприклад, зробили собі таку: коли так слід, то й добре. Бо, дяка Господові за те, що було: воно дало нам стільки матеріалу на згадки, що зрештою, сучасний, чужий нам, “не наш” світ, нам, власне, не потрібний. В ньому цікавить нас лише те, з чим ми можемо пов'язати наше минуле: два-три приятеля, що не змінились в новій добі, лишившись, як і ми, ігуанадами, кілька старих, на нашу думку – справді хороших книжок, галереї дорогих нам образів, збірки хвилюючих наші серця мелодій, і т.д. – що дає нам по своїй уподобі відтворювати нашу добу, ту минувшину, що так смішна й незрозуміла модерному поколінню й так дорога нам. Але ж, одночасно з тим, ми рішучо не узнаємо сучасності й не хочемо з неї користати для нашого духовного добробуту. Тому ми ще не чули радія, я тільки на малюнках бачив джез-бен, не розглядаємо витворів сучасної скульптури чи малярства, не йдемо дивитись модерні фільми, байдуже ставимось до захоплення наших випадкових молодчих знайомих шмінками на губи, мікадом та виголеними бровами, а з боку старших – назвами “докторів” /“від Микити”/, інженерів, що не вміють грамотно написати поштової картки, або навіть і самої лише адреси в жадній мові. Не розуміємо захоплення практичним “уживанням” життя будь якою ціною. Але на другому боці – не розуміємо також і тієї туги, що гнітить декого, коли вони згадують минуле. Не розуміємо, коли вони, як наприклад, Микола Карпович, за всяку ціну рвався “вмерти на своїй землі” /що мабуть, і станеться раніш і більшими прикростями, ніж тоді, як би він був не вертався!/, не розуміємо стремління і мрій про те, що, нарешті, буде такий час, коли вони повернуться “до рідного краю”, до “рідного “Києва”, до “рідних людей” і т.д. Не розуміємо, понеже – навпаки – добре розуміємо, що “рідного нам” Краю, Києва, людей – уже нема. Нема як нема отого Цезарського Риму, про якого Ви згадали в своїм листі, бо хоч би яке розсідався Мусоліні чи сотки інших – Цезарського Риму їм не повернути, як не повернути нам чумацьких валок з рибою та сіллю з Хаджи-Бею, як не повернути нам постановки “Енеїди” з Карлашовим,

Кошицем, Литвиненковою і т. д. в театрі Грамотності в присутності М. В. Лисенка, Чикаленка, Корольчука, Свидницького, Петрушевського, Жебуньова і т. д. котрих уже нема і ніколи знов у тім самім вигляді на землі не буде. Чисто так як не повернути моїх 23-років, при розгляді друкованої своєї брошури, моїх пасій, моїх дурниць і радостей. Бо ж не повернуться назад мої роки, не будуть так пружні мої члени, не будуть вже так апетитні поцілунки за рогом затемненого дому й так вогненні дотики любшої ручки ...

Але ... Але – що з того. Хіба, коли нам ставало по 20-ть літ, ми не втрачали можливість робити те, що в 10 і від чого мали несканзану радість, наприклад, я – від їзди верхи на кабанах? Або, коли нам ставало по 30 років, хіба ми не втратили безліч радостей, котрі належали нам, поки ми мали 20. Згадайте: Хіба ж Ви цілували з таким оп'янінням в 30, як у 20? Чи може Ви так само танцювали, чи може так само щось студіювали? А тим часом, кожна нова пора життя приносила нові радості. І хто може сказати, які і в якій добі нашого життя були більші приємності, солодчі. Признайтесь собі і мені: що Вам було солодче – чи їхати в “ропуск” з бурси на Різдво, чи записати першу народню пісню, чи зажити в Празі отого мента, котрого і ми були свідками? Та ж на це – нема відповіді. Бо все згадане було страшенно приємне, хоча й ріжною приємністю. Але коли б сьогодні Вам сказали: – “А ну, Сашко, хутчій вдягай повстянки, дядьків Гаврилів кожух, лізь у санчата, що мов до хвоста прив'язані конячині, й дуй у віхолу та 25 Реомюра 30 чи 40 верстов, що означає 5-7 годин гуцання по завоях, обмерзання пальців, морську неміч, натирання до крови шиї башликом, нуди від смороду дядькового овечого розпареного диханням смутку, і т.д. – чи ж з такою радістю Ви б “поїхали на Різдво” сьогодні? Звісно, що ні. Звісно, що коли вдумається, конкретно собі уявите всі деталі тієї подорожі і з бурси додому, – то Вас охопить просто жах. А тоді – це була одна вимріяна, витужена протягом цілого семестра, радість!

Отож так уявляється нам обом зміст отого граціозного слівця, що Вам чомусь не сподобалось – “Ностальгія”. Підлягати його лукавому кликанню – це означає – знищити всі ілюзії минулого, котрі тільки й скликають зміст і сенс нашого сьогоднішнього життя. Хіба ж не кожен з нас пробував за якийсь час повернути туди, де раз нам було там гарно /напр. у гостях/ – і хіба ж не кожен з нас знаходив там лише розчарування. І то назавжди. Вже про те, вдруге одвідане місце, що нас так одурило, ми не згадуємо з приємністю, викидаємо його з галереї наших радостей-спогадів.

Так тому, милий приятелю, свідомо ми обоє не маємо ностальгії. Не хочемо бачити Україну; понеже вона тепер зовсім не та; вона тепер зовсім жалива для тих, хто її знав іншою; вона й не стане швидко такою, принаймні за наше все дальше життя не стане такою,

яка б нас порадувала. Тому й не хочемо вертати туди. Не хочемо бачити й нашого милого, але спотвореного Києва чи Диканьки. Не хочемо здибуватись з колишніми приятелями й остаточно з усіма припинили переписку навіть з рідними, що ще живі, бо це – не ті люди, яких ми знали й любили, а нових ми не хочемо, бо ж з цензурованих листів ми їх пізнати не можемо. Як же купувати собі приятелів чи навіть рідних всліпу, мов kota в мішку? Не хочемо, не можемо, не тужимо за тим, що і с н у є н и н і. Лише мріємо про прекрасне будуче, й тонемо в блаженних згадках про чудове колишнє.

В тих згадках відведено тепленький куточок і Вам. От чому “українець, наддніпрянець, без “але” і [...?] – одне слово все те, чому Ви дивуєтесь, написав так натурально, без дипломатії й самонасилювання. Тому, що в самому факті Вашого існування – живій, радісній часточці свого минулого, маю для себе радість. По правді Вам скажу, що 1) – коли б було тактовно, я б найшов слова похвалити Вас від серця далеко дужче, 2) дещо все таки редакція мені зчеркнула

Ну, так от, пора кінчати. Напишіть нам докладно про себе, немов нам треба познайомитись ще раз: 8 бурхливих літ “без весті” – великий час. А ми тоді напишемо Вам про себе. Тепер же коротко можу сказати: ми перейшли “на мужиків” – самі все робимо і ремесло і, господарство, без жадних найманих сил. Маємо свою хатину, садочок, курей, голубів, пса /говорить знаменито “по-руски”/, кріликів. Не маємо лише здоровля /нема ж чому й дивуватися! /, а так само – грошей, що те ж не є жадне диво в нашому становищі. До фізичного життя ставимо найменчі вимоги, а радості, що маємо, то переважно духові. Найбільшу ж і стали – того, що майже не здibuємо з сватками та землячками, бо ж ні їхніх думок, ні поведження, ні навіть “фасону говоріння” не поділяємо, бо не розуміємо. От так доживаємо, як самодини Тебаїдські.

Як виглядаємо назовні – побачите з доданої світлини. Що робимо? Всамперед намагаємось заробити собі на життя. По-за тим, пишемо, малюємо, фантазуємо, багато читаємо /маємо зо 20 часописів/ – і взагалі перебуваємо в стані, коли абсолютно день-у-день жадної найменчої хвилинки вільної. От же не тільки нуди, а навіть і туга – річі нам не знайомі. Буває гостре горе чи великий сердечний біль, як причитаємо щось сумне чи трагічне, або помре якийсь з останніх приятелів, як напр. нещодавно Чикаленко, Вілінський і т. п. Це дає відчуття, що зв'язок з світом ще не перервано остаточно, дарма, що я, коли зможу, то й по кілька тижнів не вийду з власної садиби, а Наталя за рік була в Празі двічі, гуляти ходила двічі, а на розваги – в кіно! – ходила раз. Найближча нам душа – це наш улюблений кріличок – Куперянчик.

Тепер розкажіть про себе: ким і чим є ваша достойність? Мимо того. Дуже дякуватимемо за Вашу фотографію. Не лише цікаво тепер

поглянути як Ви тепер виглядаєте, але й потрібує її на те, що розпочав оце малювати галерею моїх “попутчиків по життєвій дорозі”. Вашу ж ту, що дали мені в Празі, віддав свого часу до музею.

Наприкінці ще згадав про таку справу. Нещодавно мої бувші учні – тепер інженери з Польщі попрохали мене, що б я вступив їм “перший укр. студент. гімн”. Я не пишу віршів, але ж 1) – не люблю відмовляти, коли мене про це просять та ще такі люди, що ніби ставляться до мене з пошаною, бо ж коли відмовити, скажуть: задається!, 2) – й сама думка мені сподобалась, то я й спокусився. Що там вийшло, інша річ! – еге писах-писах. А от, коли оце почав писати Вам, спало мені до голови таке: Ви теж пів-життя воловодились зі студентами. То ж чи не “лєсть єсть” Вам, саме Вам до того студентського гімну написати музику? Буде бо жаль, як хтось спартачить, а воно нагодою прищепиться. Гімн з двох мотивів: Гей ну хлопці до зброї, та Гавдеамус ігітур Пришлю, як виявите охоту.

Так будьте ж здорові і Богові милі. Купіть собі хатинку в доброму місці, що б утворити фікцію Рідного краю, бо ж тепер майже все фікція. А ми Вас сердечно вітаємо і й щиро всього найліпшого бажаємо, тоб то здоровля й духовного спокою [...?].

1930. 13/III Dr. V. Koroliv – Melnik-III, CSR

Ваш В. Старий

(Машинописний оригінал. У верхньому лівому куті рукою О.Кошиця написано: “Добрі міркування”, а у правому верхньому куті – печатка О.Кошиця. Рукописний підпис: “Ваш В. Старий”, зазначені дата й адреса: 1930. 13/III Dr. V. Koroliv – Melnik-III, CSR)

№ 3

**Листи Василя Короліва-Старого та Наталени Королеви до
Олександра Кошиця про відмову від шкідливої звички палити,
творчі плани родини Королевих та спогади Н.Королеви про життя
в дореволюційному Києві
9 січня 1931 р., Мельнік – Нью-Йорк**

9/1 1931

Любий і Високоповажний Земляче!

[...] Ото ж тому в другій хаті Наталя хай трохи ще зачекає на розмову з Вами, а я – починаю.

Так от, маестро: засумував я, говорите? Так, істина. Дуже я тепер смутний. Хоча попереду скажу Вам таке. Минулого року на початку поставили ми були з Наталею трудне собі завдання: кинути курить, бо – зрештою цей звичай є правдиве свинство й для себе, й для сторонніх. Кинули. Я – по 36-х роках, Наталя – по 20-х безперервного смоктання. Поклали початі цигарки в попільничку й це

вже рік не доторкалися до них а – ні разу. Щоправда, я дуже хворів, навіть мусив лікуватись. Духово перехворіла й Наталя. Але ж тепер не надивуємося, як могли стільки років робити таку гидоту. А temu вирішили на наступний рік поставити інше, мабуть, ще важче, собі завдання, котре формульовано коротко так: - “смотри веселей!”, як колись наказували офіцери москалікам, у яких вже очі пупом лізли. Бо ж надто нам стало невесело. А найбільше от чого: приходять старі коліна, з юнацьких літ, я – принаймні – тільки й робив, що на українській ниві, аж перед смертю нема мені мого поля, мушу кинути свою працю й робити виключно те, щоб забезпечити собі фізичне існування. От же, опинився я та й Наталя також без реальної роботи. А тим часом ще й наші програми не закінчено. Я мав собі написати 100 монографій, а тим часом написав лише 84. У Наталі не закінчено два романи й ледве почато спогади. А от же, цими днями поїду на пересправи: або ж заведемо лавочку на якісь шминдрики, або ж піду – “приїдьте поклоніться!” – до якогось чужого “пана-шефа” – найматися чим-небудь. Звісно, на старі коліна тяжко “червям кланятись”, як той казав, та те б ще якось стерпілось, але ж жаль, що мусимо провадити, говорячи по-вченому та культурному – “боротьбу за існування”

От чому й був мій попередній лист такий невеселий. І тому запанував був у нашій хаті перед Новим Роком сум великий. Тоді й сказали ми собі – “веселіш!” – бо ж – не ми перші, не ми й останні. А коли носів не повішаєм, та почнем ворушитись так, ніби нам ще що – найменч по 100 років жити, то – може ще й до чогось достукаємось! [...] Сердечно Вас обнімаю, в правдивій пошані

V. Старий

1931 9/1

P.S. Напишіть привітання з ювілеєм родині Березовських, що [...?] тепер у Луцьку

163 – M-III Я додам своє – й пошлю їм: хай буде людям приємніше!

Вельмишановний і милий Маестро!

Та гасова лампочка, що розсвітили Ви десь в Америці, кинула промінчик світла й з нашого тихого Мельніка в далеке – минуле ...

Ось, під світлом того промінчика бачу привітну хатину Доброгаєвих, як ще всі вони були вкупі, в семінарії ... Незміряну кількість чаю, ще більшу кількість цигарок, й розмови милі та веселі й про все, й ні про що зокрема, що в'язалися Бізантійською “в'яззю” самі собою, мов аканті на Київських іконостасах, – все це тьмяно виникає під тим промінчиком спогаду .. І бузок, що його конче було треба “вкрасти” і конче під вікном “отця Амвросія” .. І ще одно

Якогось вечора, в ту шумну й смішків повну хатину ласкаву прийшов якось Олександр Антонович. Сів за роль – заграє і приспівував щось надзвичайно просте й мелодійне. Пісня, романс? ...

Про чудовий край була в тім співі мова, “де квіте весняний квіт”, про край, “де по скелях жучить вода” журливо ... В захопленню співак то затулював собі очі рукою, то креслив другою якісь ідилічні пейзажі. А коли всі погодились одногосно, що пісня та – справді – гарна, Ви нам сказали – “Та це ж, панове, народний гімн Чехів, не пісня, й не роман...”

Тоді почула я вперше цей гімн і ... майже вперше про те, що десь існує нарід, що той гімн зложив Але кому ж би тоді з нас, там довкола рояля присутніх, спало б на думку, що б саме з того краю, “де вода гучі по скалинах” посилатиму Вам свій привіт до Вас, в краю за морями, за окіянами?!

Згадалося І здалося раптом, що не в Мельніку, котрий – що правда – нагадує дуже Київ в мініатюрі, не на еміграції, а в Києві – між домами з жовто-зеленої, такої надійної й певної цегли, в гуркотинні “дрожок” по буличних бруках, поміж прегарних Киянок – “курсисток Верочок і Клавочок” – раптом зустріла Вас ... Затрималась на хвильку, посміялись новому анекдоту, що був у Вас на кінчику язика, – і ... розбіглись кожен в своїх справах.

От же ... схотілось, як колись стиснути Вашу руку. Вітаю.
Наталя Королева

(Лист складається з двох частин оригіналів-машинописів: перша – лист В.Короліва, друга – лист Н.Королеви. У верхньому правому куті – печатка О.Кошиця. Власноручний підпис В.Короліва. Його ж рукою дописано: “1931 9/1 P.S. Напишіть привітання з ювілеєм родині Березовських, що [...] тепер у Луцьку 163 – М-III Я додам своє – й пошлю їм: хай буде людям приємніше”. Наприкінці другої частини листа – власноручний автограф Н.Королеви.

№ 4

Лист Василя Короліва-Старого до Олександра Кошиця про становище української еміграції в Чехословаччині та творчі успіхи Н.Королеви 2 січня 1933 р., Мельнік – Нью-Йорк

[...] Дорогий і високоповажний Маестро!

[...] Радіємо ми, що доїхались за ту “дідову річку” щасливо, що вдома – все в порядку, що – нарешті – й мешкальне питання не буде Вас так дратувати. Бо ж смутно слухати Ваші оповідання, як Ви – все тільки “на Гудзон” та “на Гудзон”, бо ж, очевидно, не “не Гудзоном єдиним жив буде чоловік” ... А що до реалізації Вашій мрій в краях тутешніх, – то часу буде “досить”, як кажуть тубільці. Коли впорядкуєте свої справи там, кожної хвили зможете те питання тут розв’язати без утруднень. В таких же річках завжди треба сім разів приміряти, поки раз ризонеться.

Що буде з капелою? ... не маю інформації з певних джерел, але ж у нас, як самі-здоров-Знаєте, брехні літають мов ті радіові хвилі: й короткі, й довгі, ймовірні, й просто неймовірні. Я ніколи не був аматором такої радіотелефонії, й не відігравав ролі передчасної антени, – то ж і сьогодні не хочеться мені переказувати нічого з чуваного, бо сенс його драгливий і творчого вислідку з того “не ковка”, як кажуть чехи. Єдине, що може бути для Вас корисне, як що скажу, повторюючи слова нашого Вуханчика-Купріяничка: –“бійся Вуханіди” ... І в конкретному, й в загальному сенсі, понеже – не дурень був же покійний мій землячок Микола Васильович Гоголь, а той сказав: “Господи, Господи, і так багато всякої погані на світі, а Ти ще й ...”.

Безперечно, що для того підприємства був найгірший час – це минулий рік. Зате не виключено, що вже в цьому – 33-му будемо мати далеко сприятливішу конюктуру. За 34-й же я цілком певний, що то буде рік в цім відношенні зовсім щасливий. Не смійтесь і не хитайте головою: бо, хоч я й не Ваш друг Славінський і не хочеться мені лізти в пророки, а прецінь дуже часто ставало саме так, як я пророкував. А що Ви добре своє здоровлячко в ЧСР підлікували [...], то рік перечекати зовсім не буде так важко. А Вам же й “книги в руки” на чекання, коли Ви таки “сидите у моря”, близько Вашого славнозвісного Гудзона ...

Що ж у нас? ...

В широкому сенсі – повний занепад національної культури. Прогресуюче охаміння. Масові моральні крахи, з огляду на інтесивну дію злих духів, що майстерно спокушають “малих сих” і брехнями, обітницями й навіть підкупамі /копійчаними/ призводять до загальної сварки й гризоти такого ступеня, що вже, здається, “утреній сам собою гризнеться”, беручи трохи вільно біблійні тексти. До чого це доведе? Знов пророкую /замість Славінського, бодай його мухи обсіли!/: до поліпшення, бо ж коли доходить до кінця, то мусить знову починатись спочатку. А початок наш – згадайте! – добрий: колись ми всі були так порядні, лояльні й праведні, що покійний Є. Чикаленко навіть зрадів щиро, як хтось /не називаю!/ в редакції “Ради” прокрався, то ж й у нас, як у людей”! ...

От же з того, як бачите, все та сама буде моя пісенька: – “Смотрі веселей!”

Особисто?

Х) побажання новорічне! Автор.

Взимку, ми? Як каже Купріянич, “бідненькі”, бо ж часто хворіємо, поперекі нам болять, ручки содомить і корчить. По-друге: ще не маємо найменчої надії, чи будуть нам давати утримання, просто дадуть по зашийку – і баста, як казав Наполеон? Та ж “дух унінія не даждь мі”! – й ми покладаємо великі надії на щойно почату бочку квашеної капусти “местнаго проіводства”, про яку Наталя написала в черговій повісті, що вона немов озивається “ангельським голосом”, на

пів-повну ще бочку солоних огірків, на дві п'ятьохлітрових бляшанки прованської олії та на три слоїки от тієї сушеної риби, яку Ви пробували. А що наша приказка говорить: – “Без олії не зомлію, без риб ніхто не згиб”, то коли ми маємо й риб і олію, – як же ми можемо бути песимістами?

Зима в нас тепла: менше витрат на вугілля й більша продуктивність. До того ж і кури несуться, і голуби купаються. З кріликами на Новий Рік зліквідовано. Був один знаменитий, на ймення Луць, та послали в Прагу, до одного нашого професора. Всі інші й Торес говорять: “Луць став професорським стипендіатом”.

Коли ж у Вас стане паскудно на душі, а під ложечкою засмокче досада, візьміть листопадкову книжку “Дзвонів” і прочитайте Наталіне оповідання – “Сторінка з книги”: буде, мов пластир на рану.

А тепер, перед самим кінцем, ще додаю: вчора прийшов сваток з сусідського села й “приніс в подарочок” кільце справжньої полтавської ковбаски! Жінка йому каже: – Та хіба ж я Вам благочинша”? ... Але – злукавила: так зраділа, як і я, бо ж принаймні 20 літ ми не їли такої ковбаски! Вас же вчора згадували добрим словом на засіданні місцевої укр. громади.

Так, щастя Боже на добро. Ще раз сердечно обох Вас всіх вітаємо і згадуємо Ваші милі відвідини!

Обнімаю Вас (з Вуханчиком) за поперек

1933. 2/І. 163-М-III

В. Королів-Старий

(Машинописний оригінал. На початку листа міститься текст студентського гімну “Подсбратка”. У правому верхньому куті листа – печатка О. Кошиця; на лівому полі листа В. Старий дописав чорними чорнилами: “Чи Ви читали спогади О. Лотоцького? Цікаво для Вас про духовну академію й подібні матерії”. Посередині другого листа рукою В.Старого написано: “(х) побажання новорічне! автор”, а наприкінці листа дописано чорними чорнилами: “(з Вуханчиком) за поперек”. Лист закінчується власноручним підписом Короліва.

№ 5

Лист Василя Короліва-Старого до Олександра Кошиця з подякою за матеріальну підтримку подружжя Королевих, про становище української еміграції в Чехії та смерть М.Садовського 9 березня 1933 р., Мельнік – Нью-Йорк

Даруйте нам, Любий і Високоповажний Маестро, що з таким запізненням відповідаю Вам на Ваш приятельський і цікавий лист [...]

На нас – опала, що ми не перетравили свого мізерного заробітку, а, відмовляючи собі у всьому, придбали хатину. За це нам загрожують урвати платні з академії, а разом з тим дано зрозуміти, що

ні я, ні дружина не сміємо десь инде підробити, бо тоді й зовсім платні позбавлять. Поміг у цій справі землячок. А ще – власне – з того має бути, не знаємо, не знаємо, бо в цім році ми отримали всього, по Вашому 11 доларів, тобто по доларові на тиждень. І хоч, Ви пишете, що у Вас настало казкове подешевлення прожитку, – маю сумнів, що б навіть в Америці двоє людей нашого віку могли б за ті “скудня средства”, як співає Мікаела, витримати у великім пості. Що будемо робить, ще не знаю, бо ж ще не прийшла весна й нема як рухатись. Але вухан , цитуючи свого праотця Куперяна, вірить, що “якось то буде навіть і тоді, коли вже ніби то ніяк не може бути”. У всякім разі “венкші пан Буг, як пан Димша”, – й ми віримо, що втримаємось на поверхні та ще й будемо намагатись зберегти нашу хату, аж поки буде найменча можливість. А може Ви купите?...

Другого порядку прикrostі, що нас підгризають, це – пособачення наших сватків у Празі, що здається, вже доходить до апогею [...]. Але ж, поки знову буде мода на порядних людей, мене аж занадто енергійно видають із спілки УСІМ /Мазепинської/, де конче хочуть запровадити політику й партійний диктат. Я ж, – сам не знаючи, чого, – вперся, мов азінус, і – “непозвалям”. Ото ж, кожен місяць – “продовження” загальних зборів, де я мушу вести нерівний бій: на їхньому боці – 20, на моєму – 2 люда. Поки що я не впав, але не знаю чи витримаю, бо ж надмірно тяжко “претерпеть” до кінця”. Поки що ж помий і скандальчиків досить. Між іншим, і наш приятель Б.Самойлович, як той Брут – “проти мене”. Власне, він і не проти, але боїться стати проти них. Мені ж зрештою однаково, чи буде їх проти мене 20 чи 19. Одначе саме Самойловичові треба було б моєї підтримки, бо його Ваш друг Галька вже випірає з товариства пісні. Робиться це при “благосклонном участії” одної прекрасної дами, неудобоназивиємої, та одного “маленького ученого”, як Ви його влучно похрестили. Певне – Самойлович Вам уже рапортував, що вони своїми колядками попередили товариські, але назвали їх також товариськими, чим привели в жах чеських членів. Але може ще й не писав, що на останніх зборах управи, де був і я, Галька почав зводити рахунки з Самойловичем при Ферстерові, Левенбахові і т.д., що – очевидно – престижові Т-ва не посприяло. Ото ж, гадаю, – (і через те не хтів був я довго Вам відписувати), що в первісній композиції навряд чи можлива організація капели. А тим часом, я чув, що конюктура для мистецьких підприємств ніби то стає чим-раз ліпша. І тому моя думка все крутиться біля ідеї про акціонерське підприємство, в тій лінії, що про неї була у нас мова, коли Ви чекали на автобус. То – здається – було б найреальніше.

От бачите, все оповідаю сумне. Коли ж додам, що Садовський помер, як говорять, з голоду, бо мав лише 100 рублів пенсії на місяць, за які міг купити всього три хліби /помолить Св. Антонію, що не

дозволив Вам стати “артистом республіки”, – то й зовсім нічого веселого в цім листі не буде.

На дивертисмент посилаю Вам програмку концерту що відбувся в селі, котре по назві ніби стає моїм родовим /тому й послано ту програмку/. З того Ви побачите, що співають спадкоємці, а на звороті побачите, що коли б вони “у петуха немного поучились”, то може навіть і на донських козаків стануть подібні. А, зрештою, нехай собі співають: конкуренції не роблять, як бачите, і дончакам, а пропаганда все ж таки є. Тому і я підтримував думку, щоб Т-во пісні підсобило їм в упорядкуванні концертів, та ж т-во мабуть і на цю акцію не спроможеться, хоч і запрошує контракт років на 800.

Так, цілуйте Акілу й Прискілу, не їжте давленого, ходіть гулять на Гудзон та щиренько привітайте від нас Вашу Вп. п. дружину. Обнімає Вас мислено, як ще на один “обхват” не потовщали. Вуханчик посилає “повітряний” поцілунок лапкою, повідомляючи, що його нова пані зветься “Пальома Білянка”.

1933.9/III

За обох – В. Королів-Старий

163 – Melnik-III. CSR

(Машинописний оригінал. У верхньому лівому куті печатка О.Кошиця. Посередині зверху зазначена дата – 9/3 1934. Наприкінці листа В.Королів власноручно дописав чорними чорнилами: “За обох – В.Королів-Старий 163 – Melnik-III. CSR”)

№ 6

Лист Василя Короліва-Старого до Олександра Кошиця про матеріальну скруту та стан здоров'я подружжя Королевих 15 листопада 1934 р., Мельнік – Нью-Йорк

Високоповажний і любий Олександре Антоновичу.

Не відписував Вам негайно на Вашого приятельського смутного листа, бо помимо всяких інших причин, була одна, така манісінька, якої однак, не зазнавав я “од юних літ”, коли при такій події, як посилення листа з поздравленням бабуні з іменинами, бралось стару, чистішу марку, совісно витиралось хлібом щоденним і ... бабуня доплачувала подвійну вартість, за те мала радість. Що ж мій лист непевне великої радості Вам не принесе, то не хотів Вас загонити у зайві видатки, бо ж тепер я вже забув маніпуляції з хлібом. Власне, сказав несправно: з марками, – бо ж саме з хлібом і картоплею маніпулюємо так знаменито, як ніколи ще і навіть в роках юних, не маніпулювали. Темпора мунатур, і чоловік “змінєє смаки”, скажем днесь, мовою літературною. Зрештою, правдою єсть що опинились ми в небувалім становищі: не можна сказати, щоб були ми вже цілком

люмпен-пролетарі, бо хата, яку Ви особисто бачили, є й доси наша /на жаль/, але її рішучо ніхто не хоче купити ані за половину її правдивої вартості, ані ніхто не хоче дати під неї в заставу. Мимо того маю я зложені в одному празькому костелі прекрасні книги, на суму, якої вистачило б і на ціле наше життя для надбання потрібної кількості хліба, картоплі, цибулі й навіть сала, а от же, а ні одного примірника не можна продати! Раніш легше було продати хронічний діабет, не говорю вже про якогось там миршавого гонокока, як тепер добру книжку. Підкреслю добру, бо гниль прецінь йде. Бо ж сьогодні всі втратили смак до нормального, а вимагають, щоб принаймні пахло лімбургським сиром, навіть “королівський оселедець” не впливає на нинішній нюх. Ото ж, тому крутись як мавпа в кафешантані: на все дивимось – і нічого рішучо не розуміємо [...].

1934. 15/XI.

(Машинописний оригінал. Посередині верхнього поля листа – печатка О.Кошиця. Наприкінці листа автограф В. Кошиця.)

№ 7

Лист Наталени Королевої до Олександра Кошиця із спогадами про першу зустріч та творчі успіхи письменниці 9 листопада 1936 р., Мельнік – Нью-Йорк

Вельмишановний Олександр Антонівчу!

Справді, мабуть мала б подякувати за похвали я Вам, та ж чи не взяли Ви аж надмірне фортисимо, любий маестро? І чи не стосуються похвали щодо та методичності слів більше до Вашого глибокого та наскрізь музичного світогляду й здібності відчутти всюди ритм? ... Але не буду критись: хоч і немало і дістала незаслужених похвал в пресі певних напрямів – похвала Ваша аж мене схвилювала. Саме тому, що ніхто, як Ви, здібен відчутти “музику” коли й не слів то думок і почувань, які повставали, коли вкладались на папір візії евангельських образів

А відносно мови Коли є хтось з нинішніх, що йому таки дійсно “рідна укр.[аїнська] мова бо з дитячих літ звучала і в вухах, і в думі, – то це певне – Ви. Пам’ятаю, що ще тоді, коли я навіть не відала, що те за річ та укр. мова, Ви вже й тоді говорили нею при мені – в семінарії, в Києві. І чи гадала я тоді, що колись писатиму нею, як рідною, хоча ще й тоді пнуласть нею Вам відповідати. Пригадую навіть першу фразу, сказану мною при Вас по українському у Доброгаєвих. Говорила тоді я /з м[адемуазе]-ль Асту, з Нат. Адр. Та ще з якимсь гостем Доброгаєвих/ по французькому. Потім згадали когось й

запитали мене, як я ставлюсь до тієї особи? А я не знаю чому – відповіла по українському: “На перехід ненавиджу”!

І, здається, ці слова стали приводом, що Ви заговорили зі мною, при чому Ваше перше запитання було: де “я так гарно” навчилась мови? До того ж часу ми теж здивувались, та Ви не звертались до мене, гадавши, що я француженка, й, що натурально, не тямлю укр. слова...

От же, як далеко заносять спогади, що тепер часто виринають в пам’яті. То ж, було мені особливо приємно ще раз, тепер, як і тоді, почути саме від Вас, що я таки трохи знаю мову землі, на якій народилась. А на мене ж в минулому році так напосідали галицькі критики за моє повне незнання укр. мови, що аж далеко похитнули й з тих людей, хто був думки протилежної... Тай нині, знов Щойно почали в пресі “загрожувати”, що в цім році мають вийти мої нові книжки, – враз мій прихильник, проф. Огієнко від щирого серця послав мені підручник укр. мови з милим “правоученієм”, що коли в тім підручнику зазначених аксіом “не продумаю” та ще й “добре”, то ніколи не досягну чи то безсмертя чи то, рівноцінної безсмертю – професорової похвали

А тим часом, як догадаєтесь з книжки, яку я при цьому Вам для читання на Святих посилаю /“1313”/, багато є там писаного не моєю рукою, бо ж ні до полонізмів, а тим паче – москалізмів я не була нахильна. Та ж і деякі латинські “новотвори” – не мого авторства... Але ж що про це говорити Вам, кому виправляли не менш класично – “тич-тичандо!”

Тепер сподіваюсь, що на Святих може матиму спроможність вислати Вам ще одну книжечку, бо ж в тому волюмчику, мабуть і Ви пізнаєте “тінь минулого” та згадаєте часи колишні, часи молодості. Може згадаєте й деякі забуті деталі з тієї “Атлантиди”, що ще зберігається десь в мріях – тих найтриваліших деталях життя. Я була б задоволена, коли б Вам серед залізобетонного пейзажу запахло на хвилюк весняним Києвом в квітах каштанів та акацій, з кучерявих садів Печерської Лаври та в усього того, що так хвилювало мене, коли довелось тепер згадувати. То – частина моїх мемуарів про Київський Інститут.

Дай же Боже здоровля та багато літ радісної й творчої праці.

Н.Королева

листопад 9.36

(Машинописний оригінал. У верхньому лівому куті листа написано рукою О.Кошиця: “Одержано 24/XII 36 р.” Наприкінці листа автограф Н.Королеви).

№ 8

Лист Василя Короліва-Старого до Олександра Кошиця з новорічними вітаннями, життя подружжя та творчі успіхи Н.Королеви 29 листопада 1936 р., Мельнік – Нью-Йорк

Дорогий Олександрє Антоновичу!

Вчора отримали Вашого преласкавого листа й, сердечно за нього дякуючи “в висшем домашнем совете” вирішили негайно відповісти Вам й послати казочку “Зух-Клаповух”. Мотиви того вирішення такі: 1) Ваш лист прийшов саме в ті хвилини, як я витяг всякі матеріали про Вашу достойну особу, щоб написати до Галичини статтю з приводу Вашого “чотиридесятсвованія”, от же ми обоє були настроєні на високу ноту повної до Вас симпатії. 2 – Ще перед кількома днями Наталя сказала: – “Пошли О. А. Казочку, бо ж хто їх там в тій залізобетонній Америці розповість казочку на Різдво”?! 3 – Що, хоч і була в нас думка писати Вам аж під Різдвяні свята, та ж бачимо, що тоді доведеться “отделаться” лише короткими поздоровленнями, понеже напливає така сила праці, що ми вже й тепер “вне себя”, хоча якраз потребуємо найбільше “самособраности”, про яку вчила мене семінарська мудрість. І 4 – Що не лише “ліпше запізно”, як ніколи”, але ж часом “де ліпше рано, як пізно”.

А тому вітаємо Вас і Вашу Достойну Дружину з наступним Новим Роком та Прийдешніми Різдвяними Святами. Бажаємо, що б у слідуючим “не високосім” послав Вам Господь як найбільше своїх ласк та щоб остаточно “яко таеш от лица огня”, погинули всі вищі турботи й прикrostі вкупі з тими, хто їх Вам завдає.

Нещодавно, перегортаючи часописи, котрі прийшли влітку і котрих я не мав часу прочитати, бо приїхав з Імстичева, де закінчував церкву, тільки восени побачив я замітку, що 40 літ перед цим почали Ви махати Вашою чарівною паличкою. Тим часом в часописах новіших не читав я якихсь докладних заміток про Вашу славну дату. Ото ж я написав листа о. Інокентію Тимкові, щоб він спробував у “Записках Чина Св. В. Великого” характеризувати Вашу працю на полі національного церковного співу в навчання прийдешнім пот/ь/омкам, а також сам почав розшукувати матеріали, щоб дати замітку чи до “Дзвонів” /добрий католицький часопис у Львові/ чи до “Нашої культури” І. Огієнка, у Варшаві.

Так, біжать роки ... Побачите з “Клаповуха”, що й я вже “чотиридесятницю” одну лишив за собою. А я ж проти Вас “мальчішка”, бо коли Вам вже 62, то мені – лише! – 57!... А, зрештою, “хвіст – на бік” – сядьте та подумайте: Ви вступили на семий, а я закінчую шестий десяток років! Я собі просто цього не збагну, бо ж ніколи в житті /вдома/ не мріяв, не чекав і не сподівався, що при моєму

одчайдушному й “разгільдядійському” способі життя, могу дійти до таких Матузалемських дат! А от же, помагає еміграція! Істино – вона; бо ж коли “в спокою” “вдома”, то певне що наші білі кості “мили б дощі й обсипала пилюка”, понеже навіть жадний каналія не поволік би трупа з-під “стенки” на якусь там менчу бодай Байкову гору. /Між іншим тут Вам пораджу: я мрію, щоб мене поховали на Чернечій Горі, в Развегові. Це буде “практичніше” як на Байковій, бо ж добрі ченчики прецінь згадають і помоляться/. А все ж таки як жить, то жить! Тому в останні роки я /а за мною і Наталя/ виявляємо максимум енергії. Я намагаюсь надолужити, що в часи молодості промарнував, спішу позакінчувати праці початі, поспішаю повіддавати – так говориться урочисто! – народові, що придбав за час отого довгого життя. А що “мене хвороби минуть”, то щоб не чути як крутить в ночі чи “ложечкою”, – тоді берусь за вірші й переважно для дитячих казок на дорослого читача таким поетам, як я “високо до жлабку”, як говорять чехи! Ото ж, Вам і Генеза “Зуха”, якого я малював пером і пензлем саме тоді, як не міг зовсім рухатись на Різдві минулого року.

Наталя також поспішає. Дуже їй тисне серце. Згадуються також і зажиті на війні пригоди /обзиваються обморожені й зламані руки і т.д./. То ж і вона квапиться. Одночасно пише новелки, перекладає для часописів, перекладає з старокастильської містичні твори Св. Терези з Авіли, й сочиняє дальший роман. /Починається в XV столітті в Еспанії, а переходить на Україну/.

Одночасно я мазюкаю всіма можними способами. Комусь обкладинку на книгу, або часопис, комусь нашкрябаю ілюстрації, подарунок францисканцям, проект чи портрет Васильянам, замість гонорару – дантистові і т.д. А Наталя тим часом годує кріликів, переносить в льох курей, щоб не обморозили гребенів, варить мавританські й бразильські обіди. От так і не оглянеться чоловік, як не те, що одного, а цілих п'ять років, немов не бувало. Істина: ніколи з-за молоду не втікали мені так швидко канікули, як тепер “сірі дні вигнання”.

Так от, се Вам річний звіт про нас. До цього додамо: в минулому році вийшло дві Наталіних книги. Одну Ви маєте, другу посилаємо при цьому. [...] До цього Різдва вийдуть ще дві нові. В одній з них /автобіографічна повість з життя Київського інституту благор.[одних] дівчат / десь побіжно згадує про Вас Наталя. Але “свою главу дістанете в тому дальшому – коли буде йти мова про Київ, семінарію, Федоровську церкву етц. [...]

В щирій приязні

1936. 29/XI.

163-Мельник – III. ЧСР

Василь Королів-Старий

(На початку листа у верхньому правому куті рукою О.Кошиця написано: "Одержано 24/XII 36 № 3". У правому куті – печатка О.Кошиця. Наприкінці листа автограф В. Короліва та "P.S.", написаний власноручно: "Заведіть собі порядок: ніколи не їсти на вечерю мяса, яєць, риби. Найліпше – десь у день лише рязанку. Мимо того протягом дня кілька разів по кілька ягід родзинок (ізіуму), як завше мати в кишені. [...] Тоді ще привітаємо з новим роком через 10 літ. Зробіть все це, будь ласка, тільки нікому не кажіть, що це робив я, бо ж я – ветеринар [...])".

№ 9.

Лист Василя Короліва-Старого до Олександра Кошиця про творче життя подружжя, визнання творчості Н.Королеви та отримані нею нагороди 22 лютого 1937 р., Мельнік – Нью-Йорк

Слава Ісусу Христу! (Це мене так навчили починати листи добрі ченці).

Так, доброго здоров'я, Любий Олександрє Антоновичу!

Вже другий рік, що ми загнані так тяжко працюю, що не маємо ні хвили відпочинку. Це тому, що страшенно боїмося не встигнути сказати пером і пензлем те, що сказати – по такому довгому досвіді й життєвих авантурах хочеться; а по-друге, що ніби доля всміхнулась була до нас одним куточком уст і дала можливість говорити, хоч перед тим кілька літ затикала брудною ганчіркою рота. Ото ж ми й накинулись, мов голодні шакали, на працю. Деякі наслідки Ви побачили, про деякі прочитаєте в газетах, про те що я Вам оповідав у листах, а тепер ще можу додати: в теці у Наталі лежать черновики трьох нових романів, я теж щойно здав книжку до друку та кожного дня виглядаю, чи не їде Мукачівський ігумен дивитись на проект фасаду Мукачівського храму, який влітку я запропонував перетворити на головну церкву Мукачівської Лаври, по неже про Києво-Печерську та про Почаївську лишилась тільки слава в "сказаннях праведних".

[...] Дуже ми радіємо, що Ваше "сорокаліття" проминуло благополучно й благочестиво. Тішимося надією, що "пятидесятниця" буде ще більш урочисто. А все ж таки ми собі міркуємо й дивуємось, що у вдачі прекраснодушних землячків наших наступила помітна і значна зміна. Ви ж бо й самі – здоров – знаєте, що український чоловік звик прохаючи від Св. Миколая собі подарунку просити, щоб святий задавив корови сусідові, а отже тепер, будучи з природи "парастрасником", що вміє тільки урочисто ховати своїх мерців і хвалити тільки мертвих, – почав співати /може, й з "превелікім отвращенім"/ дифірамби навіть живим. Що Вас там так величали, аж "з вас текло", ще нема дива: бо ж Вас узнали й давно вже чужинці, але ж – уявіть собі – й мене многогрішного, якого на свої, на чужинці ніколи

не мали підстав за щось хвалити, – було відчитано “в мою чотирнадцятирічну”, як мертвого. Аж совісно було читати! Тепер же знову – всякі “пташечки поють” хвали Наталі, яку ще в минулому році за ті ж “1313” “раздєливалі под орєх”, мало не кажучи, що вона й малограмотна й може оперувати тільки такими глибокими цитатами, як напр., – “Ну, що, як?” – сказав поет. Тепер, як знаєте з газет, зробили її лавреаткою /хоч би дійсно з того дісталось чверть кіла лаврового листу на пісний борщ!/, друкують її портрети й несуть всяку “околєсину”. Та найгірше те, що крім газет, з яких ми більшою мірою бачимо й бачити не хочемо, пишуть персональні листи з усякими риб’ячими словами, а ля “ми горді”, “маємо честь” і т. подібні сумнівні речі, на які треба відповідати більш ласкаво і більш просторно, ніж “прочол з удовольствієм”, а це відбирає час і – що головніше – поштові марки.

– “Ах, тяжка річ – слава!”, – казала мені – семинаристові – жінка жидка полтавського “помощніка присяжного поверенного”, котрий виграв перший копійчаний процес і у якого я мало-мало не став теж “помочником”, коли він мусив виїхати по справах, лишивши на мій догляд його Раю.... Дійсно, тяжка річ слава, коли сам мусиш рубати дрова, варити “економіческий” борщ, носити шевцеві в напору черевики без подошв, мусиш сам відписувати на привітання й “щиро” дякувати, думаючи, що ця подяка коштуватиме аж 2 крони 50 гелєрів!...[...]

По величезнім антракті дописую цього листа, що вкупі з іншими “негайними” мусив був очікувати багатьох речей, котрих очікували ми.

Так от, на цей час у нас такі новини.

1 – Соціалісти, що в минулому році за 1313 і “Во дні они” мішали з багом Наталіне наймення, в цім році за нові її книжки – “Оповідання екзотичні” та за ту, що Ви от се тримаєте а руках, – “ізволілі” похвалити, а потім призначити літературну нагороду. Одначе умовою отримання поставлено, щоб Наталя вступила в їхнє товариство письменників. 400 золотих. [...] Але ж, згадали ми Байду Вишневецького, а тому було їм відписано – “Й віра твоя неправая, й дочка твоя поганая”, а тому Наталя відмовилась вступити в товариство чим, ео іпсо, відмовилась і від нагороди.

А листи понаписувані лежать й чекають поштові марки!

2 – Тим часом прийшла нова “нагорода”. З минулого року найповажніший з наших громадян замовив Наталі переклад Твору Св. Терези, або певніше захотів помогти їй мати змогу не прати білизни, а писати. І послав щомісячну, і титулі гонорару за переклад з старокастильської мови, “квоту”, невелику, але дуже нам бажану. Тим часом в цім році замість очікуваних золотих прийшло сухе повідомлення – “з нового року припиняється”.

А тим часом по літературному узнанню, пишуть з одного видавництва – приправте як найшвидче том. От же треба було

опрацювати нову річ, тяжку, бо ж з 2-го століття по Христі роман в двох томах /“Останній Бог” – про Антиноя, котрий, по деяких дослідях, був християнином, а тим часом коли трагічно вмер, йому було будовано поганські храми, як богів, дійсно – останньому”³. То ж Наталя сиділа за скриптами, а я мов божевільний переписував. Переписав я за два тижні 10 друкованих аркушів. Учора скінчив. Та ж вчора наш листоноша мав якусь родинну драму й на пошту не пішов. Тому ми пошту дістали сьогодні, а там у “Мет” є повідомлення, що Католицький Союз присудив іншу премію Наталі – вже першу.

От же ми – повні премій. В дійсності ж “хаті – хата, хаті – печ, – а хазяїну негде леч”! Дуже боїмось, що будуть і тут якісь умови та кондиції. [...]

У всякім разі з цими преміями об’явилося скільки нових ворогів, що коли б наш Торес схотів кожному десятку “подарувати по одній” (!) блосі, то – ручусь – багато лишиться не задоволених

Ах, дійсно, “тяжелая вещь – слава”! ...

Ну, а по цій мові, бувайте здорові. [...]

Тепер уже буде все. Як що будете в доброму гуморі, то може будете ласкаві повідомити, що долучені “Без коріння” та “Дзвони” Ви отримали, що нас буде тішити.

Обнімаю Вас, як що моїх коротких рук на це вистачить, цілую ругі Милостивій. Наталя обох Вас вітає.

1937. 22/II

В. Королів-Старий

ще адреса стара

163 – Мельнік – III, ЧСР

(Машинописний оригінал. У правому верхньому куті рукою О. Кошиця зазначена дата отримання листа: “8/III 37”, поруч стоїть печатка О.Кошиця. Наприкінці листа автограф В. Короліва).

№ 10

Лист Василя Короліва-Старого до Олександра Кошиця про життя подружжя, літературні успіхи Н.Королеви, 13 січня 1938 р., Мельнік – Нью-Йорк

Слава Ісусу Христу!

Високоповажний і дорогий

Олександре Антоновичу!

Так, от за терпеливість маємо нагороду: знову “атыскался след Тарасов! – знову прийшов Ваш милий лист і приніс Вашу адресу. Дякую за згадку і побажання. Вітаємо Вас обох з почуттям радості, що

³. В остаточному варіанті повість отримала назву “Сон тіні”, видана 1938 р.

у Вас зазначаються на Новий рік добрі авспіції, розвинутих яким до найповнішої міри щиро бажаємо.

На нас ремствувати – підстав не маєте: на мого предокладного серпневого листа з Чернечої Гори Ви ж не відповіли. Від того часу тричі запитував у о. Гліба, а він на всі рази “ответствовал полным молчанієм”. То ж, хоч і як хтіли ми Вам написати, знаючи про Ваш кепський настрій – не могли, знаючи, що Ви живете по квартирах “семестрально”. Та ж передучора прийшов Ваш лист, а вчора по півгодинній перерві згадав мене й о. Кинах, і хоч листа, ні привітання не прислав, то ж прислав своє нове “настрашеніє монахам”. З того догадуюсь, що він – живий, бо не надто хворий /влітку нарікав, аж я ставив діагноз на малярію/, й бачу, що й на новому місці/ бо по перевиборах ігуменатів восени цього року його переведено до Ужгороду, без підвищення, й відірвано від бібліотеки, музею й прочих, милих йому річей/. От же не знаю, що він робить і що робити має. Тоді восени мріяв видати Вашу літургію, для якої я зробив обкладинку. Коли б Ви хотіли йому написати, то пишть Ужгород, Ракоці, 54, монастир о.о. Васильянів.

Дуже нас порадувало, що біля Вас починає світ благословлятих. Головне, що потверджує наш кождоденний дальший досвід, треба – рухатись, рухатись, хотіти й вірити, але ні в яким разі не допускати до себе лихих і смутних думок. Бо ж таки є то справжній і важкий гріх, коли на світі існують совіти. Еспанія та й Галичина, де міліони не гірших за нас провадять життя стократно тяжче, ніж наш пес, старий пес ожебрачених емігрантів. То ж молюся денно словами козацької думи “Бодай наші козаки веселії мислі мали” пересвідчившись, що у “веселій мислі” більше вартості, як навіть у здоровлі, не кажучи вже про матеріальний добробут чи тую задрипанку – популярність з її байстрятами – “захопленістю почтеннійшей публіки” та її зашмарканим “узнанням” показаним в старих “сімейних-клішах глупих “письмідел”, як відомо, потрібних “не для ума” ...

Мимо того, кажуть, що на меланхолію якийсь “псуотечественник” винайшов радикальний і навіть “пріятний для кацапів лік: що чверть години – клізма”. За короткий час – як рукою знімає. Хочу обійтись без тих способів лікування, бо ж читаю саме тепер, що більшість цінних творів літератури й мистецтва зроблено руками осіб, що перейшли за 55 літ. Я ж, як знаєте, почав малювати першу церкву в 55, першу велику віршовану поему написав також в 56, і т.д. Ото ж. Коли схочете позичити в мене трохи мого життєвого досвіду, – то /цього я ще ніколи на еміграції за 18 літ не говорив/ – не виключено, що ми таки побачимось у Києві, де Ви зробите свій останній і найкращий хор, а я мрію – бодай один образ змалювати на стіні Святої Києво-Печерської Лаври. Тепер же малюю вдень для тутешнього костелу, а вночі пишу, [...] перекладаю на чеську мову.

Уявіть собі вже так насобачився, що й сам собі не поняв був віри, як позавчора підрахував, що за два місяці надряпав поверх 25 друкованих аркушів. За те – потовщав як Ви. Але влітку був дуже схуд, бо держав два місяці пост: ні м'яса, ні сала, ні супу, ні вина, ні елею! Аж ченці дивувались, що я просто стрижу на схомонаха. А я мусив, бо так було мені тяжко, що малював – без перебільшення – плачучи, рука не підносилась до рота, і я не міг їсти ложкою, їв тільки те, що подавав до уст лівою рукою. Однак ченцям дуже не признавався й таки працю скінчив. Нога також надокучала, Бо ж у нас щось зовсім сказився клімат, як той жид казав: жадного клімату, самий дощик!

Минулий рік кінчився для Наталі виходом двох нових її книжок, для мене – виходом однієї. Між іншим, чом Ви не повідомите, чи дістали Ви “Без коріння”, де й про Вас було згадано кількома словами? Між іншим, чи нема там біля Вас якогось літерати, котрий міг би перекласти пару Наталіних оповідань на англійську мову, що б пустити в американську пресу: най бо знають Ваші жида, що і по українському щось пишеться. Зробіть товариську послугу та подбайте по це. Не йде про якусь там амбіцію, але ж про службу справі, бо ж вона навмисне пише річі майже “виключно на експорт”. А Вашім кіноробам перекажіть, що як хочять, то зробимо їм лібрето на такий фільм, щоб обійшов світом, то ж саме в цім напрямі й можна написати лібрето з “українським колоритом” /коли б їх зацікавило, най адресуються безпосередньо.

Що роблять земляки-знає їхній дядько. Ми живемо, як у пралесі й не згадуємо про них аж до чергової провокації. Остання була недавно – з датою смерті Лисенка. Але не хочемо “по вовчому вити”, тож мовчимо.

Матеріально? Дуже кепсько. Бо робимо все, що хочете, лише не те, що потрібно для заосмотрення. Стараємось навіть по змозі більше зробити “задарь”, бо переконались, що нам не люде платять, а Пан-Бог. Коли ж Він й пичку в поле кормит” – й сам сказав, що ми – ліпші, як ті “два горобці”, що продаються за копійку”, – то ж віримо, що Він сам знає, що нам треба й дасть саме стільки, скільки треба.

Будьте ласкаві, конче при жодній зміні адреси, повідомляйте бодай карточкою. Принагідно напишіть: чи бачили Ви твори Левка Ревуцького й чи подає він надії? Був то мій молодий приятель /років на 20 мене молодший/ ще й трохи ніби родич. Таж ми на Україну вже другий десяток літ не пишемо, то й з ним я не кореспондуюсь.

Сердечно вітаємо Вашу В[ельми]ш[ановну]. Пані, а Вам бажаємо напружити всю енергію й знову замахати з старим запалом Вашою чарівною паличкою.

Напишіть добру статтю про Веделя для “Дзвонів”.

Так, обнімаю Вас, справді, по братерському.

1938.13/І. 163-Мельнік –ІІІ. ЧСР В. Королів-Старий

(Машинописний оригінал. У верхньому правому куті – печатка О.Кошиця. Наприкінці листа власноручний автограф В. Короліва-Старого)

№ 11

**Листи Василя Старого до Олександра Кошиця
про родовід Н.Королеви, її літературні нагороди
та прохання звернутися до Чехословацького уряду про
надання матеріальної допомоги подружжю
4-6 травня 1938 р., Мельнік – Нью-Йорк**

Воістину Воскресе!
Дорогий нашому серцю
Олександр Антоновичу!

Я вірив, що Ви таки озветесь, і майже знав, що будете дорікати нас за довге мовчання, хоча, будучи захопленим творінням фільму, Ви і читали наше Різдвяне писання, але – річ видима, його не помітили. Пошукайте на столі десь поміж нот й всяких інших предметів, котрі і, як я собі відціль уявляю, лежать у Вас “в мистецькому безладі” згідно з тою “системою”, що зветься – все – при руці” ...Але, власне кажучи, можете й не шукати, бо в тім листі не писав я нічого незвичайного, хоча й було там прохання [підгрузити ?] принагідно Ваших приятелів укр. письменних патріотів, чи не могли б вони, ради пропаганди укр. літератури, пустити до англійської, респ.[убліканської] американської преси кілька Наталіних оповідань /вона бо й в цьому році знову отримала першу літературну премію католицького Собору в Галичині/. Власне те прохання все ще “актуальне”, а тепер у Вас буде більше часу, – то може й згадаєте в належному місці.

Про Вас і Вашу працю ми кілька разів читали в газетах, між іншим і те, що Ви працюєте “в повній гармонії” з ведучими особами, тобто з Булгаковим, про якого ми були раніш тієї самої думки, що Ви – нині; рівно ж і деяких “Ведучих осіб” ми знаємо й їх не переоцінювали. А зрештою, ми тішились, що почасти і Ви керуєте справою, успіх якої не є нам байдужий, бо ж, як бачимо, ніколи так “пропаганда” /читай: реклама!/ не панувала в світі, як нині, а наша справа, коли й пропагується, то – здебільшого – “з другого кінця”, говорячи /майже/ за Гоголем.

Ну, та не були б Ви – артист правдивий, коли б могли спокійно й “до безконечності” займатись практичними дріб'язками, що не мають відношення до Вашої особистої Музи. Тому й сьогодні ми – на Вашому боці й не тому дивує мов, що Ви на ту річ нападали, а тому, що так довго витримали. Бо ж в синодику, Вами складеному, всім “качествам” нашого сватка треба було б поставити наперед оту страшну “мужицьку темноту”, про яку Ви згадуєте аж десь наостанку, факт жажливий саме

оте, що наші “брати – незрячі” суть, і що зробити їх зрячими майже неможливо, бо Вони ніяк не хочуть розплющитись. І коли це ми констатуємо тут на кожному кроці /мав я велику нагоду для спостережень того роду в небіжі Подебрятській Господарській Богадільні, що звалася Академією, від чого мабуть і той бідний Академ у гробі обертається/, – то ж уявляємо собі, маючи деяку “узнану сучасниками” фантазію, які розкішні квіти на тім родючим українським ґрунті могли спостерігати Ви там! І знов таки, було це добре, що Ви “стрімголов кинулись в те болото, в надії його перепливти”, бо ж з того ми бачимо, що Ваші роки не пригасили сивим попелом Вашого молочного завзяття. А це подає надію.

Ви знаєте, що в совдьопах обіцяють орбі ет урбі, що “скаженого грузина” швидше вже буде забито, тобто об’явиться надія, що з поміччю Божою, може ще й ми з Вами подякуємо Всевишньому в Софії та в Лаврі, а Ви може знов заспіваете з Веделем – “Воскресенія день, Возрадуємося й возвеселімося [...]” ...

Як знаєте, мені таки думки взагалі не приходили в голову і я на жадних емігрантських урочистостях, збіговиськах минулого часу не виголошував спічів, що мовляв, “дальший новий рим ... чи там, слідуєчий Великдень”, щоб ми зустрічали вже “в нашому золотOVERXOMY Києві” і т. д. – відомі пустопорожні словеса лукавствія. А от же, тепер ніби то стрілка на Вашому годиннику починає наближатись до 12. А вчора, коли ми послушали, що робилося в Римі при зустрічі дуче і фюрера /вчора було чути кожне слово/, то надія зростає, що може й нас сподобити Господь побачити ще раз рідну землю.

Хоча ... Я мабуть, це передовірю Наталі й Вам ... Бо ж – по деяких ознаках – мені вже мабуть час збиратись у Божу Дорогу. Обсіли мене немочі, старію та слабну, одно слово я, як казали в нас у старовину – “виношу лубки на сани”. В цім році, з тих мотивів виходячи, в страсній семдиці не пошкодував я поштових марок і понаписував чимало листів до ворогів своїх з проханням прощення. І – увяїть собі – ласкаво [...] відповіли всі, крім людей “явно побожних”! Такий прекумедний цей світ! ... Чи ж можна на нього гніватись? Чи ж можна нарікати?

Щоб не підлягти останньому я вельми вправляюсь, особливо ж тепер, коли обставини примушують мене ще раз /який вже це?/ “починати нове життя”?! То б мусимо знову йти на пошуки шматка хліба: я, маючи 59 ½ років, плюс ревматизм, ішіаси, простатизми і прочіі “клініки”, а дружина – всі свої попередні немочі й нові немочі. Тож, мабуть доведеться мені остаточно переноситись на Підкарпаття й “бігати” ні, тут говориться соковитіше: “скакати якомусь панові шефові по цигарки чи по пиво”, а Наталя сидітиме в Мельніку, поки не знайдеться якийсь “чудак-челавек”, що запропонує за хату може одну

десятину того, що колись ми, відмовляючи собі в найпотрібнішому, в неї вклали. Бо ж, кажу Вам, цей світ, дійсно чудний, і коли раніш говорилося, що в супрязі можна більше потягти, то тепер чоловік і жінка, ставши відокремлені, ще можуть так чи інакше прожитись, але, тягнучи вкупі, не докажуть. Отже доведеться мабуть жити на два доми /як колись жили Абісінці, до чого ж дожились Ви знаєте!/, – такі мабуть доведеться остаточно покинути писальний стіл, – бо Наталя цілком серйозно планує ходити поденщицею на Винниці, а я може десь достукаюсь бути за швейцара при Васильківській гімназії, бо мої колишні дипломи тут не ностріфіковані, не дають мені права рахувати бодай на посаду “штрика” тобто учителя “чистописанія”. Зрештою, узнаю, що воно таки нікому й непотрібне, бо ж тепер вимагається не рукопис, не дряпопис, а лише – машинопис.

Не вважайте, що написане – Великодні жарти! Тільки ж, що ми – оптимісти, а головне – віримо у милість Божу! А це вже й нами многократно перевірений факт, що вже в руках Божих, з яких до останнього часу поміч приходила нам в найкритичніший момент. От же, безперечно віруючий – завжди є щасливіший за атея, бо ж він надіється на Всемогучого!

Що в цій зимі робилось?

Поминаючи інекції, натирання, компреси і т. п., Наталя написала повість на актуальну й свіжу тему: “Квод ест верітас”?, в якій спробувала дати біографію свого далекого родича – Понтія Пілата. Щоб не було у Вас якоїсь помилки в думанню, поясню, що слово “родича” вжив я в звичайному сенсі – як “крівняка”, а не в якомусь метафоричному. Бо ж написавши “Предка” й розшукуючи архівні данні про рід Лячерда Медина Челі, наскочила вона в еспанських аналах на данні, що свідчать про покровний зв'язок роду Медина Челі таки з самісеньким Понтієм /на честь якого ми назвали так нового зайчика!/. Так от, видите, як щастя трапилось мені, скромному рабу Божому: попередня дружина – Аспазія Антида, яку здається і Ви знали, була по прямій лінії, без жадних ухилів від самого Ірода Антипи /не протестувала як часами я мав підстави називати її Іродіядою/, а друга – дуже правдоподібно – має капку крові аж від Пілата. Як би я був про те довідався трохи раніш, – конче б добився до Палестини, щоб побачити навч землю, де так смутно “підвизались” близьки мені люде. Я ж – раб Божий “Васисуарій” – зробив чотири великих образів для трьох тутешніх костелів, переклав 2500 сторінок ріжних “сочиненій”, а тепер спішно закінчую образ для С.О. Васильянок в Ужгороді, який мушу їм подарувати в реванш за ті сталі ласкавості, що вони виявляють до Наталі, як до католицької письменниці. Одночасно денно дибаю на інекції до одного Милосердного Самарянина, який не хоче з мене брати грошей, але принаймні тщиться “поставити мене конче на ноги”. Що я – як вже вище це зазначено, дійсний оптиміст, то – й дибаю

день-що-день на ті інекції, майже “не предвидя отсего ніяких последствій”, як ви свого часу співали замість музики при “кадрелі”. Землячки? ... Взаємини наші з ними цілком “однобічні”: вони нами цікавляться, в слові і на письмі нас оббрікують, а ми їми не цікавимосся, як не цікавимосся ні їхніми словами, ні писаннями. От же, їхня злоба лишається “без взаїмності”.

Які ще новини? – Вже вісім місяців у нас – однакова температура, що говорить все те саме: топи всі печі! Купуй нову фуру вугілля! Рубай далі дрова! Це й робимо, “скрепя серце”, але ж “скрепи – не скрепи”, а купуй і пали! Морози – денно, хоча сьогодні вже 4 травня!

Обнімаю Вас міцно. Наталя вітає. Просимо обоє переказати наші добрі побажання Високоповажній Вашій пані Дружині.

1938. 4/V.

163-Мельник-III. ЧСР

В. Королів-Старий

ДРУГА ЧАСТИНА ЛИСТА.

Любий Олександр Антонівчу.

В першій частині листа я зазначив, що ми – напередодні значних для нас подій. І дійсно, раніш, як я встигнув кинути того листа в поштову скриньку, те сподіване сталося: нам дали тутешнє громадянство, як зразу ж виявилосся обом до 500 кч. місяшно, тоб то мабуть щось коло Ваших 20-х доларів. Очевидно, Ви догадуєтось, що коли б не трапився якийсь мінімальний літературний заробіток, то ми б таки дійсно давно вже ходили б на поденне. От же тепер ті слова загрожують стати фактом.

Вам не тяжко догадатись, що при нашому віку й дійсно тяжкому стані нашого здоровля, ми, втративши ту “базу”, бодай і маленьку, але стали, – трохи навіть розгубились. Що ж робити далі? Правдою є те, що ми не чули ще, що б хтось в еміграції помер голодною смертю. Але ж, переставши бути емігрантами, не хотілося б стати і цім відношенні піонерами.

В наслідок, от же, тієї розгубленості, розірвав я конверт /цього листа/ не тільки на те, щоб повідомити Вас про [...] новину. Але ж прийшло мені до голови: а що, як би – не дай Боже – в тяжкому стані опинився Олександр Антонівч, а я міг би зробити якийсь крок, та ще всього й писаний, на поліпшення його справи, чи же ж би я того не зробив? Очевидно, що зробив би без роздумувань. То ж може й він зробить так, коли познайомлю з сумним фактом і попрошу про ласкавість?

Тому й прошу Вас по приятельському: не зволікаючись ані дня, а трохи ж зворотною поштою не відмовте написати докладного й “діючого” листа Вашому колишньому приятелю й обожателю, а нині міністрові й дуже впливовому міністрові ЧСР, інженерові Нечасові.

Напишіть йому, що знаєте, але підкресліть той факт, що власне лише нас двоє з Наталею з колективу дипломатичної Празької укр. місії опинились в такому стані, що, як і п. міністрові відомо, ми обоє не словами, а перами чимало робили на пропаганду чехів, /між іншим, я за життя написав 113 книг й кілька тисяч статей, а Наталя за три роки дала шість томів білетристики, з яких 5 – преміровано, деякі – одночасно двома преміями, а тепер збирає матеріал на історичний роман з чеського життя/. От же коли підтримували нас як емігрантів “підпорами”, то тепер, коли ми не здібні до фізичної праці чи служби, моглиб нам, як членам дипломатичної місії і за 12 літ мого професорування в Подебрадській Академії, що утримувалась на державний чеський кошт, тоб то фактично була державною й чеською установою, бодай таку пенсію, що б ми могли дожити чинно вже дуже короткого нашого віку.

Коли б п. міністр схотів. Бодай зробити ласкавість нам, він цю справу може зреалізувати в два такти. А ми б були Вам обов'язані, але без надії чимось віддячитись. То ж, зробіть це по приятельському: [...] Ви нічим не ризикуєте й нічого не втратите, мимо того, просити за другого, не за себе, завжди йде на плюс просящому. Коли б же п. Нечаса підтримав ще нас, як митців, др. Форстер, – напевне справа наша була б виграна й ми б спокійно могли чекати смерті.

Даруйте, що цим Вас обтяжую, але вище пояснено, чому так роблю нарешті: [...] почну плакати, коли з українців маємо старого дійсного приятеля тільки Вас одного, бо ж більшості вже нема, а “те – далече”!

Ну, дай Боже Вам здоровля й днів мирних. Напишіть без проволоки відповідь по еству цього листа й прийміть наші побажання.

1938. 6/V

В[асиль] К[оролів]С [тарий]

П[ісля].м[ова]. Нечасові можна писати по українському [...] тільки на машинці. Гадаю, що й п. Форстерові – так само; тільки виразно латинкою підпишіть й подайте повну Вашу адресу.

(Машинописний оригінал. Складається з двох частин. У правому верхньому куті – печатка О.Кошиця та його ж рукою написано: “Надзв[ичайно]!” По центру – “одержано 18/V38. Відп. 21/V38 р.” Наприкінці першої частини листа написано О.Кошицем – “Дунін-Борковський”. У верхній частині другої частини листа написано О.Кошицем: “Переписав. Одержано 18/V38”. Наприкінці листа В.Старий поставив автограф В(асиль)К(оролів)С(тарий) та дописав рукою чорними чорнилами: “П. м. Нечасові можна писати по українському [...] тільки на машинці. Гадаю, що й п. Форстерові – так само; тільки виразно латинкою підпишіть й подайте повну Вашу адресу. Під цим записом О.Кошиць зробив помітку, написану олівцем: “Послано листа [...?] 20/V 38)”.

№ 12

Лист Василя Короліва-Старого до Олександра Кошиця з подякою про матеріальну підтримку подружжя, про ювілей О.Олеся та творчі успіхи Н.Королеви 13 січня 1939 р., Мельнік – Нью-Йорк

Слава Ісусу Христу!

Високоповажний і дорогий Пане-Брате, Маестро наш!

Натягаю всі струни на ветхих кимвалах на високий лад. “Да воспою Вам піснь временних літ” – малу Одисею нашу, якої мабуть Ви мабуть не чекаєте. Та ж по такім довгім – як в аматорських спектаклях – антракті, – навряд чи обійдеться без слухної передмови!

Так, от. Не згадаю вже тепер, але мабуть буде тому майже рік, чи може й більш, як рік, – що отримали ми від Вас преласкавого листа. Потім прийшло 250 К[рон]Ч[еських] без пояснень. Негаймо тоді Вам відповіли. Потім писав Вам улітку з Підкарпаття, бачивши видання Ваших творів. Нарешті, не отримуючи від Вас жадної звістки, почав шукати особу, що знає Вашу адресу. Не знайшовши “такогова” все ж таки вирішив послати Вам різдвяну привітальну карточку на Вашу стару адресу. І нарешті, коли вже не мали жадних надій, що Ви ще не забули нашого наймення, прийшло Ваше формальне різдвяне привітання, з якого можемо зробити тільки такі висновки: 1 – Ви живі. 2 – мабуть досить здорові: рука перо тримає й не тремтить. 3 – Живете на старому місті, то ж певне всі наші посилки отримали. 4 – не відповідаєте нам, мовляв “– та нехай напишу завтра”! 5. – Зрештою на увагу, що вже досить задовго не обмінюємось мовою, – почали на нас трохи гніватись, Мовляв: – “не обзиваються, – забули” і т. д. Особливо ж останнє можливе, як що може Ви послали нам листа, якби те припало на останні місяці, то – річ видима – ми нічого не отримали, бо ж більше місяця нічого не отримували, а потім – тільки з штампом “цензуровано”. А ви ж газети читаєте, що мали би самі догадатись, в яким “приятном положенні” ми перебули, мали би нас пожаліти й послати бодай на “Різдво не два запитання, а докладного листа – справоздання за рік, як додаток до Вашої біографії. Не є це “вичитування”, – але “напоминаніє”. Обґрунтоване ж воно тим, що ми раз-по-раз по Вас думаємо, часто й іншим – “незнайкама” розповідаємо і в літературі згадуємо. Все ж те є явним доказом нашої до Вашої Милости щирої приязні. Ото ж, прошу перестати на нас “дутися”, як та славновісна Акуліна, що “дулась-дулась, а нарешті, перевернулась”. А що повище все правда, ось доказ. Саме впередднь отримали Вашої карточки, Наталя, згадуючи про Вас /і на кутю випили на Ваше і Вашої Пані здоровля чарочку!/ згадала Ваші співи, певне Вами і записані:

“Годі тобі, дяконе, тьякати: Подивися ліпше: чи не йде хтось, чи не несе щось? Іде баба. Несе пироги. Подай Господи!”...

А така згадка була доречна. Ми теж міркуємо, що “вже годі нам, особливо мені тямвати. Бо ж досить я вже й нагавкався й натякався. Толку з того жадного, і ба що з кожним тяманням здобуваю нову дюжину ворогів. По-друге, що нас також вельми цікавить: Чи не йде хтось, чи не несе щось? На жаль, тая клята баба з пирогами здебільша забарюється. Й треба її виглядати предовго. А все до днесь живі, напів-здорові, напів-веселі, напів-працездатні. [...]

Прикидаємось цілком веселими й повно-працездатними. Бо ж робимо, як єгіпецькі воли в колодязнім колі. Боїмось, що вже зовсім не стане часу, а ще багато не зроблено чи не дороблено. Тому цей останній рік справді надто виморочились. Дарма, що спосіб нашого вівенді відмінили так, що майже нікого не бачимо, тоб то ні ізустно ні писемно не плакаємо празднословія, нікуди з хати не виходимо, не то що до плачених розваг, але й “на вольний воздух” в себе нікого не приймаємо. З земляками переважно маємо стосунки з тими, що ще “ненароджені суть” і навіть свою маму не ссуть. Бо пишемо на часи предбудучі, дещо явно зазначаючи, що має бути друковане після нашої смерті. То ж приправляємо ґрунт до того, що й по смерті землячки будуть нас крепко лаяти, голосно тямкаючи.

А от се тепер і притоку дам живим: за два тижні буде святкування 60-ліття народження Олеса. На жадних зборах українських я не був від року 1931-го, а тепер по 8-роках вирішив притиснути руку старому колезі. Очевидно, побачу весь обсяг Ноєва ковчега еміграційного, – і ... вже тепер починає боліти печінка

Добре було Святому Павлові – Пустинникові, якого пам'ять святкуємо сьогодні: рівно 100 літ прожив він у пустині ... Ото, завидна еміграція.

За цей час видали мою книжечку. Пани редактори все посправляли по своєму. Аж до такої міри, що я “не побоявшись сорому” написав на неї сам рецензію. Наталя за цілий рік дала до друку три оповідання. Але закінчила великий роман про Понтія Пілата. Праці було ... і не сказати! Скільки треба було перестудіювати літератури! Умовляв її щоб відпочила. А вона каже: не встигну! – і знов розпочала нову річ – про війну/на підставі своїх спогадів, як сестри на передових позиціях, що їх ми з Вами не бачили/.

Матеріально якість рік прокрутились. Було дуже ризиковано, та добрі люди підтримали. Як буде – не знаю. Тільки я на те дивлюсь спокійніше: як і доведеться терпіти, то вже з кожним новим роком менше. До того ж почало мені сильно боліти серце, то ж є надія вмерти враз, без качання по шпиталях, на ліжках для жебраків. Обоє сердечно Вас обох вітаємо. Напишіть, прошу, дуже докладно про себе.

Що зробити з Вашими 250 кч? Обнімаю Вас – В.Королів-Старий 1939.13/1

(Машинописний оригінал. Зверху, посередині листа рукою О. Кошиця написано “Одержав 8/II 39. У правому верхньому куті – печатка О. Кошиця. Рукою

В.Короліва дописано чорними чорнилами “Обнімаю Вас – В. Королів Старий 1939.13/1” По горизонтальній смузі лівого краю листа дописано чорними чорнилами: “Посилаю Вам книжечку Пачовського. Цікава. [...] Може Ви б могли десь довідатись адресу о. Білона. Напишіть. В. [асиль.] К.[оролів]”.

№ 13

Лист Василя Короліва-Старого до Олександра Кошиця із спогадами про дореволюційний Київ, молодість та роздуми про тогочасне життя подружжя 13 липня 1939 р., Мельнік – Нью-Йорк

Слава Ісусу Христу!

Дорогий і високоповажний приятелю,
Олександрє Антоновичу!

Може саме сьогодні не мав би сідати за машинку, що б написати Вам листа, якого завинив, /бо ж перед двома тижнями одібрав разом дві Ваших картки більш-менш одного змісту/, – не мав би, кажу, сідати за машинку, бо понівечені пальці агрусом і вапном, болять при дотику до клавишів, – та ж не знать чому прийшов на мене “малахольний” настрої і захотілось комусь на мить покласти на груди голову й понарікати. Ви знаєте, що я – саме не з тих, що багато нарікають, а от же часом потрібно відчинити віддушину й повісті “печаль мою”, бо надто тисне на серце. Власне, сьогодні немов би й нема об’єктивних до того причин. По безкінечних дощах /що, зрештою, ні за що їх ляяти, бо принесли великий врожай овочів та врятувати від заливання городу/ сьогодні, нарешті, день був подібний на літній. Між іншим, у нас знову в цім році така погода, якої не було вже тут 175 літ: у липні вночі доходило аж до плюс 80, але дощі. Зливи, хмароломи, гради та громовиці, – аж дахи злітають, в хаті по стінах біжать потьомки, стіни двигтять від грому, а три найліпших сливи – ренглоти, повні овочів, пішли на дрова. До цього – вічно крутить в ногах, часами мушу братись і за палицю, бо інакше не пошкандибаю; душить за серце мене й Наталю до тої міри, що і в цім літі вона вже двічі будила мене серед ночі й прощалась, бо ж не певна, що доживе аж до ранку.

Чи ж диво, що люди стають злі, егоцентристи, ворожі до емігранта, що от вже 20 літ прожив у чужий землі, куди впав – пощо й нащо? [...] Чи ж диво, що з кожним новим роком, власне, не новим, а дальшим роком життя в цій – “незвичайно інтересній добі” як її зватимуть наші змеханізовані наступники /дяка Бога, що хоч не нащадки! От було б горе, ще мати тут при собі пару ідіотів-інженерів та донечку, що в неділю з кимсь лупила на мотоциклеті, а за місяць бігала б Вже до акушерки; а ти – тато, щасливий татко, – плати і не разсуждай!/ кажу, в цій незвичайній – то правда – добі – існувати стає

все тяжче й тяжче, тяжать роки, тяжать хвороби, тяжить життєвий досвід, тяжить свідомість життєвої помилки /пам'ятаєте Травіату: – Ах, зачєм я здєсь? – і лишаєтьсє на тій самій канані аж до кінця акту! – але все це дрібнота, бо ж так само було б, коли б затрималось поднесь любє, культурнє, правдивє, чеснє, мистецькє XIX століття. Але ж до того плюсом століть: життя в чужій стороні, заробіток в чужих часописах, де свистуни; що не написали жадної книжки, тебе повчають після того, як ти нашкрєбав їх 113; неприязні, колючі погляди аборигенів, що їм “відбирають хлїб” 1200 українців, дарма, що в самому Києві, як знаєте, на “Проданій нареченій” перебувало їх, – “тодішніх Київських аборигенів”, – 8.000, коли кожен день чогось мусиш чєкати – старшого, гнітючішого, розпачливо-безнадійного, коли, маючи на раменах по 60-х, – лізєш по непевній драбинці на стріху, щоб протягом кількох днів заливати вапном дефекти в дахівці, пороблені вихрами й – цітуєш в духу цілком щиро – “й тільки боюсь тієї смерті, щоб на стрісі не померти” ... Коли через філателістичну моду, не можєш дістати листів, що їх безнадійно чєкаєш, коли зо всіх вікон ригає радіо, коли критики про поетєс пишуть, що з “таким личком вона могла б заробляти далєко більше, “коли знуцання над Галичанами й Карпатцями переходить всїякі межі, коли людина мусить бути нечинною, коли на кожному кроці бачиш саму фальш, божевільнє бажання відняти в тебе те, що з-покон-віку було твоє, коли нема за що в час долагодити зуба, й він по довгих, непотрібних болістях зламуетьсє, й не дає причин радуватись, що дєнтиатрія досягла таких вершин, про які не могли ані мріяти Асирійці чи Халдейці. Ах, Халдейці! Ах, дорогі мої Асирійці й Моавитяне чи Амаликитяни! ... Чи ж можєте собі уявити, як я журюся, що не жив з Вами, що так фатально спізнався появитись на світ, коли навіть смєрдючим бензином, злісних авт запоганили Венеційнськє Ріальто, коли світ задихаєтьсє від сенсаций, що кожного дня родитьсє в кожному копійчанім “вєчєрнику”, коли “українець” означає не чесного, аскетичного й фанатичного факира, а ... полишаю Вам приємність дефініювати, – коли в людей, що з дитинства, можна сказати, робили справу громадську, тобто жили межі людей, отжє лишаєтьсє тільки один приятель – і то – в “другому світі”, “Новому світі”...

А коли б це було неповторнє XIX століття, то в такий меланхолічний вєчір, надягли б ми з Наталєю брилі й пішли б кудись на Львовську чи Володимирську до Сашка і Тані. Сашко розповів би свїжий анекдот про Каміонського, заграв би нову веснянку. Таня поставила б на стіл варєння з Ржищєвських полуниць “Вікторія”, згадавши б Ржищєвський трактир профєсора університету Св. Володимира – Карла Тритшєля, били б себе в груди, запєвняли б, що “далі вжє йти нема куди”... “нєма куди”! ... Та ж Ви мабуть знаєте так називаємого Митяя Рєвуцького /брат того славного нинішнього

композитора – колись мій друг, що “справляє” опери Миколи Віталієвича Лисенка! /Митяй мав прекрасну пам’ять, чудово співав думи й всього Мусоргського /згадайте при цій нагоді Сапоті, Детскую, Воскресенье вербное. “В попе – вино і пиво”!/ і страшно вірив ніби я маю пророчий дар – ясновидіння. Ото ж, коли почала заходити революція /будь вони прокляті всі, що стались від початку світу!/, все Митяй приходив до мене, як до Піфії, з запитанням: – “Ой, Василю, скажи, що ж буде далі”? Одного разу я йому сказав – “Буде таке: я собі ходитиму по світовій європейській столиці в циліндрі – й попиватиму правдиве мокко в розкішній кав’ярні з чарівними жінками; а Ти – голубчику Митяй, ти, що так закоханий в свою бібліотеку, уміщену в американських шафах, в концертний роль Беккера /чи Плоеля?/, в цінні килими та вирізувану меблю, – ти, бідний мій Митяю, будеш ходити в мішку, крадучись попід домами порожніх вулиць, – платитимеш /як що матимеш з чого/ по 5.000 рублів за фунт м’яса й не то що співатимеш “Где ти відіш сапагі? Это – вьодра!”, але відрами проливатимеш сльози згадуючи оті часи , коли ти ходив до мене за пророцтвами”. “А знаєш? – відмовив збентежений Митяй, – як би від тебе смерділо коньяком, я б не сказав би тобі нічого, однак нині можу тобі порадити одно: піди завтра до Лапінського. Щось у тебе в черепочку не тово...”

Я до Лапінського не пішов, але по Празі, як сам – здоров – знаєте в циліндрику ходив, й з виїмковими жінками мокко пив, а бідний Митяй платив, здається, за фунт мяса й по 10.000 карбованців, беккера свого напевне спалив, а інкунабулі дарував жидкові-комісареві, що б не тавив його – рішучо до жадної контрреволюції, та [...] до чрезвычайки. Але, все ж таки я трохи шкодую, що Митяя не послухав і до Лапінського не пішов. Той рудий кацапик дурак не був. То ж може б і продовжив мої пророцтва ... саме в тих словах, якими починається цей лист. А власне, що я хроматиму, бо ж ... де ти візьмеш тих ін’єкцій? Що болітиме зуб цілі тижні, бо ... пломби і т.д. Що висітиму на одній нозі під стропилами на стрісі, рахуючи при небезпеці падіння буду хапатись за павутиння, що його вже півстоліття прядуть на нашім даху чужі ... чужі павуки ... Очевидно, і кацапові Лапінському, й Митяєві Ревуцькому сказав би: – Та ж коньяком від Вас не смердить ... а все таки – підіть проспійся ... Бо ж Ваші пророцтва, щось – не тово ... Бож хто міг авансом повірити, що так складеться наше і наших близьких життя?

А от такий кінематограф – житіє раба Божого Василя, скажім для прикладу. Але по другім боці в “Дідової річки” – хиба ж не кінематограф – житіє раба Божого Олександра, що в Києві був так званім Сашком? Та чи ж снилось якимсь Вашим знайомим Піфіям, щоб Ваш концерт нараз слухало 100.000 люда? Чи взагалі б Ви повірили, що Вам якась та Піфія з Деренівки сказала /саме тоді, як Ви поза городами втікали від Мошка, що йому були винні – ой, леле, аж 7

карбованців!/, що Ви в Нью-Йорку переключаєте сам себе /говорю про палац Монте-Зуми/, або що взагалі є можливий в світі концерт української пісні /та й взагалі будь-якої пісні/, що б на йому було аж сто тисяч хамья, яке – однако ж – одуріло тільки при самій появі любого, єдиничного, на сотку літ раз об'явленого Сашка ... – Сашка?. Та що ж Ви! Я ж його знаю? ... Сашка? – Та йдіть проспійтеся або – ось адреса професора Лапінського, Бульварно-Кудрявська, 9, Червоний паркан ... І от же! Це не сни, не п'яний бред, а – дійсність!

А от же – Сашенька! ... Ваш феноменальний концерт ... Америка ... й весь інший світ, який Ви перейшли по найголовніших вулицях і найголовніших залах вже не поза гумнами! /самостійна Україна, тай не одна – а вже аж три: Велика, ЗУЗ, і Карпатська! ... Ах, чи маємо право нарікати? Про Вас не говорю, але хоча б і я? Зуби? ... Та – кат з ними! ... Хто з моїх родичів, що твердо сиділи в чудовім ХІХ столітті на певних парафіях чи “в заштаті” мав на 61-му році стільки зубів, як маю їх я? Хто з них – в добробуті суцільних, поважних в ручку цілованих /-Пожалуйте, батюшечко, благословеніє!” – і в ручку! – хто з них мріяв мати хату в самому пупі “просвещенної Європи” й хто б ризикнувши поверх 60, лізти на рахитичну драбинку та жбурляти в небо лопаткою вапно /що падає назад ув очі!/? Хто з них, коли надходив “малахольний” настрої міг собі дозволити більшу радість, як “покалякати” по московському з отцем – в найщасливішому випадку – з отцем благочинним, або навіть і з самим ключарем губернського собору? А я собі мало не на ти – гукаю через океан до Маєстро, якого слухає нараз 100.000! І. т. д. Ні, нехай вже нарікає бідний мій Митяй, що тоді, як я його кликав покинути все, що б їхати в широкий світ, – проміняв Беккера на волю/, а згодом того ж Беккера на фунт цукру!/, що Левко, якого я все збивав писати на теми українські, – тільки всміхався /“Для кого?”/ – потім прославляється “справлянням опер Лисенкових”, і т.д.

Ні, не нам сумувати і нарікати! Нам тільки дякувати Господу Богові, що й справді дав нам фантастичну дійсність, “незвичайно цікаву”, цікавішу за фантастичні сни /та ж подумайте: в кількох європейських-готичних і ренесансових католицьких костелах – люде моляться Святим, мною мальованим! /на дійсність, мною мальованим! На дійсність, таку довжелезну ... що вже аж набридла! ...

Набридла, як Вам остя моя балаканина. Ну, то до слідуєчого разу. Прийшов до Вас у гості, “поболтал ізрядно” – і “во своя-си!” ... А Ви будьте щасливі й здорові та нехай Вам Бог допоможе в слідуєчий раз вже заспівати перед 200.000 /на більше – не маю фантазії!/. Ваша Високоповажна Дружина нехай те варення, що мав я сьогодні з'їсти за чаєм, у Вас в Києві, дасть Вам й при тій нагоді згадайте обоє нас обох, що сердечно Вас обнімають!

(Машинописний оригінал. Зверху, у лівому куті листа написано: “До книги” У правому верхньому куті – печатка О. Кошиця. Наприкінці листа чорними чорнилами В. Королів написав: “Цілюю Вас. В. Королів-Старий. 939. 13/VI”).

№ 14

Лист Василя Короліва-Старого до Олександра Кошиця з роздумами про життя подружжя 1939 р., Мельнік – Нью-Йорк

Б/д 1939

Дорогий Олександрє Антоновичу!

Напевне пам'ятаєте нашу бурсацьку мудрість, що твердила: – “На світє всьо превратно” і т.д. Треба було прожити “не рік, і не годиночку”, щоб збагнути глибокий сенс отого Соломона-пиворіза”, що ту дурницю на перший погляд вигадав. Істино: все превратно! І волею тих превратностей судьби, яким особливо в сей предивний час ми підлягаємо, – собі чоловічок, як от я, грішний раб Божий, стратив те, чого, здавалося ніяк істратити не можна: ми не маємо часу! От так-таки, не маємо, – й край! Не маємо не то що будуччини, “Футурм’а”, тобто, алеж зовсім не маємо “презенс’а”. Я, що в часи “панування тиранів” і т. д. мав можливість, (котрої – що правда мало коли уживав, безпокійного характеру свого ради) – “пройтись по маленькій” з приятелями, друзями й добрими знайомими; Наталя, що частенько лягала на канапку “відпочити” після читання чи фортепіанних екзерсисів, – ми нині констатуємо, що в добі розквіту демократизму, коли люди не повинні працювати більше скількохсь там годин, – за 14 років не мали сьмо взагалі часу.

Почасти виходячи з тієї “превратності” не писав я Вам, любий Маестро, довго, але – не з лютого, як зволили Ви зазначити, а лише від Великодніх Свят, з чим ми щиро Вас і Вашу Вш. Дружину здоровили. Та ж не лише брак часу, а й нині були причини, що я мов той славнозвісний Василь Миронович “держусь-воздержусь” від настирливого листування. Бо – “на світє всьо превратно”: в перший час нашого перебування “в росіянні” – ми всю радість животіння свого черпали з листування. Останній же період нашого існування сталася в цім “превратність”; коли дзвонить листоноша, – стискується серце передчуття якоїсь чергової прикrostі, – особливо ж як побачиш на конверті, що “на лавца” – свій таки сваток. А що нині не лише зник із світу час /найбільш мені пече, звичайно що нема вже “Часу Київського!”, але ж і друзі, приятелі та добрі навіть знайомі, – так боїшся, що б не стратився й останній запас приятних людей. Що ж тепер в зв’язку з піднесенням мною культу гетьмана Мазепи, почали мене з звіту зводити й в гріб угонити, – то ніколи ще за весь свій вік не

мав я стільки пліток довкола своєї особи, як нині кружляють. А це мусить і на друзів навіть впливати, бо ж сказано “бреши-бреши”, щось з того лишиться!” Ото ж, навіть і відносно Вас не був я цілком певний, чи не похитнула якась з чергових брехень і Вашої до нас старої приязні. А чому такі припущення оправдані, – най “слідують пункти”.

Як Ви може знаєте, Самойлович Борис, людина незла й енергійна, нічого не доказав з упорядкуванням Вашого турне. А понеже, як “сильнодействующего средства” відносно “меценатів” – Гальки й Трепета він ужив мене, то – коли означені “меценати” ополчились на Самойловича, рятуючи себе, оний муж не пожалів мене, що вже йому перекладаючи з грецької, “не був припускаємий потребу”. Одночасно повів він і в спілці Мазепинській, де я його уместив як члена управи, – проти мене, мовляв, “акцію нейтралітету”, яка стреміла до мого повалення. От же, не знаючи детально, бо я таки й не шукаю таких деталей чим, власне, прислужився оний Самойлович Борис до оточення мене всілякими брехнями, – маю деякі підстави припускати, що цілковитого нейтралітету він не дотримав, як це й звичайно буває. То ж натурально було й те припустити, що в разі він з Вами ще підтримував листування, не виключено, що колись щось і про мене – грішника в тоні не нейтральним писонуті Вам міг. А Ви, таке письмо прочитавши, могли б собі сказати: – Ач, сучий син...” – на мою адресу. Ото ж було б вельми недоречно, коли б саме в цей час приплив до Вас мій лист ласкавий. Ви б тоді взяли його за хвальш – і наші відносини б з п р и ч и н н о були б попсовані, або принаймні підмочені. Та я – оптиміст й людина віруюча. Ото ж, вірю твердо й у те, що “правда” як олива, й на гору вийде”. Тому, коли приходить такий період, як нині, коли на мене всі пси розгавкались, як на старця, я – собі пригадую де-що з колишньої бурсацької мудрості й кажу: “Василю, таце, яце суб форнаце” – й край!

Але ж Ви до нас своїм преласкавим листом мені язика розв'язали, то я, вкрав в себе часу хвильку, й хочу язика розпустити, оправдуючись тим, що довго цього не робив, як і Ви це констатуєте.

Так от, про нас і про Вас.

Тижнів зо два перед цим зголосився до нас один премилый капуцин, то й пішли ми з ним верстов за десять на так звану “Божу Воду”, що є безперечно чудодійна і якої ми вживаємо на всі серединні хвороби наші, замість всіляких фармацевтичних модерних патентів. І, коли ми вийшли понад залізничною колією, сказав був я братові Марцелові: – От саме тут, де ми йдемо, ходив наш геніальний музика й диригент, відвідавши нас у минулому році” Й розповів доброму ченцеві про Вас, а наприкінці додав: – “ А тепер він /себ то Ви/ мабуть на нас гнівається, бо на нас сьогодні неймовірно брешуть, той за “дідову річку” мабуть деякі брехні поплили”. А чернець на те: – “Та ж Ви знаєте, що полова відвівається, а зерно зостається!” Істино: коли ми

вернули домів, – нашли Вашого милого листа у поштовій карнавці. І “возвеселилися зело”.

Але, правду кажучи, не звеселив нас зміст Вашого листа ... Та зроблю ще новий відступ. Коли одного дня прочитали ми в газетах про генеральні експерименти з долларом, ми не тільки згадали, що наш “залізний фонд” в кількості 50 долларів, й майже в один голос ми собі промовили: – “Бідолаха Олександр Антонович, йому з цього експеримента добра не буде!”. І тому коли довго від Вас ми не мали звісток, – також не раз говорили: – “ Йому сьогодні не до приятелів, треба насамперед про власну шкуру подумати”! То ж, маючи деяку уяву про фінансові Ваші справи, не здивовані ми, що маєте нині прикромі “великі”, а лише сердечно шкодуємо, що не встереглися Ви помилки. Але ж з другого боку, хіба ж тепер, коли, справді, нема ні сьогоднішнього, ні завтрашнього, можна щось передбачити, щось урахувати, якось з-за океану від бандитів урятуватися, коли ж вони тебе навіть по бездротовому телефону ограбують?! Сьогодні, однаково, як за середньовічні часи на лісовій дорозі: хто має копійку за душею, най радіє, що втратив лише гроші, а не душу! ...

Що-правда, тут з розвитком кризи, дешевіє життя й рант’єрові може мати чималі життєві вигоди. Досить Вам сказати, що перед місяцем був у нас приятель, невеличкий дідич, що проживає здебільшого за кордоном, й запропонував нам, коли б ми нашу хату продали/ читай: проіли! бо ж на академії вже вимальовується крижик!/, щоб ми найняли усадьбу. Я поїхав подивитись: маленький домік, високими стінами огорожений, з величезними бароковими воротами, близько від міста й залізної станції, на віддалі 35 кілометрів від Праги. Коротко кажучи – зовсім непогано. Так от, вгадайте, що він за це хоче? З Вашими американськими розрахунками ніколи не вгадаєте! Всього за рік 400 к[рон]ч.[еських], тобто колишніх Ваших 12, а нинішніх 20 долларів. Подешевіла одіж, їжа, навіть вугілля на цілісінький рік накупили ми в запас за 800 кч.

Але ж, кажу, нині важко ті коронки виробити. З нового року доведеться мабуть нам пускатись на комерцію, бо ж – страсть як не хотілося б проїдати хати, яка – до речі – так само пропорційно здешевіла. Але, що саме будемо робить, ще не знаємо. Я, мов той кіт, що перед небезпекою підбірає під себе всі ноги, щоб кожної миті бути готовим до скоку. Тільки ж, в якій саме бік доведеться скакати, ще не знаю. У всякім разі будемо плигати так, щоб було найдалі від голодної смерті, бо ж, хоч і в багатьох річах на українській ниві був я піонером, але в цьому відношенні рішучо не маю піонерської амбіції.

Не сумуйте й Ви, любий Земляче! Прецінь в житті є радості. І ота, що знайшовся американський видавець на Ваші твори, – не аби яка радість. Згадайте бо: коли Ви крєктали десь на Великій Житомирській, 19, – чи могли Ви мати мрію, що б Ваші пісні

видавались по англійському в Америці? Або, що Ваші пісні будуть студіювати по заморським школам?

Ото ж, лікуй і веселися, Сіоне! Життя приємна річ, без огляду ні на що. Навіть і той факт, що мої вороги видали преподлющу брошуру, в якій похабно підлизують полякам, а підписали її моїм псевдонімом, – навіть такий факт, прецедент якому не було в укр. друкованому слові, – не збиває ні мене, ні Наталі з того переконання, що життя в цім прекраснім світі є знаменита річ.

В Чехах Ви бачили на кожній сокольській будові Тиршів девіз – “Тужме се”. Ви, проживши тут 14 років, чимало вже позичили розуму в Чехів, позичаємо і те Тиршове “Тужме се” й будемо напружуватись далі, “чого і Вам жалаєм”.

Будьте ж здорові, благополучні. Вітайте Вашу дружину від нас. Та не забувайте щиро Вам відданих Н. та В. Королевих.

(Машинописний оригінал. У верхньому правому куті написано олівцем: “1939” та поставлено печатку О.Кошиця. Наприкінці листа стоїть автограф В.Короліва).

(Fonds “Олександр Кошиць”, box 8, file/fonder “В.Королів-Старий та Королева Наталя”)

**НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХІВ КАНАДИ
ARCHIVES NATIONAL DU CANADA**

№ 15.

**Лист Володимира Дорошенка до Дмитра Донцова
із згадкою про творчість Н.Королеви
6 жовтня 1959, Філадельфія – Монреаль**

Вельмишановний пане докторе!

Даруйте, що досі не відповів у справі портрету Гонти у творах Королевої. Скільки пам'ятаю у неї не було окремого твору, новели, чи щось на цю тему. Здається мені, наче крізь сон, що вона дійсно згадує десь про його портрет, либонь чи не в своїй автобіографічній повісті. Але на жаль, я не маю у себе жодного її твору й мої заходи роздобути цю річ так і не увінчались успіхом. Ніде у Філадельфії я не міг розшукати її, та навіть дізнатися, чи щось таке Королева написала. Я розпитував навіть Маланюка, бо знав, що він стрічався з нею на еміграції в Чехо-словащині, і ось, що він мені про це написав: “Щодо Гонти Н.Королевої, то пригадую собі таке: 1. В друку того не бачив; 2) Десь у р.(оці) 1932 чи 1936 вона мені сама читала в Мельніку у себе в хаті”. “Про ці речі, – пише далі Маланюк – міг би знати єдино п. Лев Биковський, до якого Вам варто заадресуватися”. Крім Биковського про це може знати хіба ще др. Д. Бачинський, що написав про Королеву довгу статтю у “Свободі” й, припускаю, має згадану автобіографічну повість. Я подаю Вам адреси обох цих панів, щоб Ви могли з ними особисто порозумітися в порушеній Вами справі. Якщо б Ви вважали для себе це зручним, то я можу й сам до них звернутися, коли буде на це Ваша воля. Дякую Вам за віршованого листа, який пригадав мені “старі добрі часи”, коли Ви часом пописували такі віршовані послання. Давні то були часи й геть далеко випередив нас з Вами під цим оглядом його Високопреосвященство Високопреосвященнійший Митрополит Вінніпегу і Всієї Канади

З правдивою повагою Ваш Володимир Дорошенко

(Машинописний оригінал із автографом В. Дорошенка).

(Fond “Dontsov Dmytro”, MG 31, D 130, vol. 3)

**АРХІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
В КАНАДІ (м. ВІННІПЕГ)**

**Листування митрополита Іларіона з
Наталеною Королевою**

№ 16

**Листівка Н.Королеви до І.Огієнка з приводу
видання праць Н.Королеви
9 лютого 1923 р., Мельнік – Винники**

Вельмишановний Пане Професоре.

Якось тільки нині прийшли ми трохи до тями та помалу впорядкували свої справи, то й знову потягло до літературної праці. А коли цими днями одібрала я запрошення дати о.о. Васильянам на перегляд переклад Т.Кемпійського, то згадала про ті життя Святих, що у Вас залежались. Отож і вирішили з чоловіком таке: коли хочете то видамо ми своїм коштом /бо я підробила трохи малюванням/ ті 2 книжечки, що я Вам послала, під маркою Вашого видавництва. Само собою, що тоді б дозволила я просити Вас видрукувати їх під Вашим [...], але коректуру /одну/ прислати мені. Звісно видання буде вважатися моєю власністю, але ж сюди його пересилати буде річчю зайвою, хіба по якійсь одній-дві сотки книжечок. Решту ж, коли для Вас те уявлятиме інтерес, може Ви й розпустите вкупі з Вашими виданнями, відрахувавши собі відповідний відсоток. Ото ж коли Вам цей проект до вподоби не відмовте сповістити мене, в яким тиражі Ви б радили книжечки видрукувати й що те стане? Коли буде в нашій силі, то я Вам відпишу, а Ви зробите ласку негайно видання випустити.

Як же Вам живеться? Тепер коли нема нашої преси, то за власними прикростями, що довелося пережити, попустили ми з очей всіх приятелів та знайомих. Прошу прийняти запевнення в щирій до Вас пошані. Чоловік Вам кланяється.

1923. 9 II

Н.Королева

(Машинописний оригінал).

№ 17

**Лист митр. Іларіона до Н. Королеви з приводу
надання допомоги Н.Королеві
6 жовтня 1957 р., Вінніпег – Мельнік**

Високодостойна
Пані Докторова!

Я випадком довідався про Вашу адресу, – і шлю Вам свій привіт! Високодостойна Пані, – я збирався вислати Вам маленький дарунок, але не знаю, чого Ви найбільше потребуєте, – чи що з одежі, чи просто грішми.

Хотів би знати також Вашу думку, чи взагалі можна що писати й вислати Вам.

Кличу

(Рукописна чернетка. Після першого абзацу викреслена фраза: “Висилаю Вам і дещо зі своїх книжок”. Чернетка листа не завершена. Обривається словами “Кличу ...”).

№ 18

**Лист митр. Іларіона до Фонду Допомоги Комітету Українців
Канади (Вінніпег) з приводу надання допомоги Наталені Королеві
7 жовтня 1957, Вінніпег – Мельнік**

Високодостойний
Пане Директоре!

Мене повідомляють в Чехословачії, що там живе в тяжких матеріальних умовах письменниця Наталена Королева, вдова покійному письменникові Королеву-Старому.

Коли можна, сердечно прошу допомоги заслуженій письменниці.

Її адреса така: Natalena Koroleva, Mel'nik III, 163, Republika Ceskoslovenska, Europa.

З правдивою до Вас пошаною

Митрополит Іларіон
Ваш постійний богомолець.

(Машинописна копія).

№ 19

**Лист Н. Королеви до митр. Іларіона про складності
особистого життя після смерті В.Короліва
15 жовтня 1957 р., Мельнік – Вінніпег**

КОРОЛЕВА

Високодостойний Владико,

перед усім вибачте, що несподівано турбую Вас, бо як Ви, мабуть, знаєте, я є римо-католичкою, й це на перше в житті, я довірилася [...] православному Митрополитові.

Зворушив мене Ваш лист, аж до сліз, по смерті Дружини, українці мене цілком відцурались. Ось вже 15 років Дружина вмер 10/XII 1941 р. – не голоситься до мене ніхто крім п. (ана) радника [...], що працює на Мельніку у Хемічної Офіри. [...] Живу як Робінзон на безлюдному острові – навіть без “П’ятниці” [...] Живеться часом нині тяжко матеріально. Пенсії по дружині не відбираю, тільки відбираю свою персональну пенсію – як бувша вчителька чужих мов – 300 кр. – [...] місячно. Раніш мала учнів. Нині – ось вже років три – не маю, бо у школах є “діючі курси” чи години для слабих учнів. Крім того – 3/III 1958 р., (якщо доживу!) буде мені вже 70 літ. [...] Наслідки ран, одержаних за Першу світову війну (я працювала у Червоному хресті) – а маю аж п’ять ранінь, я на одно ухо глуха, на одну ногу хромаю. Друга болить від ревматизму то ж ледве тягну її. [...]

(Рукописний оригінал. Написаний чорним чорнилом на тонкому папері. Подекуди чорнила розпливлися. Почерк українерозбірливий).

№ 20

**Лист митр. Іларіона до Н.Королеви про
життя в Канаді
28 жовтня 1957 р., Вінніпег – Мельнік**

Високодостойна й дорога Пані!

Вашого докладного й цінного листа дістав. Сердечно Вам дякую за нього!

Я надто дякую, що розповіли, як Ви тепер живете. [...]

Чим зможу, тим допоможу Вам, хоч тут це не легко зробити. В Канаді доляр дуже дорогий, і дістати його трудно. Тут люди багаті, але вони не завжди чулі на чужі потреби. А ми, “новоприбулі” живемо тут не легко, а то й дуже тяжко.

Надто тяжко жити старим. Скажемо, я (маю 76 літ) живу сам один, як палець, – сам собі все роблю, сам собі й варю. Варти не вмю,

а треба зварити. Правда, мені все смакує, бо воно приправлене.... голодом, іншого ж нема. Сам собі й зашиваю дрібне, бо допомагати нема кому.

А взяти кого до помочі, я не в силі, бо тут робочі руки – на вагу золота.

Це я тільки для того, щоб сказати, що нам, бездомним, скрізь тяжко, – чи в Чехах, чи в Канаді.

Я вже звернувся до одної допомогової установи, – і вони обіцяли чимось допомогти Вам. Сьогодні тисячі емігрантів потребують уваги, кошти на це зобрати дуже трудно.

Щодо Ваших творів, то тут гірше. У Канаді наші українці помалу перестають читати українське. Старші – малограмотні, або й зовсім неграмотні, а молодь – по українському взагалі не читає. Ось тому тут Видавництв поважних нема. І всі – нічого не платять за те, що видрукують. Це правило тут. Навпаки, ще самі потребують допомоги на видрукування.

Характер Вашого письма такий невиразний, що я його читаю з трудом. А переписати його на машинці – для цього потрібні великі кошти. Як правило, друкарні тут рукописного до друку не приймають.

За обіцяну Ікону Св. Іларіона буду Вам сердечно дякувати. І жалію, що свого часу не прислали, – я завжди високо оцінив би Ваш дарунок.

Якісь малі оповідання, чи Ваші легенди я може й зможу десь умістити. Уся біда в тому, що Вашого письма тут ніхто не зможе прочитати.

Я видаю місячник “Віра і культура”, але він малий розміром [...]

Не знаю, чи Ви маєте Новий Заповіт у моєму перекладі? Одночасно з цим посилаю його Вам. Чи дійде?

На цьому кінчу свою коротку розмову з Вами. Я постійно зайнятий своєю рясною біжучою працею, часто їжджу по широкій Канаді, а через це все – брак часу.

Якщо з посланих Вам книжечок одержите, сповістіть. Я з Чехією не листуюся, тому не знаю, як що туди посилати.

Нехай Господь береже Вас в Опіці своїй!

М. Іларіон,

В.[аш]п.[постійний]б.[огомолець]

(Рукописна чернетка листа, написана чорним чорнилом).

№ 21

**Лист митр. Іларіона до Н.Королеви з подякою
за надіслану ікону Преподобного Іларіона Великого
та пропозиція про наукову співпрацю
19 листопада 1957 р., Вінніпег – Мельнік**

Високодостойна і Дорога Пані Наталено!

Складаю Вам свою сердечну подяку за два Ваші милі листи, які я одержав. Усе переждав, а головне – розумію психологію й душу авторки листів. Молю Милосердного, щоб послав Вам повного спокою!

Сердечно дякую за цінного подарунка – Ікону Преподобного Іларіона Великого. Одержав його своєчасно. Хотів видрукувати в своєму місячникові “Віра і культура”, але Книгарня відмовила, з таких кольорових малюнків, каже, кліше не вийде гарно. Але ще перевірю. Одержав і рукописа оповідання: “Місячна пряжа”. Конче його видрукую. Може якось передрукуємо, хоч це мені дуже не легко.

Коли Ви пришлете мені свої Лаврські легенди передрукованими, то я [випущу] їх, де буде можна. Сердечно прошу тільки, щоб друкували з одного боку листа і конче не густо (а через рядок). І дуже прошу робити більше “червоних рядків” (абзаців), що б уривки не були довгі. Короткі абзаци легше читати. Радію, що вже дістали вислані Вам 15 доларів. Біда тільки в тому, що банк платив за доляри вдсятеро менше їхньої реальної вартості. Вибачте за такий маленький дарунок!

Я Вам вислав кілька своїх поетичних творів, але не знаю чи Ви їх одержите. Може й не одержите. Як Ви повідомите, що одержали, то вишлю Вам дальші.

За обіцяну Ікону Благовіщення сердечно дякую. Дуже люблю Ікони, але не маю мистецьких, – тут їх не дістати.

Високодостойна Наталено, – Канада, це зовсім інший світ. Тут високо ціниться праця тільки фізична, а духовна – тут мало варта. Через це ніхто мені й не допомагає. Два рази на місяць приходиться одна сестра, і прибирає. За що плачу їй по 5 дол. за раз. А коли б хто приходив варити, то треба було б платити по стільки ж. А я заробляю дуже мало. А головне – усе, що заробляю, те віддаю на своє видавництво “Наша культура”.

Зрештою я, як монах, давно вже звик до найбільшої простоти. Живу розмовами з Господам, – це мені подає найбільші живні сили. “Господь моя скеля й моє Пристановище”.

Висилаю Вам свою працю “Обожнення Людини”. Але чи дійде вона до Вас?.. Бувайте здорові, а Богові милі. Живіть з Господом, тоді й Він буде з Вами!

М. [итрополит]. Іл.[аріон]

В.[аш] п.[постійний] б.[огомолець]

Дуже прошу Вас, В[исоко] Д[остойна] Пані Наталено, – якщо можете, – прислати мені свою автобіографію. Не велику, але [...] обдуману, повну. І конче добре подайте й вияснить Ваше зацікавлення Україною. Я вміщу Вашу автобіографію в своїм місячнику “Віра й культура”.

Так саме добре було б, коли б Ви написали добру біографію свого в Бозі спочившого Мужа. Невелику, але повну, головно вияснити його літературну працю. І все це присилайте мені для друку. Але конче видруковане на машинці. [...].

(Рукописна чернетка листа до Н.Королеви, написана чорним чорнилом. Чернетка має виправлення).

№ 22

Лист митр. Іларіона до Н.Королеви про надання допомоги письменниці 6 грудня 1957 р., Вінніпег – Мельнік

Високодостойна
Пані Наталено!

Я щиро радію, що Ви вже одержали хоч малий наш подарунок. Малий, але сердечний. І як бачу, прийшов якраз у пору.

Допоможи Вам, Господи, у всьому!

“Фонд Допомоги” повідомив мене, що на моє прохання, “вислав Вам харчовий пакунок так, як його нам запропонували українські жіночі організації”.

І мене запевнюють цим листом, що “справу допомоги нашій письменниці будемо мати на увазі в майбутньому причергових дотацій”.

Я дуже радію, що на Різдво Ви одержите ще й пакунок.

Надходить радісне Свято Народження Сина Божого, і я вже тепер сердечно вітаю Вас.

Вітаю Вас також із Новим 1958 роком, і бажаю Вам щастя спокійного, здоров’я міцного, а віку довгого!

Бувайте здорові, а Богові милі!

М. [итрополит]. Іл.[аріон]

В.[аш]п.[остійний]б.[огомолець]

П.С. Книжки свої давно вже Вам вислав.

(Рукописна чернетка листа, написана чорними чорнилами)

№ 23

**Лист митр. Іларіона до Н.Королеви про допомогу
письменниці та надіслані їй книжки
20 грудня 1957 р., Вінніпег – Мельнік**

Високодостойна і Дорога Пані Наталено!

Сьогодні одержав Вашого листа від 10 грудня, і своїм звичаєм зараз же відписую. Відписую коротенько, бо світ хитається через “Різдвяні клопоти”.

З “легендами” зачекаємо трохи, – нехай я позбудуся навали праці, тоді може я сам зможу дати їм раду. Тепер я дуже зайнятий, бо друкується Біблія в моєму перекладі, і я просто завалений коректою.

Я вже Вам писав, що Жіноче Товариство – на моє прохання – вислало Вам пачку. Як одержите, сердечно прошу повідомити й мене.

Готую ще й вислати Вам якийсь даруночок у долярах.

Я вислав Вам також останнє своє видання: “Філософські містерії”. Серечно прошу перечитати їх, а може що й написати про них.

Пишете, що нездужаєте. Я молюся Милосердному, що послав Вам повне видужання.

Бувайте здорові, а Богові милі!

В.[аш]п.[остійний]б.[огомолець] + Іларіон

(Рукописна чернетка листа, написана чорним чорнилом).

№ 24

**Лист митр. Іларіона до Н.Королеви про Різдвяну допомогу
4 січня 1958 р., Вінніпег – Мельнік**

Високодостойна й дорога

Пані Наталено!

Листа Вашого оце одержав [...]

Пачка Вам безумовно пішла. А справа в тому, що часом пачка йде два місяці, і це вважається звичайним.

Незабаром Консисторія знову вишле Вам маленьку допомогу. Ялинкову. Добре було б, коли б написали листа й до Консисторії і за попереднє.

Дві відкритки Ваші одержав, – справді прекрасні!

Книги Вам послано, але вони ... не завжди доходять, самі знаєте. Христос Рождається!

М.[итрополит] Іларіон

В.[аш]п.[остійний]б.[огомолець]

(Рукописна чернетка, написана чорним чорнилом).

№ 25

[Автобіографічний уривок з листа Н. Королеви від 19 січня 1958 р., розшифрований Митр. Іларіоном і переписаний ним власноручно]

Отже, по смерті дружини ніхто не хотів признаватися до тих листівок і заплатити за них. Сестри васильянки спробували звернутись до тодішнього “президента Підкарпаття”. Але він категорично відмовився. Мовляв нічого про те не знає й не може “перебирати й платити чужі замовлення”. А мене примушувала друкарня платити, грозила судом і т. ін.

У кого позичати? Я нікого “грошовитого” не знала. Позичила мені три тисячі чешка, прачка, Мотря Штумова. Більше не мала. А треба було щось 1900 ...

А тут ще лікареві не заплачено за його клопоти ...

Пішла я до лікаря, д-ра Дічйова. Каюсь, що йому винна ... він мені на те: “та киньте! Давно час забути ворожнечу, і українцями і росіянами. Ми не вороги, а сусіди. А сусіди мусять помагати одне одному!”

Надійшла мати лікаря, росіянка, яка по чеському не вміє. Закидалася, чи не треба б мені чим допомогти ... А поки що, “попейте с нами чайку! Вот і все “розрахунки” ... Не зручно було відійти. Я лишилась у них, розповіла про свій клопіт з боргом у друкарні. А як відходила, доктор мені запропонував 1300 крон чеських. Аби я віддала Мотрі її три тисячі “бо “вона їх може потребувати, а йому поверну по частинах, як матиму, або якби продала листівки.

На щастя, листівки я за місяць продала, – українському видавцеві (який нині в Америці)

І добре сплатила.

Аби жити, почала давати [уроки чужих ?] мов. Сусід, Войтехів [...] вмер. Мачуха хотіла, що б він [пасинок ?] кинув техніку й робив [...], або заробляв. А він був перший у всій школі. Я його взяла до себе. Він підробляв трохи тим, що брав різну працю додому. Так ми жили собі.

Ще за мою хату треба було платити податки, робити різні роботи, завели на нашу вулицю водовод та каналізацію і також треба було платити податки місту ...

До того була небезпека, що нам ще додадуть від міста квартиранта, бо хата має три кімнати й кухню. Мала бути ще й девальвація крони (за 100 к.[рон] ч.[еських] рахували 20 к.[рон] ч.[еських].

Що було робити? Я перевела хату на Войту. Войта оженився. Узяв убогу дівчину. Доньку шевця, сироту, яка працювала на фабриці, і ще утримувала молодшу сестру, каліку [...]

Я перейшла до кімнати, де раніше жив Войта, а їм віддала дві кімнати й кухню. Войта поправив дах, бо тікло до кімнати, покрасив [...] верхівку. Заплатив за каналізацію і водовід [...]. Я платила тільки за електрику, що випаляю в себе та куповане вугілля, бо мушу мати тепло. Грошево помагати вони мені не могли. Тільки Морженка давала мені обід, прала білизну, прибирала щодва місяці “ґрунтовно” мою кімнату, мила вікна й підлогу.

19.І.1958.

Н. Королева

(Рукописна копія зроблена митрополитом Іларіоном. У фонді мається і рукописний оригінал, написаний Н.Королевою. Почерк нерозбірливий).

№ 26

Лист митр. Іларіона до Н.Королеви про нерозбірливий почерк Н.Королеви та прохання надсилати машинописні тексти її творів для “Віри і Культури” 27 січня 1958 р., Вінніпег – Мельнік

Високодостойна Пані Наталено!

Вашого листа від 19.І.58 я одержав, сердечно Вам дякую за нього. У листі Ви подали й свою автобіографію. Я її переписав, і видрукую (разом з фотографією) в своєму місячнику “Віра й Культура” десь за місяць.

Із листа Вашого списував сам і віддав на це майже цілий робочий день. Ніхто Вашого листа розібрати не може, а тому ніхто не візьметься й передруковувати його. Що ж передруковувати, коли нічого не перечитане? Я звик уже до всяких писань, і мусів сидіти над кожним Вашим словом, щоб прочитати його. Біда в тому, що ніхто, рішуче ніхто не зможе Вашого писання передрукувати!

У нас у Канаді прийнято, коли пишуть імена чи прізвища, то пишуть їх письмом друкованим. Скажемо, я ніяк не прочитаю імені тіточки: Інн, Інсе чи Інес? Аж накінці мого (...) потіння над цим прийняв: Інес. А коли б Ви це слово написали великими літерами подрукованому ІНЕС, тоді б ніхто голови не ламав

Я зобов'язаний не давати до друкарні нечітко рукою написаного. А Вашого писання абсолютно ніхто не візьметься передруковувати тільки з однієї причини, – не прочитає його ...

Тепер друга справа. У Вашій автобіографії Ви нічого не подали про себе, як про українську письменницю. А це ж найважливіше! Будьте ласкаві, коли можна дайте продовження присланого. Коли Ви стали писати, під чіїми впливами, які твори Ви написали (подайте бодай найважливіші Ваші видання), які теми Ви підіймали і т. ін. Взагалі

подайте, який Ваш літературний урожай. Ця частина буде важливіша за першу (а перша вже пішла в друкарню).

Коли видрукую першу частину, я її вишлю й пришлю Вам....

Пишете, що моїх книжечок не дістали... Я п. Гай-Гаєвському послав книжки наручно, і деякі вернулися назад з чеською печаткою: Недозволене! Отже, не моя вина, що Ви не дістаєте книжечок...

Подяку Консistorії за одержані 15 дол. вишліть на адресу:

Konsistory,
St. John's Ave
Winnipeg 4, Canada.

Звичайно, Вам вислано з мого поручення. У нас є маленький допомогивий фонд.

Сьогодні, разом з цим листом висилаю 10 дол. через банк. На Вашу адресу. Малий мій дарунок, але сердечний, тому й прийміть його сердечно.

Так само я поблагословив Консistorії вислати Вам Різдвяний дарунок у долярах. Одержите.

Десь днів десять тому я написав Вам листа, а в листа вклав одного доляра. Поклав на спробу. Мене цікавить, чи Ви цього доляра дістанете, чи буде конфіскований разом з листом?

Оце і все. Хіба додам іще, що дуже роботи маю багатенько! А почуваюся – не добре ...

Від 15-го січня мені пішов уже 77-й рік ...

Нехай Господь береже Вас [...]

М.[итрополит] Іларіон
В.[аш]п.[остійний]б.[огомолець]

(Рукописна чернетка листа).

№ 27

Лист митр. Іларіона до Н. Королеви про грошову допомогу 4 лютого 1958 р., Вінніпег – Мельнік

Високодостойна й Дорога
Пані Наталено!

Вишло так, що ми заплутались з банком, і оце аж тепер висилаю Вам чека на десять долярів. А Ви його зміняйте вже в себе на крони.

Зо щирим привітом

М.[итрополит] Іларіон
В.[аш]п.[остійний]б.[огомолець]

(Рукописна чернетка листа).

№ 28

**Лист митр. Іларіона до Н.Королеви про
дискусійні питання щодо смерті Ісуса Христа
3 червня 1958 р., Вінніпег – Мельнік**

Високодостойна Пані Наталено!

Я оце тільки що вернувся з довгої і тяжкої Візитації на Схід Канади, а тому відписую Вам із запізненням.

Посилка Вам давно пішла до Вас, а в ній все таке, що від часу не псується. Думаю, що Ви вже одержали.

Щодо Ваших заміток на мою поему (це уривок з “Ісус з Назарету”), то це так і не так.

1. Давня трагедія всієї Європи вперто ставить при Гробі Господньому таки римську варту.

[...] Ось у мене римське наукове видання Євангелії (в польському перекладі) Щепанського, і в ньому згадується таки римська варта.

2. Апостоли порозбіглися, коли Ісус був схоплений. І мало що розуміли. З ними була й Божя Мати. Усе стародавнє церковне передання й Святі Отці свідчать, що [у] Воскресення Сина й вона не сподівалась, як і Апостоли. Пригадаймо розмову по дорозі в Еммаус.

Дуже радію, що Ви багато працюєте. Радісно, що люди таки згадали про Вас. Радію, що Ви почали друкуватися.

Видно, Господь вислухав мої Молитви за самотню вдовицю!

У мене літо, а літом я все їжджу на Канонічні Візитації. Канада аж надто широка, і я літаю від океану до океану. Утомлююсь тяжко, але служу Господові службою народів Його.

При цьому додаю додаток на поштові видатки Ваші.

Бувайте здорові, а Богові милі.

М.[итрополит] І.[ларіон]

В.[аш]п.[остійний]б.[огомолець]

(Рукописна чернетка листа).

№ 29

**Лист митр. Іларіона до Н.Королеви з подякою
за отриману ікону Благовіщення
18 липня 1958 р., Вінніпег – Мельнік**

Високодостойна пані!

Учора одержав Вашу Ікону Благовіщення і сиджу скласти Вам за неї свою сердечну подяку.

Взагалі за неї висилаю Вам таку ж Ікону Благовіщення, яку нам намалював маляр Дмитренко. Вона велика, а ця фотографія – зменшена.

Я тепер їжджу по широкій Канаді зі своїми Канонічними Візітаціями. Кожна дорога дуже далека і сильно втомлює мене. І все таки я щонеділі служу, проповідую і маю виклад усе в іншому місті. Звичайно, збираються довгі сотні парафіян, душею сприймають мене.

Це тяжка апостольська праця, яку я мушу її провадити, хоча мені 77 літ.

Мушу, бо нема кому іншому вести її.

Молюся милосердному, що б постійно допомагав Вам [...].

З глибокою до Вас пошаною

І гарячою молитвою

+ Іларіон

(Рукописна чернетка листа).

№ 30

Лист Н.Королеви до митр. Іларіона про повернення двох чисел журналу “Віра і культура” 27 липня 1958 р., Мельнік – Вінніпег

Високопреосвященний Владико!

Повертаю Вам з подякою, два числа, “Віри і культури”, які Ви були ласкаві послати мені. Прошу у дальнішому мені їх не посилати. Справді, у нас тут цілком інші погляди і на віру, й на культуру, й рішуче не знаю, що з цим журналом робити?

Як би навіть хотіла його комусь позичити – чи дати – тут не знайдеться на нього ані єдиного читача.

Бо у нас – віра це цілком приватна річ кожного [...] Сперечатися чия віра “справніша” чи “ліпша” – рішуче нікому не прийде у думку. Ми тут маємо храми всіх визнань: римо-католицька, євангелічні, [...] навіть православні є у Празі й Карлових Варах (“Карлсбад” раніше). Всі ці храми Чеська влада утримує [...] на свій кошт, платить духівництву всіх віросповідань [...] Таки ж ми живемо не у IV столітті де за слово [...] люди нищили один одного, посилали на смерть і т.д. У нас навіть є чернечі ордени [...]

Отже – Ваша американська акція й надія на віру “на Вашу” – у нас тут цілком не зрозуміла.

Що ж торкається мене, особисто, моїм гаслом є “Рах” (“пакс” = спокій, мир). Отож виступати з братньою ворожістю й сіяти її – ніяк не є в моїх правилах. [...]

А щодо правопису українського – маємо правописи видані Київською Академією наук, маємо “Правописний словник” (я ці книжки маю) то ж [...] не маємо йти за правилами американськими.

То ж не гнівайтесь, що повертаю Вам оба числа Вашого журналу [...]

З повною пошаною

Н.Королева

(Оригінал рукопису листа з автографом).

(Фонд “Митрополит Іларіон”, коробка 8, папка “Наталена Королева”; коробка 17, папка “Давнє. Міністерство ісповідань”)

STÁTNÍ OKRESNÍ ARCHIV MĚLNÍK
ДЕРЖАВНИЙ ОКРУЖНИЙ АРХІВ, м. МЕЛЬНІК
(ЧЕСЬКА РЕСПУБЛІКА)

№ 31

Передмова Н.Королівової до ненадрукованої
повісті “Шляхами життя”
б/д, м. Мельнік

Я мушу сказати кілька слів, щоб уникнути подальших пояснень критиків, які зазвичай приписували мені думки, яких у мене не було й не могло бути. Ця робота – лише добірка кадрів, як фотографії, які ми привозимо з подорожей. Я не можу назвати це ні біографією, ані мемуарами. Моє життя було таким строкатим, що, якби я захотіла його переповісти, мені довелося б написати кілька книжок. Я не пишу формально, а розповідаю від третьої особи, тому що мені здається, що так простіше вести оповідь, та й читати тоді цікавіше. Можливо, критики докорятимуть мені за великі перестрибування між окремими образами [...?]

До реальних подій я приплела фантастичні, як, наприклад, видіння дядька Еугенію, що побачив свою померлу сестру, або я там висвітлила коротку частину з історії Персії.

Це не вияв мого невміння зберегти і [...?] у жодному разі не вияв моєї схильності до спиритизму, як уже мовилося про мене у критиці. Навпаки, мені смішно було слухати розповіді добрих міщан, які за вечерею розважалися, практикуючи потойбічне спілкування із духами Сократа, Клеопатри або Наполеона, з дрібнішими постатями спиритуалісти не люблять бесідувати. І такий собі Наполеон їм відповідає блискучою чеською мовою, або Клеопатра розмовляє французькою, як парижанка й дає відповіді на питання на зразок, чи сходити до зубного, чи варто купувати одне або інше [...?]

Мій спосіб оповіді – це [...?] читання, яким я захоплювалася в молодості.

У цей період мого життя я любила читати мавританських авторів. Я володіла арабською. Мене цьому навчили два мої дядьки – солідні фахівці у згаданій сфері, які арабську мову знали краще за свою рідну іспанську.

А мавританські автори, не важливо, історики вони чи ні [...?] пишуть інакше, ніж їхні європейські колеги [...?] Європа займається лише голими фактами. У маврів завжди історичні події переплетені з поезією, казкою, легендою. І мавританський автор надає цьому стільки ж уваги, скільки й історичним фактам. Для автора-мавританця немає появ і [...?] його цікавить усе однаково і він вірить легенді, фантазмагорії так само, як історичним фактам.

Мавританський автор пише однаково серйозно про видатну мавританську перемогу або про будівництво славної мавританської мечеті, і так само серйозно розповідає про прекрасну [...?], яка потім стала відомою поетесою та не менш славною султанкою Гранади.

Мавританець перескажує з факту на факт і не турбується про те, щоб факти були якось пов'язані.

Барвіста оповідь плететься, як мавританський орнамент. Так, що це аж утомлює читача, як про це пише французький учений. Мене це не втомлювало.

Навпаки мені це подобалося. Як строкатий орнамент. Я з юних літ при звичаїлася до такого стилю оповіді і, можливо, дещо з того лишилося й у мені, хоча я про це не здогадувалася.

Деякі критики бачили у моєму стилі оповіді жіночу любов до складної ручної роботи, та я, на жаль, не вмію ні вишивати, ні шити. Якщо в мене відривається ґудзик на сукні, я йду до кравчині, сама з цим не впораюсь.

Мене виховали, як я про це ще розповідатиму, двоє моїх дядьків. Один – брат матері, а інший був чоловіком тітки, маминої сестри, яка померла дуже молодою. Жіночого впливу я зовсім не зазнала.

Мене навчили іноземним мовам, пояснювали філософію. Особливо стоїцизм, бо вони обидва обожнювали Сенеку – [уродженця Кордови]. Адже і наш рід походив з Кордови. І наше родинне прізвище – Кордова.

Мене навчали історії Іспанії, археології, музиці, співу, складанню віршів. А з практичних речей мене навчили їздити верхи, як пікадор, фехтуванню (для руху [...] з-за мого життя із книжками коло письмового столу). Я могла самостійно осідлати коня, а якби було потрібно, могла б його й підкувати.

Однак із таким вихованням нізвідки було взятися жіночій любові до рукоділля.

Але якби мої критики взяли до рук арабських авторів, безсумнівно знайшли б там багато літературних помилок: фантастичні легенди і тому подібне. Певно що ці враження з дитинства сформували мій стиль мислення.

Я народилася із іменем Кордова і мавританська Кордова відбилася на мені [...?]. Я не можу цього змінити, як не можу змінити свого почерку – нерозбірливого й дивного – я його зіпсувала в молодості, коли писала арабськими літерами. Я давно вже забула арабську. Понад 45 років нею не займаюся, і незважаючи на це, мій почерк нагадує більше арабське письмо, ніж європейське. Українська критика у мене часто шукала слова з польської літератури. Мабуть тому, що про мене в Галичині було відомо лише те, що я римокатолицької віри, а для українців у Галичині католик означає

поляк. Про те, що існують і інші католицькі народи, галичанин ніби не хотів знати.

Щоправда, мій батько Адріан Юрій Борковський був поляк. А до того ж, син польського повстанця 1863 року. Але з дитячих років батько жив у Франції. Він мав французьке громадянство і був членом французької Академії наук. Він був ентомологом. Ще у студентські роки він познайомився із славетним французьким астрономом Камілом Фламмаріоном. Їхня дружба тривала до самої смерті батька. Потім дядечко Каміл, як я його називала, переніс цю дружбу на мене.

Моя мама Марія Клара Кастро Лачерда Медіначеллі Фернадес де Кордова і Фідеро була іспанкою, коли на ній женився мій батько. Він переселився до Іспанії і там жив з нею до смерті матері.

Після смерті моєї матері він вже не хотів залишатися у Іспанії. У нього на це було багато причин. Мене він не хотів навіть бачити, бо моя мати померла під час мого народження. Батько вирушив у наукову подорож до Африки, потім на Цейлон тощо.

Моїм опікуном став дядько Еугенію, материн брат. Спочатку він був офіцером, потім землевласником, а у літньому віці – священиком. На мої хрестини до Іспанії приїхала моя бабуся, батькова мати Теофіла Дунін-Борковська, з литовського роду Домонтовичів.

Батьки матері давно померли, я їх не знала. Залишився тільки материн брат Еугенію та сестра Іріс, яка десь у 30 років померла.

Бабуся Теофіла, повністю самотня (дідусь, її чоловік Дунін-Борковський загинув, коли бабусі було 28 років, а мій майбутній батько був дворічною дитиною) хотіла бути зі мною. Але й вона померла, коли мені ще не виповнилося й п'яти років).

Батько від мене надовго відмовився, а дядько Еугенію вимагав, щоб ім'я роду матері було на першому місці, а батькове на другому, хоча за іспанською традицією батькове ім'я стоїть на першому місці, а материне – на другому.

Коли мені було десь 18 років, батько одружився вдруге. Ця його друга дружина була за походженням чешка – з роду емігрантів на прізвище Лосі. Але в Чехії вона ніколи не була, хоча й називала себе чешкою, розмовляла чеською мовою, знала чеську історію. Ця гілка роду емігрувала після Білгорської битви, після страти Отти з Лосів. І більше до Чехії не повернулася.

Я розійшлася з батьком і його дружиною досить рано. У мені не було ворожості, але я з ними не почувалася, як у своїй родині.

У цих "Шляхах життя" я розповідаю про те, як формувалося моє життя – дуже строкате й трошки незвичайне, і що я пережила й бачила на цих шляхах життя.

(Рукопис чеською мовою)

(Sbírka dokumentů k význačným osobnostem okresu Mělník, písmeno K, složka č. 34).

КОМЕНТАРІ

№ 1

“Cum ihog (*лат.*) – з дружиною.

“ЛНВ” – Літературно-науковий вісник

“Перед роком чулись ми, що кличуть Вас кати на Україну й ніби захитали вони Вашу думку та розколисали серце”. Йдеться про вагання О.Кошиця щодо повернення в Україну. У фонді Кошиця в Осередку української культури і освіти (м. Вінніпег) зберігаються документи радянських освітніх установ, які направлялись музикантові наприкінці 20-х років ХХ ст. з метою повернути його до України. Якщо взяти до уваги, що саме з 1928-1929 рр. в Україні почалися політичні процеси над українською інтелігенцією, то цю пропозицію слід розглядати як спробу заманити О.Кошиця у пастку. Про це свідчить та наполегливість, з якою радянська влада роздавала заманливі пропозиції. Зокрема, у витязі з протоколу № 33 засідання Правління Київського музично-драматичного інституту ім. М.Лисенка від 27 липня 1928 р., повідомлялося, що дирекція Інституту буде звертатися до НКО (Народного комісаріату освіти – І.Т.) “з проханням, аби він вжив всіх заходів для можливості повернення з-за кордону О.А.Кошиця на роботу в Інститут ім. М.Лисенка до Диригентського Фаху”. Митець був навіть заочно зарахований на роботу і йому була надана відпустка на лікування до 1 січня 1929 р. згідно з рішенням правління Інституту від 24 жовтня 1928 р.

Однак О.Кошиць вагався, а владні структури УСРР не відступали. Так, 16 жовтня 1929 р. до Кошиця було направлено звернення від ректора Державного музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка про те, що Кошицю гарантується посада в одному з головних міст УСРР (Харків, Київ, Одеса, Дніпропетровськ), але остаточно це питання залишається відкритим до часу повернення музиканта в Україну. І нарешті, в 1930 р. О.Кошиць отримав повідомлення про те, що йому гарантована посада диригента Харківської столичної хорової капели. Однак, незважаючи на активні запрошення і цікаві пропозиції диригент так і не наважився повернутися до України. В цій справі не останню роль відіграв його давній друг, з яким митець тривалий час листувався, – Василь Королів-Старий.

“Товаришувати сьогодні з Садовським” – ідеться про Миколу Садовського, з родини Тобілевичів (1856-1933) – видатного українського актора, режисера, одного із засновників українського професійного театру. Мав свою трупу. З 1923 по 1926 р. жив у Празі. Повернувшись до радянської України, виступав зі своїм репертуаром в різних театрах.

№2

“Як виглядаємо назвні – побачите з доданої світлини”. Фотографії, про яку згадує В.Королів, у фонді О.Кошиця не знайдено.

“Карлашовим” – ідеться про Миколу Карлашіва (Карлаш) (1885-1930), співака, який працював у капелі О.Кошиця, помер у США.

“Кошицем”. Мова йде про О. Кошиця (1875-1944), видатного українського композитора, диригента, етнографа. У 1926 р. виїхав до Нью-Йорка. Помер у Вінніпезі.

“Литвиненковою”. Йдеться про Марію Литвиненко-Вольгемут, видатну оперну співачку. У 1912-1914 рр. працювала в театрі М.Садовського, у 1914-1916 рр. – солістка Петербурзького театру музичної драми, з 1946 р. – професор Київської консерваторії.

“Корольчука”. Йдеться про Олександра Корольчука (1886-1925), драматичного актора, режисера.

“Жебуньова”. Йдеться про Леоніда Жебуньова (1851-1919), активного учасника українського національного руху з 1900 р., співробітника газет “Рада”, “Рідний край” та ін.

“Чикаленко”. Євген Чикаленко (1861-1929) – визначний громадський діяч, публіцист, меценат української культури, видавець, агроном, землевласник. З 1925 року перебував у Подєбрадах (Чехословаччина) як член термінологічної комісії при Українській господарській академії.

“Вілінський”. Мова йде про Олександра Вілінського (1872-1928), інженера за фахом, громадського діяча, члена Української Центральної Ради, генерального консула в Женеві з 1918 р, професора Української господарської академії в Подєбрадах (Чехословаччина).

“Нещодавно мої бувші учні – тепер інженери з Польщі попрохали мене, що б я вступив їм “перший укр. студент. гімн”. Гімн зберігся в архіві О.Кошиця, але до публікації включений не був (лист до О.Кошиця від 2/1. 1933 р.).

№ 5

“УСІМ /Мазепинської”. Ймовірно, мова йде про Українську соціал-демократичну робітничу партію, центром якої в еміграційний час була Прага. До її складу входили І.Мазепа, П.Феденко, О.Бочковський, Б.Матюшенко, В.Старосольський та ін. Входила до II Інтернаціоналу.

“Садовський”. Див.: коментарі до листа № 1.

№ 7

“здибувались” – зустрічались.

№ 8

“Записках Чина Св. В. Великого”. “Записки Чина св. Василя Великого” – неперіодичне наукове видання Василянського Чина. Виходило в Жовкві з 1924 р. Присвячене історії церкви й історії України.

“Дзвонів” – “Дзвони”, літературно-науковий місячник католицького спрямування, видавався у Львові в 1931-1939 рр. Виходив за підтримки А.Шептицького та Й.Сліпого. У “Дзвонах” публікувалася Н.Королева.

“Нашої культури” – йдеться про науково-популярний журнал, який видавав І.Огієнко у Польщі (1935-1937 рр.)

Н.Королева “сочиняє дальший роман. / Починається в XV столітті в Іспанії, а переходить на Україну” – йдеться про повість “Предок”, надруковану 1938 р.

№ 9

“eo ipso” (*лат.*) – тим самим.

№ 10

“Левка Ревуцького”. Левко Ревуцький – визначний український композитор, педагог, музично-громадський діяч, член АН УРСР.

“Веделя”. Артем Ведель (1767-1806) – український композитор, диригент духовного хору.

№ 11

“скаженого грузина” – йдеться про Й.Сталіна

№ 12

“висилаю Вам книжечку Пачовського”. Ймовірно, мова йде про Василя Пачовського (1878-1942), українського поета і драматурга.

“о. Білона”. О. Петро Білон – протоієрей православної церкви, родом з Київщини. З 1924 р. перебував у США.

№ 13

“Ржишевський трактир професора університету Св. Володимира – Карла Тритшеля”. Йдеться про доктора медицини, позаштатного викладача кафедри оперативної хірургії Київського університету Св. Володимира Карла Тритшеля, головного лікаря медичного управління товариства лікарень для хронічно хворих дітей в м. Києві. К.Тритшель викладав також у різних медичних навчальних

зкладах, зокрема на жіночих медичних курсах, в Інституті шляхетних дівчат, на самаритянських жіночих курсах тощо, надавав консультації в єврейській лікарні, що знаходилась на вул. Богоутівській, 1. Приналежність його до “Ржишевського трактиру” в довідковій літературі не виявлена.

“адреса професора Лапінського, Бульварно-Кудрявська, 9”. Адреса в листі подана з помилкою. Лікар Лапінський Михайло Никифорович, мав у Києві водолікарню, лікував нервові хвороби та душевні розлади, проживав на Бульварно-Кудрявській, 27.

№ 14

“спілці Мазепинській” – див.: коментарі до листа № 5.

“Тужме се” (tuzme se – чes.) – напружуватися.

№15

“Дмитро Донцов”. Дмитро Донцов (1883-1973 рр.) – український літературний критик, публіцист, політичний діяч, фундатор теорії українського інтегрального націоналізму, редагував у Львові “Науково-літературний вісник”.

“Вол. Дорошенко”. Володимир Дорошенко (1879-1963 рр.) – бібліограф, літературознавець, перекладач, критик, громадсько-політичний діяч, член НТШ, один із засновників і діячів “Союзу визволення України”.

“я розпитував навіть Маланюка”. Євген Маланюк (1897-1968 рр.) – поет, письменник, публіцист, громадський діяч.

“Високопреосвященство Високопреосвященнійший Митрополит Вінніпегу і Всієї Канади” – йдеться про митрополита Іларіона (1882-1872 рр.)

№ 21

“Наша культура” – науково-популярний журнал, що його видавав І.Огієнко у Варшаві в 1935-1937 рр.

“Обожнення Людини” – поема з циклу “Філософські містерії” митрополита Іларіона.

№ 23

“Філософські містерії” - філософська-богословська віршована праця митрополита Іларіона.

№ 25

Невеликий уривок з автобіографії Н.Королеви, вміщений о. Ю.Мициком у книжці “Листування митрополита Іларіона (Огієнка) / Упорядник о. Юрій Мицик. – К.: Вид. Дім “Киево-Могилянська академія”, 2006. – С. 286.

№ 26

“Віра й Культура” – науково-популярний журнал, що його видавав у Вінніпезі митрополит Іларіон

“п. Гай-Гаєвському” – Федір Гай-Гаєвський (Жлудкін), дитячий письменник і журналіст, з 1921 р. в еміграції.

“Ніхто Вашого листа розібрати не може”. Дійсно, почерк Наталени Королеви вкрай нерозбірливий. Цей факт сама Н.Королева пояснює тим, що у дитинстві вчилася писати арабською в'яззю, що позначилося на почерку у майбутньому. До того ж листи писалися на тонкому папері, на якому розпливалися чорнила.

№ 30

Схоже, що надалі листування між митрополитом Іларіоном і Наталею Королевою припиняється. Принаймні у фонді митрополита Іларіона листів, датованих пізнішим числом, не виявлено.

№ 31

Повість залишається ненадрукованою. Українська історіографія дуже часто подає назву повісті ширше, а саме: “Шляхами і стежками життя”. Але у віднайденому п. П.Вагнером і п. Д.Статніком рукописі назва коротша: “Шляхами життя”. Ймовірно, це був один з варіантів назви повісті. Повесть була завершена у середині 50-х років минулого століття.

“Сенеку”. Йдеться про відомого римського філософа-стоїка, поета та громадянського діяча, родом з Кордови (4 р. до н.е. - 65 р. н.е.).

“Наш рід походив з Кордови”. Кордова – назва південно-іспанського міста, що знаходиться в Андалузії. Місто засноване за часів панування Риму. У період середньовіччя це був центр мавританської культури, науки, мистецтва. У рукописі Н.Королева назву міста пише в одному випадку через “в”, а в іншому – через “б”, тобто “Кордоби”. Однак слід думати, що йдеться саме про Кордову.

“Камілом Фламмаріоном”. Каміл Фламмаріон (1842-1925 рр.) – французький астроном та популяризатор астрономії. Досліджував Марс, Місяць та подвійні зірки.

ЗМІСТ

Вступ. “Атлантида” Наталени Королеви.

Ірина

***Тюрменко*.....3**

Від укладача. *Ірина Тюрменко*.....25

1. Архів Осередку української культури й освіти (м. Вінніпег, Канада).

Листування подружжя Королевих з Олександром Кошицем.....28

2. Національний архів Канади (м. Оттава, Канада).

Лист Володимира Дорошенка до Дмитра Донцова із згадкою про творчість Н.Королеви64

3. Архів Української Православної Церкви в Канаді (м. Вінніпег, Канада).

Листування митрополита Іларіона з Наталеною Королевою.....65

4. Державний окружний архів м. Мельніка (Чеська Республіка).

Передмова Н.Королеви до ненадрукованої повісті “Шляхами життя”78

5. Коментарі.....81